

POLGÁRDY GÉZA

TÜNDÖKLŐ SZELLEMEK

(Magyar alkotó géniuszok)

Szerző kiadása

Budapest, 1993

**A borítólap Petry Béla (USA) szerző részére készített
ex librisének felhasználásával készült.**

ISBN 963 450 196 6

**Készült a Cerberus Kft. gondozásában.
Felelős vezető: Borbáth Gábor**

Édesapám emlékének

Előszó

Búvópatakként élt szolga létünk idején e szerzők és művek legtöbbje. A levezető nyílásokat elzárták, a földbuggyanásoknál pedig ott lebzseltek a szellemi terror hivatásosai, hogy elkárogjanak bennünket, ha arra térülünk.

A gyökereket, a nemzeti lét, a szellemi önvédelem hajszálercit azonban akkor is táplálták észrevétlenül és akadályozhatatlanul eme szabad és független eszmék, gondolatok, eszmények.

S im, most felszínre törtek!

Fel lehet fogni úgy, hogy csak azért, mert a szellemi bérgyilkosok hadrendjében némi zavarok keletkeztek a kommunizusból kozmopolitizmusba váltás jelen időszakában.

Én azonban mást hiszek: végéhez közeledik az örök értékeket tagadó, s ezzel civilizációnkat romlásba tuszkoló nihilista cinizmus rémuralma, jelentkezzék bármely bohóc-öltözékében!

Am hogy mikor bukik valóságosan és véglegesen, az, kedves olvasó, rajtunk áll. Azon, hogy mikor tudunk biztonsággal eltájékozódni a pusztulás maszkabáljában, s gyilkos álértékek helyett igazi szellemi kincsekkel töltekezni.

S ehhez kell Polgárdy Géza a Polgárdy Gézák sokasága, akik, odaállván a föltörő forrásokhoz, őrzik azok tisztaságát.

Kunszabó Ferenc

Érden, 1993 március.

ÍRÓK, KÖLTŐK, SZÍNÉSZEK

Mikes Lajos szerkesztő, „A doktor úr”

A század eleji Pest redakcióban olyan legendás szerkesztők „küzdöttek” a lapcsinálás gondjaival, mint *Osvát Ernő*, a Nyugat, *Mikes Lajos*, az Est-lapok – s más jeles orgánumok – felülmúlhatatlan mesterei. E hajdanvolt, régi Pesten még fiákerek görültek végig – a nevét épp manapság visszakapott – Stefánia úton. A Nagymező utca hajnali ködtengerében az Orfeumból kábultan kibotorkáló ifjú hírlapírók jártak, esetleg azon tűnődve: hol is hagyhatták el lyukas esernyőjüket, idealizmusukkal egyetemben... E régi Pestet még nem tartotta le a modern élet uniformizált egyhangúsága és kaptafa-unalma. E város tele volt ízekkel, színekkel és jellegzetes figurákkal, akiknek múltba vesző alakja köré erőlködés nélkül fonhatott tetszetős legendákat a múltó Idő...

Mikes Lajos e régi Pest azóta anekdotákba álmódott egyszerű, s megismételhetetlen alakja volt. Külseje minden feltűnést kerülő, szinte már fakó, hatalmas és elmaradhatatlan aktatáskája könyvekkel és kéziratokkal tömött. Ő volt az, aki zálogba tette a zsebóráját, hogy tíz koronát kölcsönözhesen egy kezdő költőnek, aki csupán ígéret volt még ekkor, lobogó hajú titán és – miként a költők akkor – nincstelen. Ő volt az a szerkesztő, aki a családi fehérneműs szekrény teljes tartalmát eladta egy handlénak, hogy nyaraláshoz segíthesen egy drámaíróra, akiben némi fantáziát látott. Mert *Mikes szerkesztő úr* nem csupán a kéziratoknak volt gondos istápolója, de szerzőik útjának is egyengetője, mecénása, csak krózzussá nem lett soha.

Ő volt az, aki még ifjan fejébe vehette, hogy mindenféle diplomát megszerrez, amit csak magyar egyetemeken osztanak. Így lett katolikus papnövendék Pozsonyban, így hallgatott bölcsészetet Budapesten, s mindkét városban jurátusként így bújta a paragrafusokat. Lcdoktorált, s füstös redakciók falai közt ő lett „A doktor úr”, a tekintélyes, az elismert, az istápoló, a támogató, a pénzt – előlegezt – előteremtteni mindig tudó. Saját alkotói éne közben háttérbe szorult. Szerkesztő volt, aki átbeszélgette az életét. Bírált, támogató, tanácsokat adott. Közben fordított, egy jó és nagy könyvtárra valót. *Andersent* és *Kiplinget*, *Dickenst*, *Schopenhauert*, *Byront*, *Goethét*, *Shakespearet* és *Strindberget*, prózát és verset, ami érték csak elékerült. Közvetített! Megjárta a Fővárosi Lapok, a Pesti Napló, a Magyar Nemzet, s az Est-lapok szerkesztőségeit. Irodalmi titkára volt a Franklin Társulatnak, később a Révai könyvkiadó vállalatnak, szerkesztője a Tolnai Vláglexikonnak, lektora az Athenacumnak. Telhetséges fiatal írók – mint későbbi veje *Szabó Lőrinc* – felkarolója, támogatója. Ver-

seskötete jelent meg 1895-ben *Költemények* címmel, egyetlen vígjátéka a *Nem lesz bankett* – miután a kortársi kritika művészi szempontból elhibáztottnak találta – csak 1919 májusában került a közönség elé a Nemzeti-ben.

Mikes Lajos Pesten született 1872. augusztus 8-án, s hatvan évvel ezelőtt, 1930. augusztus 19-én hunyt el Bécsben, ahová azért ment, hogy ott nyaraló családját hazahozza. Amint a krónikákban áll, szívszélhűdés végzett vele. Napokkal később, augusztus 25-én *Krúdy Gyula* búcsúzott tőle *A Reggel* hasábjain: „... kedvencei voltak azok a különös éjszakai fiatal emberek, akik idejüket a kávéházak körül való sétálgatással töltötték, a Nagykörúton mentek a New Yorktól az Abbáziáig, visszajöttek kakas-kukorékolással és az Éjszakai Doktort várták, hogy vele sétálgatva furcsa bölcselkedést, irodalmi és társadalmi vitakozást folytassanak...” Majd később ugyanítt: „A 'szentek és bolondok' egykori társaságából, az éjjelen kávéházi asztal mellett jókedv nélkül virrasztók galériájából, a rajongók és cinikusok, az ideálokkal viaskodók és az életet soha meg nem ismerők ábrándatos társas köréből nem hiányozhatik a rejtélyes doktor, aki nyitott szemmel, tudományos biztonsággal látta mindennek a céltalanságát, a romlandóságát, a meztelenségét és élete végéig ideálokat keresett. Élete példája annak, hogy nem lehet okos fejvel boldogan megöregedni.”

Pesti Hírlap, 1990. augusztus 18. (107. szám)

Bánatból reményt (Szilágyi Domokosról)

Volt egyszer egy család. A költő apa, Szilágyi Domokos földi útját tíz éve, 1976. november 2-án saját akaratából zárta le. Kisfia, Kobak, az 1977-es bukaresti földrengés áldozatává lett. A költő anyja, Hervay Gizella 1982-ben dobta el az életét. S mindez – a nevek és évszámok bizonyítják – nem egy antik görög tragédiából vétetett; századunk valóságában alakult így.

Szilágyi Domokos életútja külső történésekben csaknem eseménytelen. Nagysomkúton született 1938. július 2-án, református lelkészi családban. „Paraszti környezetbe beilleszkedett, áldozatos szülőknél és hét gyermeknek otthont adó paplakból indult a szatmári kollégiumba, majd Kolozsvárra az egyetemre. Miként az igazán nagy erdélyi szellemek, ő is már a kollégiumi évek alatt enciklopédikus műveltségre tett szert” – írja *Szalai Zsuzsa*. A Bolyai Egyetemen 1955–60 között a magyar szak hallgatója volt. Első verse a kolozsvári *Utunk*-ban jelent meg 1956-ban, majd munkatársa volt a marosvásárhelyi *Igaz Szó*-nak és a bukaresti *Előre*-nek is.

Már első kötete, az 1962-es *Álom a repülőtéren* felvonultatja a teljes Szilágyi téma- és eszköztárat, talán lazábban, kiforratlanabban, mint a későbbiek. Még nem bizonytalanodott el, még nem ábrándult ki, még hisz költő és közössége egymásratalálásában. *Varga Lajos Márton* szavaival: „Kinyilatkoztatásszerűen ír, az értelem szépségének és a szépség értelmének ígérletében, egy rendezettnél, minden összefüggésében ok- és célszerűnek tetsző világ otthonos közegében, a felismert szerep önrzétével és felelősségével.” E szerep pedig közösségének szolgálta, sorsproblémáinak felvállalása. / Reám várnak, kik remélnék. / Élednek, akik nem élnek. / Halak látognak: szeressem őket. / Jövőt szerkesztek csecsemőknek / – írja egyik költeményében, majd egy másikban: / minden fájást muszáj megfájnóm, / ha szívem leég is tövig – / mert ez a föld a szívem földje./

Egyik méltatója szerint „Szilágyi Domokos meghökkentően hamar ráéscsmélt arra, hogy mindaz, amit ő magától értedődőnek tartott, korántsem az. S ezzel robbanásszerűen tudatosodott a tragédiát elindító életmény, vele az a dilemma, amit nemcsak a személyes, vagy kisebbségi lét, de a kor egyetemesebb emberi problémájaként érzékelhetünk.” *Bartók Amerikában* c. hatalmas gondolati költeményében pl. az értelmes emberi lét ellehetetlenülésével viaskodik, mélyülő keserűséggel vergődve az

adható válaszok között. Mind bonyolultabbá váló, s egyre nehezebben átlátható világunkban pontosnak érezte a személyiség egyensúlyvesztését, az értékek kontúrjainak elmosódását.

Sajtóértékelzet c. versében írta: Megtartókra van szükségünk, / jobban mint bármikor. /Megtartóra, ki, mint az anyanyelv, /lelkünkben leledzőn jelent / múlt-jelen jövővé végtelent.

Gyönyörű nyelven írt. Virtuóz módon keverte a különféle stílusokat, verselési módokat, kedvelte a kollázst. Hagyományaink őrzését formabontó, modern törekvésekkel társította, s ez egészen egyéni hangúvá tette. Elképesztően sokszínű költészet az övé. Játékos és ironikus, abszurd és groteszk; egy „élve boncoló”, akit nyelvi könnyedség és hajlékonyság jellemez. Az érzelmi töltésű hagyományos erdélyi lírát Eliot-i kísérletekkel ötvözve, zsoltárokat és bibliai szövegrészleteket idéz, a református örökséget teljes harmóniába önti saját mondanivalójával. Költői útja szüntelen szárnyalás, emelkedések és zuhanások állandó váltakozása, s ez végül felemésztette összes energiáját. *Pomogáts Béla* szerint „felismerte, hogy a ma élő ember más viszonyban van a világgal, mint a klasszikus avantgarde költője volt fél évszázaddal korábban, idegtépő tapasztalatok előtt. Hogy ez a viszony kényszerűen ellentmondásosabb, feszültebb, nyugtalanítóbb; magában foglalja a gyász, a fájdalom, a csalódás, a kételkedés, a szorongás mozzanatait.” Problémaérzékenysége szinte nem ismert határokat. Feltehetőleg ez is volt az oka annak, hogy túl sok reménytelenséget, kiüttlanságot és zsákutcát látott maga körül. Ám minden kételkedéssel, kiszolgáltatottság- és védtelenségérzéssel együtt is versei azt üzenik: hitt a megmaradásban, tudott a bánatból is reményt fakasztani.

Reformátusok Lapja, 1986. november 16. (46. szám)

Százötven éve született Tolnai Lajos

Úgy tartja az irodalomtörténet, hogy az orosz realista írók valamennyien Gogol köpönyegéből bújtak elő. A mi viszonyaink között ily frapáns megfogalmazás aligha található a realizmus genezisére. Elégedjünk meg hát azzal, hogy *Tolnai Lajos*, a nagy leleplező illúziótlan valóságlátásából, dühös moralizálásából, kíméletlen igazmondásából sarjadt ki a két világháború közötti irodalmunk kétségtelenül ellentmondásos, ám legnagyobb hatású egyéniségének, *Szabó Dezső*nek művészeté. S Tolnai volt az, akinek *Jókai* és *Mikszáth* között a magyar próza történetében előkelő hely jutott; amikor legjobb írásaival a múlt század nyolcvanas éveiben – éppen száz éve – fellépett, *Jókai* romantikáját már kezdte túlhaladni az idő, *Mikszáth* viszont még nem alkotta meg realista szemléletű műveinek legjavát.

De hát ki is volt Tolnai Lajos? A kérdés ilyenén való megfogalmazásának jogosságához – sajnos! – semmi kétség sem férhet. Mert hiába az irodalomtörténet klasszikus íróit megillető értékelése, a valóság az, hogy Tolnai Lajost mostanság, mikor születése 150. évfordulójához értünk, csaknem elfelejtettük.

A Tolnai név – amilyen ismertté vált – felvett név, s attól a megyétől kölcsönözte amelyben Györköny község, a szülőhelye volt. Itt született *Hagymássy Lajos* néven 1837. január 31-én, Hagymássy Sándor helybéli jegyző és *Kolozsváry Julianna* fiaként. Miként a róla szóló eddigi egyetlen életrajzi monográfia szerzője (*Gergely Gergely Tolnai Lajos pályája*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1964. c. műve 11. oldalán) megemlíti, „A Hagymássy név büszke erdélyi ősokeket takar, akik között primás és fejedelemszony, szörényi bán és országos főkapitány is található, s a család egészen a XIII. századig tudja visszavezetni eredetét.” (Bizonyították erre *Nagy Iván* nevezetes munkájának, a *Magyarország családai címerekkel és nemzedékekrendi táblákkal*, Pest, 1857–1868 5. kötete.) A jövődő író a fényes ősök azonban cseppet sem érdekelték. Míg mások szorgosan matattak levéltárak sápadt fényében sosem létezett nemesi ősök után, ő e jelentéktelen és köznapi nevet választja, hogy ennek harcoljon ki elismerést. Dacolt a módival; jellegzetes Tolnai-felé tett.

Hagymássy jegyző, az atya összeférhetetlen, mindenkivel haragra jutó, nehéz természetű ember volt. Mint látni fogjuk, e riasztó, a szigetembereket jellemző tulajdonságokból fiának is bőségesen jutott. A nyakas, számtalan ellenséget összeszedő apa nehezen tartja el családját, így aztán állandó vendég körökben a nélkülözés. Az algimnáziumot Gyön-

kön fejezi be Tolnai, ahol legnagyobb hatással *Filó Lajos* – későbbi teológiai tanár – volt rá, akinek segítségével tanulmányait a nagykőrösi gimnáziumban folytathatta. Az ország akkori legjobb középiskolájában tanulni, olyan tanárok keze alatt mint *Arany János*, *Szilágyi Sándor*, *Szász Károly* vagy *Ács Zsigmond* voltak, nem kis dolog. Arany János, aki magyar irodalmat tanított, meghatározó példaképévé válik; neki mutatja be első zsengéit, s – anyja óhaján túl – az ő tanácsa nyomán lesz 1856 októberében a *Török Pál* püspök létrehozta pesti református teológia hallgatója. Az itt eltöltött évek jelentős hatással voltak Tolnai írói pályájára, a református lelkészek életét is bemutató regényeinek (pl. *Dániel pap lesz*, 1884) élményanyaga részben innen származhat. A Teológián tanárai között találjuk *Ballagi Mórt*, a liberális teológia képviselőjét, a már előbb is említett *Filó Lajost*, aki protestáns ortodox volt, a középutas *Tatai Andrást* és a hegelianus *Peti Józsefet* is. Tolnai, aki pályája során mindvégig erősen moralista beállítottságú, e téren jelentős ösztönzést nyer itteni tanulmányai során. Miként *Bottyán János: Tolnai Lajos* (Református Egyház, 1956. április 15-i szám) című írásában megállapítja: „A teológián jeles képzettségű professzorok külön stúdióban tanították az erkölcs-tant... de az akkori teológiára általában jellemző az etikum hangsúlyozása; arra nevelték, hogy lássék meg az ember mindennapi életében a keresztény, 'lelkületgazdagság'.” Feljegyzések szerint kivette részét az egyházi gyakorlati szolgálatból is, teológus ideje alatt Megyeren, Gyöngyösön, Bicskén, Pomázon, Lacházán, Dabon, Tasson és Szekszárdon volt legációban. Mivel kitűnő tanuló volt, jutalmul stipendiumot kapott az utrechti egyetemre. Erre azonban nem került sor, mert tanulmányait befejezve *Török Pál* segédlelkésznek veszi maga mellé a pesti, Kálvin téri templomba. (E ponton jogos önkritikával igazat kell adnunk *Gergely Gergelynek*, aki az előbbiekben már idézett, 1964-ben megjelent monográfiája 23. oldalán található jegyzetében az alábbiakat írja: „Sajnálatos, hogy a lelkész Tolnai Lajosról az arra hivatottak még meg sem kíséreltek lehetőbb képet adni, s így az egyetlen ezirányú rövid írásra, *Bottyán János* idézett cikkére vagyunk utalva. Ő röviden ismerteti azokat a leghíresebb egyházi szónokokat, akiket Tolnai tanulmányozott, de beszédeinek hiányában ebből nem tud messzebbmenő következtetéseket levonni.” Ami Tolnai lelkézi szolgálatának hiteles feltárását illeti – tudomásom szerint – a *Gergely-féle* monográfia megjelenése óta jelentős előrehaladás nem történt.) A Kálvin téri gyülekezet tagjai szívesen hallgatták a fiatal lelkész tartalmas és szőpen elmondott prédikációit, ám a palástot nem viseli huzamos ideig; tanári állást vállal az ugyancsak pesti református gimnáziumban. A *Gönczy Pál* felajánlása révén létrejött gimnáziumban 1861–

68 között tanított Tolnai és pedig magyar irodalmat, latint, görögöt, németet, végül szónoklat- és költészettant adott elő. Itt volt tanítványa többek között *Beöthy Zsolt*.

Eközben magánéletének alakulása is új fordulatot vett. Egyik Margitszigeti sétája során megismerkedett *Sugár Fannival*, egy vagyonos mezőkövesdi zsidó kereskedő leányával. Az ismeretségből vonzalom, a vonzalomból pedig 1865-ben házasság lett. Felesége élete végéig mellette kitartó, szünni nem akaró harcaiban támasza és megértő társa volt, aki – családjának ellenében is – vallást váltott, s reformátussá lett. Házasságukból két gyermek származott; Béla, aki orvos volt, s az első világháborúban esett el és kislányuk Iduna, aki Marosvásárhelyen született és halt is meg kisgyermekként.

Lassan-lassan az irodalmi életben is nevet küzd ki magának. Már 1860 őszén írt, Arany János népies balladáinak hangnemt követő versci is sikert aratnak, melyeket évente sok-sok új költemény követ. Az 1865-ben kiadott *Tolnai Lajos költeményei* című kötete pld. 92 verset tartalmaz. A hivatalos elismerés sem várat magára sokáig; *Eötvös József* – és az Anyegin fordító *Bérczy Károly* – ajánlására 1866-ban a Kisfaludy Társaság tagjai közé választják.

Az ígéretes irodalmi indulás ellenére nem esik nehezére elhagynia Pestet, midőn erre 1868-ban lehetősége adódik. Szűkös megéllhetési körülményei és az iskolában sokasodó kellemetlenségei nyomán jelentkezik arra a pályázatra, melyet a marosvásárhelyi megüresedett lelkészi állás betöltésére írtak ki. Közvetlen, őt támogató ismerőse is akadt a távoli városban, mégpedig *Mentovich Ferenc*, ki Nagykőrösön tanára volt. A most következő eseményekről a *Protestáns Egyházi és Iskolai Lapok* 1868/62. szám ezt adja hírül: „A marosvásárhelyi lelkészválasztás folyó hó január 6-án hétfőn történt meg. A választásban részt vett 108 szavazó. Lelkészül 107 szavazattal egy ellenében megválasztott t. Hagymási Tolnay Lajos úr, ismert írónk és a pesti ref. főiskolában a görög és latin irodalom tanára. Szerencsét kívánunk a marosvásárhelyieknek a választáshoz, szerencsét és elégedett szívet a megválasztott új pályához.” Eleinte jól megy minden, úgy tűnik beilleszkedése sikeres lesz. Ez azonban nem sokáig tart, így hamarosan véget érnek a felhőtlen napok. Amit a marosvásárhelyi viszonyokról életrajzi művében az 1894–96-ben folytatásokban megjelenő *A sötét világban leír* – s ez a sokadik hatványon elmarasztaló – a későbbiekben előkerült okmányok alapján kivétel nélkül valónak bizonyul. Az arisztokrácia önmaga karikatúrájává vált, fényét-nevét múltja jelenti csupán. Tagjai műveletlenek, ám gőgösek, a süvegelést mindenkitől előre elvárók. Hasonlóan önhitt a vármegye vezetésében ko-

moly szerepet játszó birtoktalan nemesség, s a vargából, szabóból és egyéb iparosokból álló, faragatlan és tudatlan ám nagyhangú polgárság. Tolnai helybéli paptársai e környezetből származtak, ebbe születtek bele, ezt ismerték. Beilleszkedésük így problémamentes: tán elképzelni sem tudtak másféle életet. Közülük is *Kovács Áron* tiszteletes úr volt nagy hatalom, a „vidéki Alkibiades” miként Tolnai nevezte. Együtt evett-ivott, az említett sekélyes színvonalú egyénekkel, résztvevő vigasságaikban, velük dőzsölt, kedvükben járt, soha ki nem dőlt. Nem így Tolnai! Ő a maga útját járta, ember előtt meg nem hajolt, hozzászárta nekik nem zengett. Ez pedig végzetesnek bizonyult további sorsának alakulására nézve. Maga a Székelyföld fővárosában eltöltött tizenhat év (1868–1884) meghatározó jelentőségű írói pályáján is. Ezt ismerte fel *Dávid Gyula*, mikor önálló, 317 oldal terjedelmű monográfiát szentelt e másfél évtizednek, *Tolnai Lajos Marosvásárhelyen* (Kriterion Kiadó, Bukarest, 1974) címmel. E könyv 9. oldalán az alábbiakat olvashatjuk a lelkész-íróról: „Amikor Marosvásárhelyre került, még csak egy verses és három prózákötet állott mögötte, amelyeknek alapján a fiatal írókat úgy tartották számon, mint e nemzedék egyik reménységét, Arany legtehetségesebb követőinek egyikét a balladaköltés terén, s a Kisfaludy társasági tagsággal a 60-as évek második felében megjelent elbeszéléseit, regényeit is jutalmazták. Marosvásárhelyen – s a marosvásárhelyi élmények hatása alatt – bontakozik ki a realizmus klasszikus mértéktartásával szakító, indulatosan szubjektív íróegyénsége, s itt születnek meg a kiegyezés utáni állapotokat, a köz- és magánélet elferdüléseit türelmetlen következetességgel megítélő moralizáló regényei is.” A közéleti visszaélések, a törtéte-és, a gátlástalan pénzimádat, az élősdiség újra és újra megírt témái közé tartoztak: önmérsztő érzékenységgel viszonyult a világhoz, s állandó békétlenségben élt. Képzelnünk el egy álmos vidéki kisvárost, melynek jóvialisan gomolygó pipafüstjébe berobban egy elszánt világjobbító, áthatva a morál nemes eszméitől. S mit lát maga körül? Egy romlott, hazug és korrupt, csalóktól és parazitáktól hemzseggő közösséget, melyben panamát panama követ. A fullánkös pamflettista pedig vitriolba mártott tollal mindezt megírja, közszemlére teszi, lerántja a jótékonyan elfedő leplet. Nem kíméli a helyi potentátokat sem, így aztán képzelhető, hogy minő népszerűtlenségnek „örvend”! Már *Mikszáth* is így fogalmazott a század elején, 1905-ben: „Mint a kova, csak akkor adott szikrát, ha ütött vagy ha ütötték. Versei, munkái, mind ilyen szikrákból összehozott lángok.”

Marosvásárhelyen írta többek között a Bach-korszakot ábrázoló, a nemzeti függetlenségért kiálló *Az urak* (1872) és *A báróné ténsasszony* (1882) című regényeit. *A nemes vér* (1882) című művében az arisztokrá-

cia lezüllését mutatja be a parazita Benedek-grófok alakjában, s e kiváltságosak erkölcsstelen világát leplezi le az 1884-ben megjelent *Az oszlopbátor*-ban. (Az előbbi regényről szólva *Reviczky Gyula* megjegyezte, hogy „A kisebb-nagyobb pocsolyák nem egyesülhetnek egységes víztömeggé”.) A tisztességes munkát nem vállaló, vagyonából kikopott dzsentri élődsi életét mutatta be *A szentistváni Kéry-család*-ban (1884). Szatirikus – olykor szarkasztikus – leleplező támadásait a haladás legfőbb gátjának számító nemesség ellen irányítja, nem kis vihart támasztva ezzel maga körül.

Tolnai Lajos nevéhez fűződik a marosvásárhelyi Kemény Zsigmond Társaság létrehozása mely elsőként tesz kísérletet a kiegyezés utáni, provincializmusba fulladt erdélyi irodalom felkarolására, s melynek kezei között széles körű irodalomszervezői koncepciója is kibontakozik. A társaságot szervező bizottság megalakulását Tolnai lapja az *Erdély* jelenti be 1876. március 3-i számában. A májusban felterjesztett alapszabályt a belügyminiszter októberben hagyja jóvá, s az 1877. január 29-i marosvásárhelyi közgyűlés Tolnait választja meg ideiglenes elnökévé. E minőségében készíti elő az 1877. június 3-i közgyűlést, amely a Kemény Zsigmond Társaság megalakulását – s ez is jellemző a korabeli és helyi állapotokra – ismét kimondja. Elnökké ekkor *Apor Károlyt*, alelnökké *Z. Knöpfler Vilmost*, titkárnak pedig *Tolnai Lajost* választják. Utóbbi fáradozásainak köszönhetően csatlakoznak a társasághoz olyan kiváló és jelentős férfiak, mint *Jakab Elek* történész, a polihisztor *Brassai Sámuel*, a régész *Finály Henrik*, „A legnagyobb székely” *Orbán Balázs* s *Petőfi barátja Teleki Sándor*, a „vad gróf”. Tolnai szerkeszti a társaság *Erdélyi Figyelő* című közlönyét, benne programot ad – hiába. Érdektelenség fogadja: a lapnak összesen 147 (!) előfizetője van. A lap kész ráfizetés, ezért megszűnik, de még mindig nincs vége Tolnai próbálkozásainak, hogy a pangásba életet vigyen: 1883. decemberében a lap újra indul *Figyelő* néven, amely végül a társasággal együtt múlik ki. A villongások, a Tolnai személye körüli kötélhúzások ugyanis oda vezetnek, hogy az 1884. március 27-i közgyűlés a Kemény Zsigmond Társaság működésének felfüggesztését mondja ki. (Minderről részletesen ír *Dávid Gyula*, a *Kriterion* Kiadónál 1973-ban *Marosi Ildikó* szerkesztésében megjelent, *A marosvásárhelyi Kemény Zsigmond Társaság levelesládája, 1876–1948* című kötet előszavában.) Noha 1878-ban eredményei elismeréseként a *Petőfi Társaság* is tagjai sorába választja, a cikkeiben, s a szószékről is elhangzó kemény bíráló hangjának visszhatása, sokasodó egyházi perci stb. lehetlenné teszik a városban maradását. Benyújtja lemondását *Szász Domo-*

kos püspöknek, s 1884. október 28-án feleségével együtt végleg elhagyja Marosvásárhelyet. A fővárosba költözik.

Élete e másfél évtizedének eredményeit már idézett könyvében (275. old.) így összegzi *Dávid Gyula*: „A marosvásárhelyi tizenhat esztendő nemcsak Tolnai életpályájának helyezkedik el a derekán, hanem az életmű egészében is központi jelentőségű. A megelőző pályaszakasz (1860–1868) lényeges vonásaiban erőfelé mutat. Az utána következő – hosszabb, alkotó eredményekben gazdag időszak (1885–1902) – seregnyi szállal fűződik a vásárhelyi évekhez, nemcsak azért, hogy annak életmennyanyagából merít hanem hogy innen eredeztethető a következő pályaszakaszban megírt művek egész valóságlátása.”

A fővárosban polgári iskolai tanár lesz, később egyetemi magántanári címet is kap, amikor azonban az egyetemen előadásokat is akar tartani, ezt – *Gyulai Pállal* az élen – ellenfelei megghiúsítják. Előbb az 1887-ben alapított rövid életű *Irodalom* című folyóiratot, majd annak megszűnte után 1891-től *Murányi Ármin* megbízására a *Képes Családi Lapokat* szerkeszti. Az utóbbiakban gyakorta jelennek meg hosszabb-rövidebb írásai is, így pl. a már említett, indulattól fűtött, komor hangulatú, de korának viszonyairól hiteles képet adó *A sötét világ* c. regénye. Utolsó alkotói korszakában frott művei többnyire a kérlelhetetlen törtető, a céljaik érdekében mindenkin és mindenent keresztül gázoló, minden akadályt letipró kérlelhetetlenek ellen irányul. A beáramló idegen tőke pusztításait ábrázolja *A falu urai*-ban (1886), míg egy bevándorló cseh-morva legény megtollasodásának útját rajzolja meg az ugyanebben az évben megjelent *Eladó birtok*-ban.

Mind magányosabb lesz, egyre többet betegeskedik, mígnem 1902. március 19-én vége szakad küzdelmekkel, harcokkal tűzdelt életének. Temetése március 22-én volt a Kerepesi úti temetőben. Az Alsóerdősor 3. szám alatti gyászházban ravatolozták fel, illő pompával. A főváros által adományozott díszsírhelynél a Kisfaludy Társaság nevében *Hegedüs István*, a Petőfi Társaság részéről *Váradi Antal* búcsúztatta, a gyászszertartáson *Papp Károly* lelkész szolgált. Sokaknak mégis úgy tűnt, hogy a hivatalos irodalom legfeljebb színleltlen fájjalja halálát.

A Nagyvárad *Napló* 1902. március 21-i számában azonban egy fiatal újságíró, *Ady Endre*, így emlékezett meg Tolna Lajosról: „Nem volt semmi bűne, csak külön volt mint a többi. Éles volt a szeme, tehát keserű volt a nagyságos szíve, s rombolóan lázas az agyveleje. Mellékesen pedig legelső íróembere volt az országnak, és ezt meg is bocsátották neki... De hogy látni és beszélni mert, ezt nem bocsátották meg soha.” Később *Németh László* és *Féja Géza* tették kísérletet életművének újraértékelésére,

mintegy legendát teremtve alakja köré. *Móricz* Zsigmond azonban még rajtuk is túltett, amikor a *Kelet Népe* 1941. január 1-i számában e címet adta írásának: „Zászlóhajtás az elsikkasztott s mégis legnagyobb magyar regényíró elme, Tolna Lajos előtt.” Legnagyobb? *Móricz* írását tanulmányozva minősítésén azért feltétlen érdemes elgondolkodni. Legnagyobb ugyanis csak *egyetlen* személy lehet, s vajon biztos-e az, hogy éppen Tolnai Lajos az az egyetlen? *Móricz* azonban igen találóan jelöli meg az író életének zátonyait: „Két roppant ütéstől szenvedett. Egyik a magyarságnak ellenállásra képtelen volta a politikai nyomás alatt – a másik a feudális társadalmi átalakulásnak tisztán életmentő s mindent kiűszőrozó átélése azok részéről, akiknek cselekedniök kellett volna.”

*

Hogyan látja végül Tolnai életművét késci, elfogulatlan olvasója? A legkézenfekvőbb válasz szerint túlzásoktól mentesen. Az író elégedetlensége az őt körülvevő magyar valósággal sem a kiegyezés előtt, sem utána nem volt indokolatlan. A reformkor lelkesítő és magasztos eszméi 1849-ben elbuktak, s akik egy nagy korszak örököseinek hitték magukat, most törpe valóság kismizmizettjeiként döbbenhettek rá e korcs időre. Tolnai pedig, akinek különös érzéke volt (zerekre szedni minden talmit, minden hamisat, minden látszatot, cseppet sem kímélte ezt az anakronosztikus, önmagát túlélő társadalmat, mely oly nagy igyekezettel próbálta fenntartani az önmaga iránti illúziókat. Anomália e korban is volt elég. Nagy szerencséje Tolnainak, hogy mindezt meg is írhatta, nem tornyosultak útjában tilalomfák. Kritizálni, rombolni, elismerésre méltóan tudott. Építkezni alig, s ez féloldalassá teszi művét. Kitérőesci gyakorta öltöttek személyes jelleget, írói fegyelme kevésnek bizonyult féken tartani lobogó indulatait. Habzó tajtékkal söpört el minden eleganciát. Éles kritikai szelleme mára vesztett időszerűségéből, s még irodalmunk történeti folytonosságából is mintha kihullóban volna. Jó író volt, de *Móricz* lelkes éltetése alaptalan túlzásnak tűnik. *Jókai*, *Mikszáth* vagy akár *Gárdonyi* nagysága Tolnait eltakarja.

S itt megemlékezésünket tulajdonképpen be is fejezhetnénk, ha nem kíváncoznának még ide *Bogdán* László kérdéscsi, melyeket a kolozsvári *Útunk*-ban a mostani évforduló kapcsán megjelent *Tolnai Lajos, a fene fátymok és az utókor* című írásában tett fel: „Örök nagy kérdése a tragédiának, mit és hogyan írt volna Tolnai, ha gyülekezete Marosvásárhe-

lyen mondjuk imádja, ha egyből kinevezik nyilvános és rendes egyetemi tanárrá, ha Gyulai Pál az ő regényeit állítja piederasztálra, ha kislánya nem hal meg, ha a szászokkal való viszonya nem romlik meg áldatlanul, ha idejekorán felismerik képességeit...?” – Igen, ezeken a kérdéseken is el-
töprenghetünk.

CONFESSIO, 1987. évi 2. szám

Bölöni Sándor, a küldetéses ember

Nagyvárad. Nevezték Szent László városának, visszautalva messzi századokba, beczték „Pece parti Párizsnak” s egy helyi tanár-költő, *Endrődi Sándor* a „Kőrös-parti Athén”-nek címezve öntötte szavakba városa szeretetét. Nekünk, Nagyvárad *Ady* és a *Holnap* városa. Azé a *Holnap* antológiáé, amelyet minden magyar irodalomtörténet számon tart, s amelyet Nagyvárad század eleji szellemi pezsgése s a szellemóriások oly ritka kompániája hozott létre, amely csodaszámba megy akármely kisváros életében. Ez a Város *Ady Endre*, *Bíró Lajos*, *Nagy Endre* publicisztikáján nevelkedett, s vált olvasó és értő közönséggé, lett irodalompárolóvá, s a következő költő-író nemzedéket – *Dutka Ákos*, *Emőd Tamás*, *Nadányi Zoltán*, *Tabéry Géza* – már a saját soraiból nevelte fel.

A *Holnap* jövődő tábora már együtt van, már itt koptatja a váradi kiskocsmák és vendéglők az EMKE, a Kispipa, Pollák mama bodegája, s a cukrászdák, főként a Mülleráj követ, amikor 1908 egy februári napján megérkezik *Juhász Gyula*. *Ady Endre*, a szellemi vezér és *Juhász Gyula* a *Holnap* szervezője... s *Babits*, *Dutka*, *Emőd* és a többiek. Költők és műértők. Vitázók a Rimanóczy-kávéházban, csevegő korzózók, akik a Brémer térről a délutáni habos kávé után elindultak a vasútállomás felé.

Ez a Várad már régóta nincs. Ellenben volt, nem is oly rég, de már Oradeának egy küldetéses embere, *Bölöni Sándor* Aki fejébe vette, – szent és naiv elhatározás – hogy felrázza a város kábult és közönyös, a magánéletbe visszaszorított, nyelvünket beszélő lakóit. Megszervezte (1978-ban) a helybeli Művelődési és Tudományos Szabadegyetem magyar nyelvű „hangos folyóiratát”, a nagyvárad *Irodalmi Kerekasztalt*. Művelődési kör, népnevelő fórum volt ez, a *Holnap* egykori városának hasznos és jó kezdeményezése. A közönség tanárokból, orvosokból, tisztviselőkből, nyugdíjasokból, diákokból állt, – alkalmanként 2–300 ember – az előadók pedig a romániai magyar szellemi élet legjelesebbjei. Megünnepezték *Horváth Imre* helybeli költő 75. születésnapját, *Balogh Edgár* bemutatta a városban nyomtatott Romániai Magyar Irodalmi Lexikon első kötetét. Verseit mondta *Gellért Sándor*, a nemzetiségi színházokról beszélt *Sylvester Lajos*. Előadott *Benkő Samu*, *Vita Zsigmond*, *Kántor Lajos*, *Domokos Géza*, *Egyed Péter*... 1982 augusztusáig összesen 44 alkalommal.

Bölöni Sándor az *Irodalmi Kerekasztal* kigondolója, létrehozója, megszervezője, küldetéses ember volt. Meghívókat nyomtatott, képtartó

pannókat cipelt, vendégeket fogadott, bélyegeket ragasztott, szállodai szobákat foglalt, előadótermeket intézett, keretműsort szervezett. Mindent sokszor a saját költségén. Menedzser és mecénás volt e rezignált mosolyú, tartózkodó viselkedésű, nagy műveltségű filosz, aki – munkatársa és barátja, *Varga Gábor* szerint –: „A sérülékeny lelkületű, meditációra hajlamos, klasszikus szépségekért lelkesedő értelmiségi prototípusa volt. Kerülte a veszekedéseket, a vitákat, a konfrontációkat; a nyíltszíni disputák gyakran alpári hangvétele valahogy sose volt kenyere...” S mégis: tervezett, kilincsel, levelezett, volt ereje – a közösség érdekében – legyőzni saját természetét, tenni, amit az idő kívánt.

Bölöni Ploiestiben született 1939-ben, de már Nagyváradon érettségizett. Kolozsvárott végzett orosz-magyar szakon, s 1962–77 között az *Előre* című napilap belső munkatársa, majd a Nagyvárad Állami Színház magyar tagozatának irodalmi titkára. *Beke György* egyik írásában „műfordító publicistá”-nak nevezte, hiszen fordított is. *Arghezi, Demostene Botz, Maria Banus, Mihail Beniuc, továbbá Ahmadulina, Jevtusenko, Rozgyesztvenszkij, Tvardovszkij, Vinokurov és Voznyeszenszkij* műveit tolmácsolta magyarul.

S hogy miért most, 1990 augusztusának végén emlékezünk rá?

Mert most, a Nagyváradon megjelenő „Kelet-Nyugat” című lap augusztus 17-i, idei 28. számában jelent (*jelenhetett*) meg *Varga Gábor* búcsúztatója. Elhangzott 1982. augusztus 14-én, a nagyvárad Rulikowszky-temetőben, Bölöni Sándor sírjánál.

„...ebben a megbolydult, csomagoló, szétszívargó világban – amikor ugyan néhányan, maroknyian, megpróbáltuk „becsületes szegénylegényként” itt, a Holnap városában menteni a menthetőt, megpróbáltunk közösséget teremteni, irodalmi életet élni, nemzeti tudatot ápolni – most dobbantásoddal pótolhatatlan őrült hagytál magad után... Befáradva kilátástalannak tűnő „idegháborúink”-ba, nem bírtad elviselni tovább, saját szavaid szerint, a fejed körül a saskeselyűeket.”

Bölöni Sándor, – Nagyvárad, a Holnap városának küldetéses embere – hetven altatóval tett pontot a mondat végére. (Akárcsak egy másik „tündöklő szellem”, Szilágyi Domokos). Élt 43 évet, meghalt 1982. augusztus 12-én.

Halála után nyolc évvel, immár a váradi sajtóban is búcsúztatható... A pesti se felejtse el!

Pesti Hírlap, 1990. augusztus 27. (113. szám)

Ferdinandy György és – Karib-tengeri – világa

Megértük végre, hogy az emigráns magyar írók könyvei *hazai* kiadók által is eljutnak hozzánk, *hazai* olvasókhoz. *Határ Győző* Londonban, *Domahidy András* az ausztráliai Perth-ben, vagy a nemrég elhunyt *Thinsz Géza* Stockholmban – sok más író társukkal egyetemben – eddig is a magyar irodalom jelesei közé tartoztak ugyan, könyveiket azonban csak dugva, csempészve lehetett behozni az országba. Mára végre őket is olvashatjuk hazai kiadásokban.

A Puerto Rico-beli San Juanban élő és alkotó *Ferdinandy György* könyveinek kiadásában a Magvető járt az élen, az 1988-ban megjelentetett *Szerecsenségem története* című novelláskötetével, melyet az ideai könyvhéten követett a *Furcsa idegen szerelem* című elbeszélés-válogatás a Szépirodalmi Kiadó jóvoltából. (A könyvheti megnyitón az író maga is részt vett, s azóta egyetlen nyilatkozatában sem felejtí el megemlíteni a négy világtáj irányából az cseményre hazalátogatott alkotók itteni találkozásának nagyszerűségét. *Kányádi Sándor* ugyanis Kolozsvárról jöve ült az egyik asztalnál, a másiknál *Határ Győző* dedikált, a harmadiknál *Balla D. Károly* Ungrávról, s végül ő, Ferdinandy is...)

Utóbb megjelent, *Furcsa, idegen szerelem* című kötetének elbeszélései bevallottan önéletrajzi ihletésűek, s elsősorban „világcsavargás” élményeiből merített az író.

Hősei ide-oda hánykolódnak, mint gazdátlan csónokok a Karib-tengeren. Csellengéseik, céltalan bókászásaik közben fel-fetűnedeznek a cukornádültetvények, a szürkésen párás tenger, a habokból pedig hajnalok hajnalán sárgás fényével kel fel a nap. Feltűnik *Antonió* a halász és bátyja *Miguel*, meg *Amparo*, a kölyöklány, aki ül a homokban és tisztogatja a halat. Megismerjük *Juan Rulfot*, a malacszemű lejmolót, s tapasztalatainak tömör összefoglalását, mely szerint „aki elérte amit akart, elveszett. Minek élnie tovább?” A színre lép *Blanca-Nieves*, az álmodozó bennszülött lány, aki a történet előadójának társa lett a trópusokon a könyvei közt élő, ám egy lexikonban halálra préselt gyík helyett. *Ferdinandy* pazar bőségben ontja a néhány vonással jellemzett, karibi világban tébláboló alakokat, akik magyar író műveiben bizony mindeddig nemigen tűnedeztek fel. De honnan az élmények, hogyan kanyarodott az író útja e számunkra éktelenül messzi világba?

Ferdinandy *Kassáról* Budapestre került szülők gyermekeként a Sashegy és a Farkasréti temető között, Németvölgyi úti házukban született 1935 októberében. Dolgozott a Fővárosi Autóbuszüzemben, majd 1956-

ban éppen megkezdett egyetemi tanulmányait megszakítva Franciaországba, később Nyugat-Németországba költözött. Volt kőműves, sofőr, vigéc, akkumulátortöltő és elvégezte az egyetemet. Strasbourgban doktorált 1969-ben, *Remenyik Zsigmond* dél-amerikai emigrációjának történetét és spanyolul írt műveit választva témaként. De már 1964-től a human tudományok rendes tanára a Puerto Ricói egyetemen. Hogy e dióhéjban elmondott mozgalmas élet után van-e hiányérzete? Erre idén júniusban szülei városába, Kassára látogatva így nyilatkozott: „Az egyik bölcs mondás szerint, akkor lehet teljes egy férfi élete, ha nemzett egy fiúgyermeket, megírt egy könyvet és elültetett egy fát. Az én hiányérzetem abból táplálkozik, hogy nem ültettem el a fát. Huszonhét éve élek egy olyan trópusi szigeten, ahol várom a napot, amikor elmehetek onnan. Jövőre nyugdíjaznak. Most is reménykedem, végre megtalálom a helyem és elültethetem a fát”

Pesti Hírlap, 1990. augusztus 9. (99. szám)

Bevezető sorok Szitnyai Zoltán írásai elé

*„Ő a megtestesült
élő magyar lelkiismeret.”
(Ujváry Sándor)*

Az itt következő Szitnyai-írások nem előzmény nélküliek lapunk hasábjain. A HUNNIA 20. számában közöltük *A póruljárt napraforgó* című, Major Ákost (és testvérét, Major Tamást) kendőzetlen őszinteséggel bemutató Szitnyai Zoltán-írást. Szerzőjüket – akinek személyét oly elragadtató szavakkal jellemezte a híres müncheni Ujváry-Griff könyvkiadó tulajdonosa (lásd fentebb), a magyar emigráns írók kiváló ismerője – mindemellett sem sorolhatjuk a gyakran szerepeltetett íróink közé. Sőt! Míg a rodostói sorsú önkéntes száműzöttek legtöbbször – így Cs. Szabó László, Márai Sándor, Nyíró József, Tűz Tamás, Wass Albert és mások – az utóbbi években valóságos reneszánszukat élték az óhazában, s több itthon kiadott művük is osztatlan sikert arathatott az olvasók körében, Szitnyai Zoltán még mindig mintha tilalmi listán vesztegelne. Pontosan úgy, mint a hírhedt szellemi mészárosok, a Révai Józsefek és Aczél Györgyök kultúrát tipró terrorja idején. S nem csupán önálló Szitnyai-kötetek megjelenése felett nem örvendezhetünk, de egy novellája, egy esszéje, egy visszaemlékezése sem kapott helyet az amúgy nagyszámú itthoni folyóiratok hasábjain.

Agyonhallgatják!

A feledés, a csendes enyészet birodalmába próbálják utalni azt a szerzőt, akinek csaknem ötven kötete jelent meg, s akinek még az Országos Széchényi Könyvtárban is negyvenöt könyvét veheti kézbe az érdeklődő... (Mivel a 46.-at, az 1943-ban Budapesten kiadott *Ahol gyermek voltam* (Előadás Selmecebányáról) címűt a nyilvántartás bejegyzése szerint 1965-ben „eltűntté” nyilvánították.) S hogy a Szitnyai-művek legalább az OSZK-ban elérhetőek, az is a nagy-nagy rendszerváltásnak köszönhető, eddig ugyanis „ZÁROLT” volt az anyag! Hogy miért? A választ megtaláljuk Csernohorszky Vilmos, a Németországban élő publicista ama köszöntőjében, melyet az író 85. születésnapjára írt:

„Szitnyai Zoltán a keresztény erkölcs és a magyar nemzeti princípiumok határain belül humanista, liberális felfogású, szociális gondolkodású volt mindig, élete példájával és műveivel testesítve meg mindazt, ami ezekben a szellemi áramlatokban pozitív, konstruktív, maradandó és va-

lóban haladó volt. Sosem került azonban a túlélés és önmagát is megemésztő, a háromezer éves antik-keresztény európai kultúrát dekadenciába destruáló defetista liberálszocializmus büvkörébe, sem pedig a Határ Győző szerint a kor betyársoldján görcsösen betűvető, a reszkető határra délibábot mázoló írői baloldal vonzásába. Ezért érthető, hogy ma, 85 évesen sem kell egyetlen mondatát sem visszavonnia, megtagadnia, vagy „elvilleg átértékelnie”.

Bizony-bizony e tizenhárom évvel ezelőtt, 1978-ban született sorok most, a nagy átfestések idején, a kaméleonok korához érve nyernek különös értelmet. Mert nézzünk csak körül a kis hazában: bármerre tekint is a szem, mindenütt az *önhibájukon kívül kommunistává lettek, a megtévesztettek, a múltjukat átfestők és átlakkozók, a tegnapi énjüket megtagadók, az eddig hirdetett ígéiket átértékelők hangoskodásától és tülekedésétől visszhangzik a tér...* Milyen érdekes, milyen roppant érdekes, hogy mindeközben csak azokról – így Szitnyai Zoltánról – feledkezünk meg szánt szándékkal, akiknek nincs mit átfesteniük, mert minden soruk, minden megnyilvánulásuk és egész életük oly tiszta volt, mint a hegyek kristályai...

Azon hegyekre gondolok, ahol az író meglátta a napvilágot, így a felvidéki Szitnya hegyre, melynek közvetlen közlésben, Selmecebányán 1893. május 27-én megszületett. Édesapja, Szitnyai József az európai hírnévre szert tett, tekintélyes és jómódú bányaváros polgármestere volt évcken keresztül. A jövődő író itt, Selmecebányán kezdte meg iskoláit, abban a városban, melynek nevezetes evangélikus gimnáziumában korábban Petőfi Sándor koptatta a padokat, s amelynek épülete immár hosszú évek óta lakatlan. Az életnek legcsekélyebb nyoma sincs itt: a főtérre néző homlokzat romos, az ablakok üvegei kiverve, a szélben fáradtan csikorodul meg egy-egy ablakkeret, a kapun sovány macska vonszolja kifelé magát.

Szitnyai diákéveinek idején azonban még pezsgő, élő és eleven volt itt az élet, kétszer annyi lakossal, mint amennyi ma található falai között. Itt, Selmecebányán, a korabeli Észak-Magyarországon alapozódott meg a jövődő író élményanyaga, s e tájegységet számtalan művében – *Hodinai Hodinák* (regény, Bp. 1939), *Lángoló hegyek* (regény, Bp. 1930) – választotta később a cselekmény színhelyéül.

Mint irodalmunk jelesci közül oly sokan, Szitnyai Zoltán is a jogi pályát választotta. Budapesten folytatott tanulmányait követően előbb Győrben, majd a fővárosban tisztviselősködött. Már 1917–19-ben munkatársa lett a *Dunántúli Hírlap*-nak, de dolgozott az *Élet*, a *Nyugat*, a *Napkelet* című folyóiratokba, s *Az Est* és a *Pest* nevű napilapokba is. Tollát a

szellemi honvédelem szolgálatába állította, s noha egyetlen politikai párthoz vagy irányzathoz sem csatlakozott, nemzetünk érdekeit minde- nek fölé helyezte. Felismerte a veszélyt, amely a felkészületlen, háború- zásra alkalmatlan Magyarországra leselkedett, s megpróbálta a figyelt- met felhívni egy esetleg bekövetkező szörnyű tragédiára. Csernohorsz- ky szavaival:

„Mint mások, Sztinyai Zoltán is süket fülekre talált. Amitől félt, bekö- vetkezett. 1945-ben jött a nagy cezúra. A Vörös Hadsereg barbár hordái nyomában megérkeztek Sztálin helytartói: Rákosi Mátyás és pribékjei. Velük Révai József és irodalmi keretlegényei is. Megkezdődött – ahogy Márai Sándor nevezte – a nagy osztás. És a nagy próbatétel. A szellem emberei számára is. A nagy helyezkedés tülekedésében sokan hirtelen felfedezték magukban a demokratát, a szocialistát, a kommunistát. Volt, aki Krisztus arcát látta a garázda szovjet martalócban. Voltak, akik a lé- lck zsdánovi mérnökeinek szerepére készülődve serényen fenni kezdték tollukat, hogy többtermelésre buzdító csasztuskák után ódákat írjanak Sztálinhoz és Rákosihoz. Voltak, akik kevesellették a vért, és még több kivégzésre uszítottak versben és prózában. A Magyar Csillag egyes lo- vagjai a Határ Győző szerinti júdáscsókkal váltották meg belépőjüket, hogy melegedhessenek az új párt tüzénél. Mások »zseniális megalku- vásba és lapításba kezdtek a túlélés érdekében«. Sokakra viszont, az em- berileg legnagyobbakra szinte kivétel nélkül, az elhallgatás, a börtön, a belső és külső száműzetés várt. A nagy ember vadászatban Sztinyai Zoltánt öt cikke egy-egy mondatáért ötévi kényszermunkára ítélte Rákosi Mátyás népbíróságnak csúfolt számonkérő széke. A börtönből szabadul- va következtek az emigrációnak író számára különösen nehéz, kálváriás évei, évtizedei.”

Az író, aki közben a Petőfi Társaság tagjai közé lépett, engesztelhetet- len honszerelmének áldozatává vált: 1945-ben lecsapott rá a Népbíróság, és kényszermunkára ítélte. Felesége, Gitta asszony helyesen mérte fel a lehetőségeket, amelyek egy Sztinyai kvalitású és beállítottságú emberre és íróra a bolsevisták földreszállt paradicsomában vártak, s végig azon dolgozott, hogy férje szabadulása után a lehető legrövidebb időn belül elhagyják az országot. Sztinyai 1949-ben kiszabadult, s az '50-es évek leg- elején búcsút mondtak Magyarországnak. *Messzire azonban képtelen volt az író eltávolodni, s egész további életét a közeli Salzburgban élte le.*

Most pedig álljon itt egy részlet Szathmáry Lajosnak, a híres amerikai *Négy évszak* vendéglő tulajdonosának visszaemlékezésiből, aki még bu- dapesti slapaj (újságíró gyakornok) idejéből ismerte a kávéházakban gyakorta üldögélő Sztinyait:

„Úgy éreztem, hogy annyi év ismeretség után valójában csak Salzburgban ismertem meg igazán. Néhány hét után lakást kaptak, de attól kezdve is csaknem naponta együtt voltam vele.

Milyen ember volt? – Finom, halk és előkelő. Férfiszépség, elegancia, udvariasság, szerénység voltak a legfőbb sajátosságai. Mindig halkan, de tüzzel, meggyőzően, szinte hipnotizáló erővel beszélt. Nemcsak magyarul, de németül, franciául is. Szlovákul, csehül, oroszul is. Az olasz klasszikusokat eredetiben fejből idézte még 80 éves korában is. Horatius ódáit latinul, görögül pedig Homerosz Odisszeáját. Megdöbbenően jól ismerte a mezőgazdaság, a csillagászat, a haditudományok, a fizika, a kémia, a színpadtechnika, a földrajz és a geológia minden csínját-bínját. De igazi területe a történelem és a közélet volt.”

Az emigráció éveivel megkezdődött Sztinyai Zoltán második írói korszaka. Termékenységet megőrizte, s e több mint negyed század alatt csaknem húsz kötetet jelentetett meg, regényeket, novellákat, verses misztériumdrámákat, esszéket, visszaemlékezéseket. *Ő maga itt, az emigrációban született műveit értékelte többre.* Regényei és elbeszélései végül is áttűlő, igazán nagy sikereket sem itthon, sem külföldön nem értek el, s e körülményt jelen válogatás összeállításánál sem lehetett figyelmen kívül hagyni. Aligha tévedünk nagyot, ha tekintélyes életműve legértékesebb, legmaradandóbb műveinek esszékötetét – az 1957-ben megjelent *Őrzők a vártán*-t (Brüsszel-Hilversum-München), az 1971-es megjelenésű *Szellemi tájakon*-t (Chicago) s végül a posztumusz *Hol van a nemzet?*-et (San Francisco, 1982) – tartjuk. Sorsproblémáinkkal vívódik ezekben a kötetekben mint megannyi tündöklő szellemünk.

Kevéssel Salzburgba érkezését követően, 1953-ban vetette papírra *Őrzők a vártán* című kötetének előszavát, mely az anyanyelvétől mint életető közegétől kényszerűen eltávolodott író keserűségét, visszhangtalan magányba süllyedését, sajnó hontalanságérzését sűrűli magába már-már tapintható érzékletességgel:

„Sírkeremben bolyongok, amelynek hantjait nem jelölik kövek és feliratok. Ez a temető bennem van, és nem a valóságban. *Egyre inkább érzem, hogy magam sem vagyok már valóság. Gyökereimtől elszakító forgószél ragad, hemperget idegen talajon, szárítja életem nedveit, aztán betemet, átad az enyészetnek, idegen rögök alatt. Itt én nem vagyok én, csupán igazi énem látszata. Talaját vesztett hontalan magyar.*”

Esszéi – bizonyosságok rá az itt következő írások – persze nem osztják némely reménytelennek tűnő perc tömény keserűségét és kiúttalan pesszimizmusát. Sokkal inkább vitatkoznak, érvelnek, olykor elmerengenek, szárnyalóan szép és lírai élménnyel ajándékozva meg az olvasó-

kat. Ezen túlmenően számtalan figyelmet érdemlő adalékkal szolgálnak, többek között századunk kiváló íróiról. A feljegyzett emlék-morzsák, találkozások, helyszínek, történelmi száguldozások egy tollát könnyű kézzel vezető, kiváló esszéista mélyen átélt élményanyagából szemeznek. Szitnyai Zoltán oly mélyen magyar volt, hogy szinte nem is érdekelté más, csak az a nemzet és annak a nemzetnek a sorsa, amelyből ő maga is vétetett. Ne feledjük: „Ő a megtestesült élő magyar lelkiismeret.” Szeressük hát érte...

HUNNIA, 1991. XI. 25. (25. szám)

A mélyről jött költő

Gellért Sándor, a kiváló erdélyi magyar költő 1988. január 26-án, kedden, életének 72. évében, hosszú szenvedés után elhunyt. (Újsághír)

Most, legalább most, hogy már elhunyt, ideje Gellért Sándorról itthon is szót ejteni. Ha röviden is, ha csupán annyit, hogy élt, hogy létezett, hogy alkotott. Előttem beszédes című, a bukaresti Kriterion kiadónál 1983-ban megjelent válogatott verseit tartalmazó kötete: *A magány szikláján*. Meg néhány újságcikk-kivágás. *Kiss Károly* például a Magyar Nemzet 1979. december 23-i számában, a Gellértről hírt adó igen szórva-nyos hazai híradások egyikének ezt az ugyancsak találó címet adta: *Elfelejtett költő*. S egy másik, a marosvásárhelyi „Igaz Szó” 1979. évi 10. számából „Önéletrajzi részletek”.

Gellért Sándor – mint ez utóbbi visszacmlékezéseiben maga írja – 1916. december 11-én született Debrecenben. Édesanyja Bözödújfaluból való székely leány volt, ki itt szülte meg fiát.

A költő idős korában úgy ítélte meg, hogy életét „hat csomópont köré tekerheti”, s ezek Dabolc, Mikola, Debrecen, Don-kanyar, Finnország és Szatmár. Nem sokkal születése után Gellért Gyula érdengeli tanító a nevére veszi, családjába fogadja, s Dabolcra viszi, ahová áthelyezik. „Az emberi élet egyetlen küzdelem itt a büszkeség kopár öröméért: azok vívják, akik a vastag kálvinista nyakkal együtt a nincstelenséget is örökölték” – írja Dabolcról *Keresnyéki Sándor*, Gellért költői útjáról szólva. Innen sorsa Mikolára, majd a szatmári Református Gimnáziumba vezérli. Mivel kellemetlenségei támadnak a hatóságokkal, átszökik a határon, s 1939-ben megérkezik Debrecenbe. Segíti Gulyás Pál és az Ady Társaság elnöke: Földessy Gyula, felkarolja Karácsony Sándor és a körötte csoportosuló Exodus-kör. Első kötetét, az 1942-es *A bál udvarában*-t, majd két év múlva a *Halátratáncoltatott lányok*-at is az Exodus adja ki. A kritika elismerően fogadja, *Kovács Imre* pedig a „Református Jövő” 1942. évi 28. számában megállapítja, hogy „ezt a lírát csak az értheti meg, csak az értékelheti és szeretheti, aki a magyar lelkiségnek éppen olyan ihletettje, mint *a mélyről jött költő*”.

Beiratkozik az egyetem bölcsész karára, majd feleségül veszi Magoss Julianna tanítónőt. Közkatonaként kikerül a frontra, résztvesz a Don-kanyari harcokban s a gyötrelmes visszavonulásban. A kizárólag tragikus véget érhetett háborúról Gellért versei művészileg hiteles képet feste-

nek. Később külön kötetbe gyűjti e költeményeit *A magyarok háborúja* címmel.

A háború után rövid ideig Szatmáron élt, majd 1948-tól véglegesen Mikolára, e fejlődésében elmaradt határközeli faluba költözött családjával. Tanította a gyermekeket, bűvárolta anyanyelvét, megírta Mikola történetét, verseket írt és – főleg finnből – fordított. Az irodalmi élettől, szerkesztőségektől, kiadóktól csaknem teljesen elszakadt. Valaha megjelent kötetei költői termésének parányi töredékét képviselik csupán. A két említett korain kívül az 1955-ben megjelent *Bodor Péter kútja* s az 1957-es *Angyal Bandi nyomában* említhető még. S egy fordítás-kötet, a finn-költőket tolmácsoló *Csillagok Suomi egén* (1972), végül válogatott verseinek gyűjteménye.

Ennyi!

S míg kiadatlan versei egyre sokasodtak a fiókok mélyén, a költő mind jobban elmagányosodott, megkeseredett, váteszi szerepbe képzelte magát. Túlértékelte saját jelentőségét. Eltöprenghetünk rajta: vajon mi veszett el benne a meddővé tett vajúdások, a kényszerű elhallgattatás folytán? Mint tanár, közben nyugalomba vonult, gyermekei felnőttek, kedves Gyulu fia lelkes lett Szentjobbon. Alig hiányzott valakinck, költőtársaknak, olvasóknak, otthon és itthon egyaránt.

Lassan elmúlt az élete...

Reformátusok Lapja, 1988. február 28. (9. szám)

„A múlton épül az, s az emlékezeten”

(Tompa Mihályról)

Arany, Petőfi és Tompa nevét bizony jól tesszük, ha együtt emlegetjük, aminthogy tette ezt Petőfi is. Így írt ugyanis 1847 februárjában Arany Jánosnak címzett levelében hármójukról: „Arany, Petőfi, Tompa (...) szép triumvirátus, s ha dicsőségünk nem is lesz olyan nagy, mint a római triumvirátusé volt, de érdemünk, úgy hiszem, lesz annyi, ha több nem...”

A gömöri költő, Tompa Mihály élete e vármegyének három parókiájához kötődött. Református lelkészi szolgálatát 1846 és 1849 között a picinyke *Beje*, majd két és fél éven át, 1849 áprilisától 1851 szeptemberéig a számára meglehetősen sivárnak tűnő *Kelemér*, végül innentől egyvégtében haláláig *Hanva* gyülekezetében végezte. Legszomorúbb napjai Kelemérhez kötődtek a lelkész-költőt; a szabadságharc bukásának tragédiáját itt volt kénytelen átélni apai gyászával, kislia halálával tetézetten. Anikor ide költözött, még csak harmincegy éves volt. Ekkor vette feleségül a tizennyolc esztendőös Soldos Emiliát, a runyai földbirtokos, Soldos Benjámint és Lisznyai Damó Johanna leányát. E falucska csöndjében éri Tompát a szabadságharc bukásának híre. A végtelenségig érzékeny, búskomorságra amúgy is hajlamos költő nem csupán a nemzethalál víziójával viaskodik, amint Vörösmarty is, de – joggal – a megtorlástól is tart: tábori pap volt a gömöri nemzetőrök között, Móga scregében. Ahogy a többi írók, úgy Tompa is álnevek mögé menekedik, így a Kelemér anagrammájának számító *Rém Elek*, meg a *Remete Pál* szimbolikus nevet használja. A világosi tragédia után itt, Keleméren, a gyász és rettegés légkörében veti papírra örökbecsű, egész szenvedő nemzetéhez szóló olyan költeményeit, mint *A gólyához*, meg *A madár, fiaihoz* vagy a *Levél egy kibujdosott barátom után* című költői episztolát.

Ha csak e máig idézett, születésük idején pedig különösen nagy erőt adó költeményekre gondolunk, máris megértjük, hogy miért nevezetes hely a keleméri Tompa Mihály Emlékmúzeum. A maga meghatározó egyszerűségével berendezett, Tompa-émléktárgyakat és versesköteteket illő renddel felsorakoztató, zöld zsalugáteres ablakában a nyáron muskátli ringató piciny, földszintes ház. A hajdani parókia, ahol lakott, s melyet 1850-ben *Az én lakásom* című versében megénekelte. Amely idők múltán ugyancsak roskadozott, s amelyet társadalmi támogatással a Tompa Mihály Emlékbizottság hozatott helyre 1963-ban, kialakítva a kis falu nevezetes múzeumát. Azt a helyet, amely elé hamarosan a költő mellszobra is

odakerül. Így határozott 1988. január 30-án a szomszédos Putnok Egyetértés Termelőszövetkezetének intézőbizottsága. A szobor elkészítésére *Andrási Kurta János* szobrászművészt kéri fel. S így nem csupán Tompa szülővárosa, Rimaszombat büszkélkedhet majd nagy fiának szobrával, ahol – mint a múlt ősszel lapunkban megemlékeztünk róla – évente koszorúznak a költőre emlékezők. De itthon is!

Állok a keleméri dombon, a kis falu legszebb pontján, ahol a XIV. századi eredetű református templom magasodik, s ahonnan szinte megnyílik a Sajóra tekintő völgy. Majd a szószékkal szemben is. A költő mély orgánummal zengő, kitűnő szónok volt, kiből – Szász Károly püspök szerint – a bölcs nyugalma és a gyermek hite egyesült. S aki egyik versében leírta e számomra soha nem feledhető és mindig eligazító két sort: „Mert boldogsághoz kevés csak a jelen, a múlton épül az, s az emlékeztet.”

Reformátusok Lapja, 1988. február 21. (8. szám)

A körbetekintő „visszanéző” (Herceg János nyolcvanéves)

1

A vajdasági magyar irodalom doyenje, Herceg János a Bácskában, a hajdani „mulató vármegye” egykori székhelyén, Zomborban született 1909. május 11-én. A húszas évek második felében a *Bácsmezei Naplóban* versekkel, a *Szervezett Munkás-ban* elbeszélésekkel és riportokkal jelentkezett. Első novellás kötete (Viharban) 1933-ban, első regénye (Tó mellett város) 1937-ben jelent meg.

A hagyományos emberábrázolást lélektani módszerekkel vegyíti, alakjait mintegy „félhomályba” állítva, s ily módon egyéni látásmódot alakított ki, mely Németh László figyelmét is felkeltette: „Az ember test és árnyék. A testnek tömött és biztos körvonalai vannak; az árnyék elfolyó és fölnyúlik és elhanyaglik, ahogy mozdulnak... Herceg János ennek a félhomálynak a költője, novelláiban a dolgok árnyékukban virágoznak ki...”

Indulásának szürrealista, aktivista-avantgárd jegyeit hamarosan feladja, s végleg a realista ábrázolás felé fordul. Az 1936–38 között Budapesten töltött évek során sokféle hatás érte, a népi íróké is. Szűkebb pátriájába visszatérve a nemzetiségi magyar élet valósága, az ide zsúfolódott és együtt élő sokféle nemzetiség sorsközössége emelkedik érdeklődésének középpontjába. Átveszi – 1941-ben – a korábban Szentelcky Kornél és Csuka Zoltán nevével fémjelzett *Kalangya* szerkesztését, s 1944-es megszűnéséig irányítja a délvidéki magyar irodalom e rangos folyóiratát. (E tevékenységéhez néhány személyes kiegészítést fűzött, emléket idézett fel az *Elet és Irodalom*, 1986. május 16-i, 20. számában *A helyi színekről* címmel.)

A háború vége után szülővárosában könyvtáros, később az újraindult irodalmi, művészeti és kritikai szemle, a HÍD, majd 1957 után az újvidéki rádió magyar irodalmi szerkesztője. Az utóbbi években Doroszlón, e Zombortól tizenöt kilométerre fekvő bácskai faluban él. Írásaival hetente találkozunk az eszéki *Magyar Képes Újság*-ban, havonta a szabadkai *Üzenet*-ben; naplójegyzeteivel 87. alkalommal.

Mint *Pomogáts Béla* megállapította, Herceg János mindig is „szülőföldjének követe és népének tanúja akart lenni”. Neki nem kellett változtatnia, amikor Szentelcky a „helyi színek” fontosságát hangsúlyozta a délvidéki magyar irodalom berkeiben; nála ez belülről fakadt. A széles horizonton körbetekintő író opuszában ezért illeti megkülönböztetett figyelem 1979-ben megjelent *Visszanéző* című helytörténeti emlékezéseit.

De ez tűnik ki az *Összegyűjtött elbeszélések* (Fórum Kiadó, 1986) három kötetéből is. Csakúgy a hat évtizedes írói pálya csaknem harminc kötetéből, melyeknek oldalait szédítő bőségben népesítette be minden rendű és rangú szereplőkkel a teremtő képzelet. A Bácskában, az otthont adó akácok alatt, vagy bárhol a világban. Kucsébercek és csepűrágók, koldusok és mutatványosok, kocsmalányok, gavallérok, s ki tudja, hányan és hányan merülnek fel a víziók és látomások tengernyi áradásából vagy a hétköznapiak röghözkötött valóságából.

Most pedig, amikor nyolcvanadik születésnapján köszöntjük az egyetemes magyar irodalom kiemelkedő alkotóját, hitetlenkedve írjuk le, hogy Herceg János teljes pályaképe mindeddig nem készült el.

Élet és Irodalom, 1989. május 12. (19. szám) ■

Bözödi György halálára

Kiúttalanság. Távlattalanság. Vegetálás. Porladás. Töredékbe zártság. Elzárva-felőrletés. Ez jutott évszázadokon keresztül a székelységnek, s ebbe a milliőbe, ebbe a tömény reménytelenségbe született bele, majd ebben élte le egész életét e sors legőszintébb megismertetője, Bözödi György. Minden idilli mákony nélkül, teljes híjával a zúgó erdők között terjengő fenyőillatnak. Ezt írta meg, ezt ábrázolta a maga csontig hatolóan őszinte, a tények acél ridegségére hagyatkozó művében, a *Székely bánja* című szociográfiában. Ő, nem volt ebben szemernyi édes-bús borzongás sem, csak a valóság prórére vetkezve! Igaz, nem is jutott neki halinás megjelenés – de még halina nélküli sem – az Erdélyi Szépművés Céh könyvei között. Ha kiadására össze nem fog tizenhét fiatal erdélyi magyar író 1938-ban, a kézirat talán még ma is az asztalfiókban várná a remélt megjelenést...

Jakab Lajos és Berei Judit hatodik gyermeke György, 1913. március 9-én született Bözödön, a Székelyföldön. (Írói névként szülőfaluja nevét választotta, így lett Jakabból Bözödi.) A kolozsvári unitárius kollégiumban tanult, s tett sikeres érettségi vizsgát ama néhány magyar diák egyikeként, akiket abban az évben cgyállalán átengedtek. Majd a Liceum nyomdájába került ugyanott nyomdásztanoncnak. Hallgatott teológiát, jogot és bölcsészetet. Végül az írás felé fordult. Munkatársa az *Ellenzék*-nek és a *Keleti Újság*-nak, szerkesztője a marosvásárhelyi *Székely Szónak*, főmunkatársa a *Hitel*-nek. Az *Ellenzék* riporttereként megjelentetett falurajzait bekapcsolta a történelembe; így született meg kiemelkedő műve, a *Székely bánja*. A következő évben, 1939-ben – az erdélyi fiatal írók közül elsőként – meg is kapta érte a Baumgarten-díjat.

Írt Móricz Zsigmond lapjába, a *Kelet Népébe* (1941), majd egyik alapító-szerkesztője a kolozsvári *Termés* című lapnak (1942–44). A háborút követően az 1848–49-es Történelmi Ereklve Múzeum őre. Aztán volt – többször is! –, hogy Őt őrizték. Később könyvelő(!) majd 1957-től 1975-ig, nyugdíjba menetelég, akadémiai kutató Marosvásárhelyen.

Publikálási lehetősége főleg a második világháború előtt és alatt volt, miként kiviláglik az alábbiakból. A székely szombatosokról szóló könyve, *Székely emberek, zsidó istenek*, 1935-ben jelent meg, *Romlás* című regénye – a korabeli kisebbségi értelmiségi utópiákba kapaszkodó, a való élettől elszakadó sorsáról – 1940-ben.

Következő regénye, a *Nyugtalan pásztorok* 1942-ben, Bágyi János meseinek első gyűjteménye, *A tréfás farkas*, szintén ekkor. Majd következtek a *Székelyek* (1943), a *Repedt csupor* (1944), *Erdély szabadságharca*

(1945), *Rebi néni feltámadása* (1945), *Eladó temető* (1945). Háború után megjelent könyveinek felsorolása „könnyebb”. Válogatott elbeszélései, *Hazafelé* címmel 1958-ban, Bágyi János meséinek újabb kötete, *Az eszős gyermek*, ugyancsak ekkor jelenik meg. Romániában kiadott utolsó könyve, a *Nap és árnyék*, verseit tartalmazza – és tíz éve (!), 1979-ben került az olvasókhoz. Itthon a Magvető 1985-ben ismét kiadta a *Székely bánját*. Néha az erdélyi lapokban szóhoz juthatott; a marosvásárhelyi „Új Élet”-ben – akkor még Sütő András volt a főszerkesztője – 1980-ban *A székely vértanúké pere* címmel hatrészes sorozatot közölt.

Bözödi György a székelység romlásának okát a *széthúzásban* találta meg. S mint írta: „A múlt tévedései talán a jövő tanulságai lehetnek”. Az pedig, ami írásában ezután következik, akár szellemi – igaz korai, hiszen évtizedekkel korábbról való – végrendelete is lehetne: „Reményünket önmagunk erejébe kell vetnünk, nem a mások segítségébe”. Nekünk ugyanis nem szoktak segíteni!

Bözödi útja kimondottan székely sors. Nekibuzdulás, s kényszerű megtorpanás. Népe ezeregyszáz éve gyakorolja ezt!

Hetekkel ezelőtt megbetegedett, a marosvásárhelyi kórházba, onnan Budakeszire, a Korányi Tüdőszanatóriumba szállították. Itt halt meg november 25-én. Tegnap kísértük utolsó útjára a Farkasréti temetőben.*

Dátum, 1989. december 9. (188. szám)

* (Később hamvait hazaszállították a szülőföldjére.)

Kelemen László, a magyar színjátszás úttörője

A budai Várszínház előcsarnokában – egymással szemben – két szobor fogadja a közönséget: *Kempelen* Farkas és *Kelemen László* mellszobrai tekintenek le ránk.

Kempelen, a sakkautomata feltalálója az épület színházzá alakításának terveit készítette el, midőn II. József elrendelte a budai karmeliták itt álló rendházának megszüntetését. (A színház 1787. végén készült el, s a következő évben nyitották meg német szóval.)

Kelemen László érdeme sem kisebb; az első – és itt fellépő – magyar színtársulat lelke, mozgatója, mindenese, szervezője, színésze, drámaírója és fordítója volt egy személyben. Hosszú ideig az első társulat igazgatójának vélte a színháztörténet, ezt azonban a kutatás nem igazolta: hivatalosan sohasem vezette az együttest.

Igazházi, egy kegyes, jó atya...

Mint említettük, német nyelven játszott a Várszínház, amint német volt ebben az időben szinte egész Pest-Buda. A városi hatóság a színházakat bérleti rendszerben kezelte, ekkor éppen Tusch Sebestyén volt a kedvezményezett, ki azokat albérletbe adta a magyar barátsággal nem „vádolható” Unwerth Emánuelnek. Mégis ez utóbbitól sikerült engedélyt szerezni a játékra, s így érkezett el a nagy nap, 1790. október 25-e!

Este hat órakor magyar szó csendült fel a budai Várszínház színpadán, az akkor még mécses világitotta deszkákon: Brühl Frigyes Alajos német szerző „Igazházi, egy kegyes, jó atya” című, Simai Kristóf által magyarított darabja. Az akkor Budán üléselő országgyűlés tagjai szép számban vettek részt az úttörők előadásán, mely lelkes hangulatban, nem várt nagy sikerrel zajlott.

Mint a korabeli magyar sajtó méltatásában áll: „minden jelenlevők tapsoltak örömeinkben, igen sokra ítélvén az első kísérlet alkalmával tanúsított képességet.”

Pesten a Rondellában

Kelemen László, e siker egyik fő részese – miként azt Soós Ferenc helytörténész megállapította – Kecskeméten született, 1762. július 26-án, Kelemen Mihály kántor és Török Anna gyermekeként. Jogot végzett, s Grassalkovich Antal gödöllői uradalmának ügyészeként kezdte pályáját.

Hamarosan atya örökébe lépve Pesten lett kántor, kamatoztatva szép basszusát, s szert léve az átlagot messze meghaladó zenei műveltségre. Külföldi útjain megfelelő összehasonlítási alapra tett szert, s szomorúan tapasztalta, hogy nemzete szokásaiban, nyelvben, érzéseiben milyen nagy mértékben elidegenedett!

A magyar kultúra fejlesztésének hathatós eszközét látta a magyar nyelvű színművészet létrehozásában. Hazatérve nagy energiával kapcsolódott be a Kazinczy Ferenc kezdeményezésére, Ráday Pál támogatása mellett szerveződő lelkes kis csoport munkájába, mely az első állandó színjátszó társulattá vált. Az Igazházit két nappal később, 27-én Pesten is megismételték, és pedig a „Rondella” színházban, mely a Régi posta utca Duna felőli végén működött egy bástyaköröndből átalakított épületben.

Részeg volt a kocsis

Az első magyar színjátszó társaság – anyagi okok miatt – 1976-ban feloszlott. Kelemen László azonban nem hagyta el Tháliát, Nagyváradon, Debrecenben, Szegeden, Kecskeméten, Nagykőrösön, Gyöngyösön és Losoncon próbálkozott a színészettel. Utóbbi városban adósságai fejében lefoglalták vagyonát, de még színházi kellékeit is: 1801. március végén így fejezte be színészi pályáját. Életének utolsó éveit Ráckeviden, Makón és Csanádpalotán töltötte, kántortanítóként.

Csanádpalotán hunyt el, százhetvenöt évvel ezelőtt, esetét Lugosi Döme így írja le: "1814. karácsony idején egyházi funkciója közben szerencsétlenség érte. Kocsin ment, a lovak megbokrosodtak, a részeg kocsis nem bírta megfékezni a tűzbe jött állatokat, a kocsi felborult, Kelemen László kiesett a kocsiból és koponyaalapi törést szenvedett. Rövid haláltusa után 1814. december 24-én ... zaklatott lelke őseihez pihenni tért."

Így ért véget a magyar színiélet úttörőjének élete.

Heti Budapest, 1989. december 23. (42. szám)

KÖNYVEK ÉS ÍRÓIK

A nemzetiségi jog kiskátéja

(Mikó Imre: Változatok egy témára,
Kriterion Kiadó, Bukarest, 1981.)

„Ma már csak hobbiként jogászodom... Csak néha teszek egy-egy kirándulást fiatalkorom játszótérére.... Amikor megvan a társadalmi megrendelés. Most éppen egy ilyen kötetet rendeztem sajtó alá. Változatok egy témára. Témám a nemzetiség” – mondta Mikó Imre Marosi Ildikónak, amikor a riporter felkereste kolozsvári otthonában. (Marosi Ildikó–Erdélyi Lajos: Közlekedések. Kriterion Kiadó, Bukarest, 1974. 115. oldal.) A néhány korábbi mellett többségükben 1970–74 között készült tanulmányokat tartalmazó válogatás végül 1981-ben, évekkel az író 1977-ben bekövetkezett halála után jelent csak meg. E kötettel kétségtelenül árnyaltabbá vált Mikó munkásságáról alkotott – a lehetőségek keretei között *alkothatót* – képünk. Hiszen eddig elsősorban szépíróként, Bölöni Farkas Sándorról és Brassai Sámuelről írott regényei (*Bércre esett fa*, 1969., *Az utolsó erdélyi polihisztor*, 1971.), valamint kultúrhistorikusként – az erdélyi magyar művelődés hagyományaival foglalkozó könyvei (*Honpolgárok és világpolgárok*, 1967., *Akik előttem jártak*, 1976.) alapján – tartottuk számon. Noha szellemi hagyatékának teljes számbavételét évek óta többen – pl. Balogh Edgár – sürgetik, ennek ideje mindeddig nem érkezett el. Igazat kell ezért adnunk Csorba Csabának, aki szerint Mikó „életművének egésze jószerivel ismeretlen szülőföldjén is, nálunk is. Ami tevékenységéből reflektorfénybe került, az csak néhány mozaik”. (Csorba Csaba: Mikó Imre pályájáról, Tiszatáj, 1979. évi 12. szám, 59. oldal.)

A sokoldalú írástudó – író, tanár, szerkesztő, műfordító, irodalomtörténész és szervező, valamint politikus és jogász – munkásságának újabb oldalát ismerhettük meg *Változatok egy témára* című legújabb kötetének köszönhetően. A bevezető tanulmányban, amely Mikó Imre – a „nemzetiségi jogász” címet viseli, Gáll Ernő, a kolozsvári Korunk című folyóirat főszerkesztője járul hozzá ismereteink gazdagításához.

De ki is volt valójában Mikó Imre, e fehér foltokat oszlató, fontos tanulmányok szerzője? Életének első, 1938-ig terjedő időszakát *A csendes Petőfi utca* (Dácia Kiadó, Kolozsvár, 1978.) című, betegsége (majd halála) által befejezni már nem engedett, önéletrajzi művében írta meg.

Bánffyahunyadon született 1911. március 27-én régi unitárius értelmiségi családból. A kolozsvári egyetemen – 1934-ben itt szerzett jogi doktorátust – bekapcsolódott a népi írók eszméivel rokonszenvező Erdélyi Fia-

talok falukutató mozgalmába. Ennek, valamint Dimitrie *Gusti* professzor szociológiai iskolájának köszönhetően, ösztönző hatásuk nyomán már 1932-ben megjelent első önálló tudományos műve *Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés*. Mikó huszonegy éves ekkor! A következő évtől kezdődően írásai Könyves-Tóth László néven megjelennek a Korunk, Gaál Gábor marxista folyóiratának oldalain. Később különféle közéleti tisztségeket vállal. Titkára lesz a romániai Magyar Pártnak (1936–38 között), majd az Erdélyi Párt főtitkára és országgyűlési képviselő (1940–44). Közben 1939–40-ben a Magyar Népközösség bukaresti jogvédő irodájának vezetője. Számos, a Magyar Kisebbség, Keleti Újság, Erdélyi Múzeum hasábjain megjelenő írásában elemzi a romániai kisebbségi politikát. E témakörben jelennek meg könyvei, a *Huszonkét év* (Bp. 1941.), és a *Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika* (Kolozsvár, 1944.) is. Mikó pályájának e szakaszához érve sajnálattal kell megállapítanunk, hogy ekkor keletkezett írásai közül még mutatóban sem szerepel egy sem új kötetében. Pedig egyet kell értenünk a *Változatok egy témára* egyik romániai recenziójával, aki szerint „nem ártott volna néhány jellegzetes részletet közölni a két világháború között közreadott ilyen témájú írásaiból, hogy még tisztábban és folyamatában lássuk az e téren megtett pályát”. (*Mihálka Zoltán: Változatok egy fontos témára – lásd a bukaresti Előre c. napilap 1982. március 31-i számát.*)

Mikó a város munkásságának felfegyverzésében való részvételével (1944-ben) közreműködött Kolozsvár értékeinek megmentésében, egyúttal nyugatra hurcolásuk megakadályozásában. Életútjának további alakulásáról csak szórványos adataink vannak. 1944–48 között – civilként – hadifogoly Taganrogban (Szovjetunió), hazatérve liceumi tanárként orosz nyelvet oktat és műfordításokat készít. Később könyvügynök és könyvkereskedő Kolozsvárott. A hatvanas évek derekától ismét publikál, s szerkesztője a Kriterion Kiadó népszerű Téka sorozatának.

A *Változatok egy témára* tizennyolc tanulmányát Mikó Imre három fő részre osztotta. Az első rész címe *Nemzetiségi jog* és öt tanulmány tartodik ide, élén a *Nyelv és jog* cíművel. Ebben azt vizsgálja, hogy hol helyezkedik el a nyelv a nemzetiség ismérvei között. Szerepét meghatározónak, noha nem kizárólagosnak látja, s elfogadja Jászi Oszkár „vegytanból vett hasonlatát, hogy a nyelv a nemzetiség reagense”. Egyben összefoglalja a „nemzet” fogalmát meghatározó különböző elméleteket, kezdve az 1791-es francia alkotmány „nemzetállam”-koncepcióján, majd folytatva *Fichte és Herder* „kultúrnemzet” fogalmán, s *Eötvös József* nézeteit érintve jut el *Deák Ferenc* „politikai nemzet” meghatározásáig. Végül megállapítja, hogy „a szocialista terminológia szerint a nemzet, mint szélesebb

körű fogalom többnyire a „többségi” népet jelenti egy államban, amely a köztársaság nemzeti jellegét is meghatározza. A nemzetiség a más ajkú, eltérő nyelvű és nemzetiségű 'kisebbség' fogalmi meghatározója”. (31. oldal.)

A következő, *Nemzet és nemzetiség* című esszé vitatja M. Mariann megállapításának helyességét, aki szerint „a nemzet az etnikai közösség modern formája, amely rendszerint ugyanazon nyelvet beszélő, azonos területen élő, közös gazdasági, politikai és kulturális életet élő népek hosszan tartó együttélése útján jött létre”. Mikó szerint – helyesen! – „Ha a nemzetet úgy tekintjük, mint egyes népek hosszan tartó együttélésének eredményét, akkor ez könnyen oda vezethet, hogy a nemzetbe más népeket, nemzetiségeket is besorolunk, amelyeknek külön etnikai tudatuk van”. Tanulmányát a nemzetiség definíciójával zárja. Ez a történelem során összeforrt olyan tartós etnikai közösség, néptöredék, amely saját országában nemzeti kisebbség és más etnikai közösségekkel alkot államot. Tagjait a közös nyelv és a közös hagyományokon alapuló közös kultúra kapcsolja egybe: sajátos minőség tehát, mely az összetartozás tudatában, ennek megtartására és fejlesztésére irányuló szándékában fejeződik ki.

A *Nyelvhasználat és jogtörténet Erdélyben* című írás mintegy kétszáz év nemzetiségi politikájának áttekintése. Vizsgálódásainak színtere előbb az önálló Erdély, majd az uniót követően a dualista Magyarország, végül 1920 után a királyi Románia. A nyelvkérdés – *számunkra* napnál világosabb ez – természetesen mindaddig nem vetődhetett fel, amíg a közélet-közoktatás nyelve nem egyetlen, mindenki számára kötelező nemzeti nyelv, hanem a holt latin volt. Történelmi – és jogtörténeti – tény, hogy Erdély földjén az első magyar nyelvű törvénycikk megalkotására csak 1556-ban került sor, de úgy, hogy a latin használatára még többször visszatértek. A nyelvhasználati jog e korai szakaszban tételes jogi rendezést nem nyert, a latin és az élő nyelvek használatát a szokásjoggá emelkedett gyakorlat határozta meg. II. József 1784. évi nyelvrendelete aztán a németet tette hivatalos nyelvvé. Az 1790–91. évi erdélyi országgyűlés – a szász követek tiltakozása ellenére – a német helyett a magyar nyelvnek adta meg e jogot, de nem az udvari és kamarai kiadványokban és a tartományon kívüli levelezésben, mert ott a latin nyerte vissza régi kiváltságát. A románság 1791-ben *Supplex Libellus Valachorum* elnevezésű felségfolyamodványában kérte a „jó császár”-tól nemzeti jogainak, így nyelvének elismerését. Mikó ismerteti az 1868. évi magyar nemzetiségi törvényt, bírálva fogyatékoságait, majd a királyi Románia 1938. évi – tehát hetven évvel későbbi – kisebbségi statutumát, kiváló lehetőséget te-

remtve az összehasonlításra. Az összevetéstől azonban tartózkodik, így e feladat olvasóira vár. Megemlíti, hogy az 1918. decembere 1-i gyulafehérvári határozat „teljes nemzeti szabadságot ígért” ugyan az együttélő nemzetiségek számára, törvénybe iktatása azonban sajnálatosan elmaradt. Hasonló sorsra jutott Románia és a szövetségesek 1919. december 9-i szerződésének a nemzetiségeket egyenjogúsító 8. cikke is: nem került be az 1923. március 29-i szabadelvű alkotmányba, amely egyébként nem is ismeri el a nemzetiségeket közületeknek. Majd megemlíti, hogy „a királyi diktatúra alatt hozott második alkotmány a közszabadságot biztosítja ugyan, de azokat 'faji és vallási különbségekre való tekintet nélkül' terjeszti ki az összes románokra, a fasiszta terminológiának megfelelően, nem említve a nyelvi különbségeket”. (70–71. oldal.)

A jogtörténeti áttekintés átvezet a jelenbe, mikor is Románia Szocialista Köztársaság alkotmányának 22. szakasza az együttélő nemzetiségek jogainak legmagasabb szintű foglalata. Nemcsak a szabad nyelvhasználatot biztosítja, de a mindenfokú oktatást is saját nyelvükön, továbbá könyveket, újságokat, folyóiratokat, színházakat is. Mindezek jelenleg hatályos tételes jogi szabályozását részletezi a következő, *Az együttélő nemzetiségek jogegyenlősége* című, a jogtudat és jogismeret elmélyítését, az állampolgári nevelést célzó tanulmány. Ez a könyv talán legfontosabb írása. Eredetileg a bukaresti *A hét* című hetilap 1971. évfolyamában jelent meg folytatásokban, s a mindennapok során szükséges jogismereti anyagot foglalja össze. Felsorolja a szóbajövő jogforrásokat (törvény, dekrétum, minisztertanácsi határozat, nemzetközi szerződés), majd a jogszabályok számának – és paragrafusainak, majd azok bekezdéseinek – megjelölésével ismerteti a nemzetiségekre vonatkozó hatályos joganyagot. (Kitér pl. a névhasználatra, ezen belül a nevek helyesírására és a névbjegyzések anyakönyvi kiigazításának lehetőségére.) A rendkívül hasznos gyakorlati tudnivalók után a jogászság történeti szerepéről értekezik *Jogász a közéletben* c. írásában. Előbb az egyetemes jogtörténet olyan kiemelkedő nagyságait tárgyalja, mint Hammurábi, Szolon, Montesquieu, Grotius, Robespierre, Pitt, Savigny és mások, majd a magyar és román jogászok legnevesebbjei következnek. E sort olyan, a szerző által mestreiként tisztelt, közéleti szerepet vállaló nagyságok említésével zárja, mint Balogh Artúr, Jakabffy Elemér és Jászi Oszkár.

A könyv második, *Hazai művelődés* című része nyolc tanulmányt foglal magába, ezek közül három nevezetes és jelentős folyóiratokat ismertet. A két kolozsvári egyetemi tanár, *Meltzl Hugó* és *Brassai Sámuel* indította (1877) világirodalmi folyóirat, az „Összehasonlító Irodalom Történeti Lapok” célja a magyar irodalom külföldi és a külföldi iro-

dalom hazai megismertetése volt. (Innen az írás találó címe: *Ablak a nagyvilágba.*) A szerkesztők különös, saját korukban egyedülálló módszert választottak céljuk eléréséhez, hiszen a lap latin, magyar, német, francia, angol, olasz, holland, izlandi, dán, finn, örmény, albán, kínai, cigány és román nyelven jelent meg. A tizenkét évfolyamot megért soknyelvű folyóirat valóságos kincsebánya azoknak, „akik a népek békés együttélését történelmi folyamatnak tekintik”. (121. oldal.) Ugyancsak a kolozsvári egyetemről, de ötven évvel későbbi kezdeményezés nyomán indult a kérészéletű – mindössze négy számot megért –, 1924-ben létrejött „Cultura” című lap is. A román, magyar, francia és német nyelven kiadott lap „hagyományt teremtett és hagyományt folytatott, s noha mindössze másfélezer példányban jelent meg, felfigyelt rá mind a hazai, mind pedig a külföldi sajtó. (Főszerkesztője Sextil *Puscariu* román nyelvész volt, míg mindegyik nyelvi rész élén külön anyanyelvi szerkesztő állt. A magyar szerkesztő *Kristóf György* volt.) A „Culturá”-t tárgyaló *Közös hagyományok fóruma* című írást a *Magyar-német kapcsolatok Romániában* követi, amely elsődlegesen egy ugyancsak 1924-től, de Brassóban megjelent lappal, a német nyelvű „Klingsor”-ral foglalkozik. A szerző kitér a Klingsor és a két világháború közötti erdélyi magyar folyóiratok (Pásztortűz, Erdélyi Helikon) kapcsolatára is, melyben csupán akkor állt be törvényszerű elhidegülés, amikor a szász lap oldalain felütötte fejét a hitlerizmus. A romániai magyar és német írók közötti szellemi érintkezés terén ezt követően mintegy húszéves kiesés, szünet következett, s csak az ötvenes években alakultak ki a kapcsolatok ismét.

Az ezután következő tanulmányok a magyar-román kapcsolatok terén kiemelkedő szerepet játszó két magyar és két román személyiséggel foglalkoznak. *Mocsáry Lajos* – vagyis *A fehér holló* c. írás hőse – a Borsod megyei Andornak községben, korántsem vegyes etnikumú területen élt le élete kilenc évtizedéből hatvanhat évet, a nemzetiségi problémák iránt mégis különös érzékenységgel és fogékonysággal bírt. E XIX. századi közéletű férfiú – a Román Nemzeti Párt választja Karánscebes országgyűlési képviselőjének – meglepő tisztánlátással mérte fel 1887-ben az ország előtt álló kényszerű választási lehetőséget: „Szemben állni egyrészt a birodalmi egységre való törekvéssel, másrészt a hazánkbeli nemzetiségekkel, ez annyi volna, mint két malomkő közé kerülni a biztos szétmorzsoltság veszélyével.” (Idézi Mikó a 134. oldalon.) Éppen ezért *Mocsáry Lajos* a magyarországi nemzetiségek jogait sokkal szélesebb alapokon kérelmezte el, mint kortársainak többsége, s mint ahogyan e jogok megvalósultak. Hogy *Mocsáry* szavára magyar részről alig figyeltek, azt kizárólag sajnálni lehet. *A kétnyelvűség dicsérete* című írásában Io-

sif *Vulcan*-ról, a nagyváradi „Familia” című lap románul és magyarul egyformán magas szinten tudó és beszélő szerkesztőjéről szól Mikó. Majd megjegyzi, hogy „ilyen kétnyelvű ma – ha nem is ezen a szinten – a romániai magyar értelmiség jelentős része”. Majd *Emlékezés egy demokratára* címen Vasile *Goldis*-ról, a század eleji Román Nemzeti Párt balszárnyának vezetőjéről ír. Említi Goldis és a magyar Koós Ferenc együttműködését, szól arról, hogy a román politikus „rokonszenvvel fordult a magyar radikalizmus felé, támaszt látott benne a nemzetiségi követeléseknek ellenszegülő, hűbéri szellemű vezető osztállyal vívott harcában”. (145. oldal.) S Goldis volt az, aki 1912-ben Aradon megjelent tanulmányában (*A nemzetiségi kérdésről*) megfogalmazta azt a minden vonatkozásban és minden korban érvényes igazságot, amely szerint „tartós megoldás csak olyan lehet, amely ... intézményileg keresztülviszi, hogy minden nép a maga nyelvén műveltesse, a maga nyelvén közigazgattassék s a maga nyelvén bíraskodjanak felette”. (146. oldal.) Történelmi jelentőségű szerepe volt továbbá, hogy 1918. november 13-án Aradon tagja volt annak a román komiténak, amely Jászi Oszkárral, a Károlyi-kormány nemzetiségi miniszterével tárgyalt. *A Jakabffy Elemér és a Magyar Kisebbség* című írás egy méltatlanul keveset emlegetett (elfelejtett) szerkesztőről és lapjáról szól. Az 1881. május 17-én Lugoson született és 1963. május 19-én Szatmáron elhunyt Jakabffy a budapesti egyetemen szerzett jogi doktorátust, majd szülővárosában ügyvédkedett. A Magyar Kisebbség-et 1922-ben indította meg ugyancsak Lugoson, s húsz év alatt megjelent 480 számát is ő szerkesztette. A tanulmány – mely eredetileg a *Korunk* 1973. évi 8. számában jelent meg – a kötet legfontosabb írásai közé sorolandó.

Végül a könyv harmadik, utolsó része az *Európai távlatok* címet viseli. S ha a szerző változatok egy témára elgondolással állította össze gyűjteményét, úgy különösen áll ez erre a részre. Öt tanulmány, öt változat. Előbb *Nomet est omen* címen Plautustól, akitől e mondás származik, jut el fejtegetései során „a név, mint legszemélyesebb tulajdonunk szabad választásának” védelméhez, majd *Eötvös József* állambölcséleti gondolatait veszi vizsgálat alá (*Eszméim győzedelme...*) *Metternichtől Kissingerig és vissza* alatt utóbbi könyvét elemzi, mely előbbiről szól. *Kis nép nagy fia* című rövid írásában pedig Rotterdami Erasmus kapcsán – akit Hollandia szült és Svájc temetett – állapítja meg, majd ékesen bizonyító példákkal támasztja alá, hogy a kis népek a nagyokkal vetekedő számban adtak jeles férfiakat az egyetemes emberi kultúrának. A könyvet záró *Goethe és Eckermann* c. tanulmánya a legnemesebb, valósággal szárnyaló humánum hangján ünnepli a népek közötti megértés és barátság oly sokszor

hiába sóvárgott eszméjét. „Sajátos dolog a nemzeti gyűlölködés. Mindig a kultúra legalacsonyabb fokain a legerősebb és a leghevesebb. De van egy magasság, amelyen eltűnik, ahol az ember a nemzetek felett áll, s a szomszéd nép szerencsésjét vagy baját úgy érzi, mintha a saját magáéval történt volna...” (187. oldal.) Sapientia sat!

„Mikó Imre életművét... a tudomány különböző területein otthonos frástudó, a politikus és a jogász törekvéseinek egysége jellemzi” – írta bevezető tanulmányában Gáll Ernő. A *Változatok egy témára* minden műfaji tarkasága ellenére is határozottan egységes szemléletű, az együttélő, különböző nyelvet beszélők kölcsönös megbecsülése jegyében született mű. Alapelve az egyenjogúság, a kölcsönös tisztelet, a mindenfajta elfogultságtól mentes objektivitás. Olyan értékek, amelyek öröknek nevezhetők. A szerző egyik legfőbb célja: a nemzetek és nemzetiségek együttélése optimális formáinak keresése. Könyve egy korántsem favorizált témakör, a nemzetiségi jog, s a róla fellelhető ismeretek gazdag tárháza. Valamennyi írásában „ott érezhető az erdélyi magyarság aktuális nemzetiségi politikai kérdéseire való utalás – áttételesen vagy félreérthetetlen aktualitással” – állapítja meg a könyvről jogászok részére frott ismertetésében *Trócsányi Zsolt*. (Jogtudományi Közlöny, 1982. novemberi szám, 901. oldal.) Majd ugyanő hozzáteszi, hogy ha Mikó régebbi korban élt, azt írták volna róla elcink: „Tündöklő szellem.” Találójban mi, elcink kései utódai sem fogalmazhatunk...

Theológiai Szemle 1986. évi 3. szám

Zarándokút Dardzsilingbe
(Jakabos Ödön: *Indiai útinapló.*
Kőrösi Csoma Sándor nyomában;
Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1983)

Jakabos Ödön azzal vált sokfelé, országhatáron túl is ismertté, hogy 1972–73-ban maga is végigjárta híres földije, Kőrösi Csoma Sándor egykori vándorútját. Akik ismerhettük ezt a vékony dongájú, törékeny alakú székelv fiatalembert, akik résztvehettünk csaknem háromszáz útbeszámolójának egyikén, vagy akik figyelemmel kísértük naplójának a marosvásárhelyi képeslap (főszerkesztője Sütő András), az „Új Élet” 1981/20–24. számaiban *Kuvaitól Indiáig* címen megjelent részleteit, nevezetes vállalkozásáról már rendelkezünk némi információval. Most, egy évtizednyi reményteljes várakozás után, az 1983 őszén végre megjelent teljes útinaplót olvasva mégis meglep az a fanatikus, minden megpróbáltatást zokszó nélkül vállaló elszánás, amely csaknem kilenc hónapos útja gyakran adódó minden megpróbáltatásán, holtpontján átsegíti. Zarándokút a mi időnkben? Hiszen Jakabos utazása nem kalandkereső, öncélú csavargás volt. Az ő útjának különös, már-már magasztos értelmet adott a cél; eljutni Indiába, rendbetenni Kőrösi Csoma dardzsilingi sírját, ráhínteni a maroknyi földet, melyet ezer és ezer kilométeren át vitt magával a csomakőrösi porta, a hajdan volt szülőlház öreg diófái alól, s hozni helyette a sírról ugyanannyit a hazai lombok alá. „A nekivágás – és itt nemcsak az utazásra gondolok – lépés álmaink, terveink, célunk, önmagunk megvalósítása iclé, akár a legnagyobb áldozatok árán is. Aki erre képtelen, örökre elszalasztott lehetőségeit sirató félemler marad.” – nyilatkozta hazaérkezése után *Gálsalvi Györgynek*, aki a posztumusz útinaplóhoz írt *Vándor a végtelen úton* című utószavában idézi ezt. Kőrösi Csoma Sándor, a tibetisztika tudományának megalapítója – születésének tavaly ünnepelt kétszázadik évfordulója alkalmából számtalanszor elhangzott ez – „pénz és taps nélkül” vágott neki a nagy útnak, hogy olyan körülmények között vállalja a hatalmas szellemi erőfeszítésekkel és nagy nélkülözésekkel járó munkát, amelyek mindenki mást kétségbe ejtettek volna. Jakabos utazása – Kőrösi Csoma nyomdokain – ugyancsak nem volt mindennapos. Nélkülözve, éhezve, olykor napokig étlen-szomjan, a puszta ég alatt a földön hálva, gyalogosan – de előre, célja felé haladva.

Jakobos Ödön – barátai és ismerősei számára *Ödi* – 1940. január 25-én született Nyújtódon (Kovássza megye, Románia). Földrajztanárnak készült, de nem lett az. Autószerelői és vasúti technikus végzettségének birtokában kenyerét forgalmistaként kereste. Munkája révén lehetségé nyílt beutazni az országot. E barangolásai közben kerítette hatalmába az utazás varázsa, ébredt fel csillapíthatatlan vonzalma a messzeségek iránt. Előbb Magyarországot és Csehszlovákiát járta be kerékpáron, majd Nyugat-Európában tett körutazást. Angolul, németül, esperantóul tanult, de belekóstolt a hindi és az urdu nyelvekbe is. S valóságos levelező hálózatot épített ki, a fél világra kiterjedően, s több száz partnert vonva be. A gyakorló utak, a nyelvtanulás, a levelezőtársak, mindez a zárandokútra való felkészülés jegyében történt, melyet bámulatos céltudatossággal és körültekintéssel tervezett meg, s amely élete programjává vált.

Kőrösi Csoma iránti érdeklődése – maga mondta –, még gyermekkorából eredt. Már ekkor kutatni kezdett utcájuk kettős nevű névadójának személye után. „Kitercbélyesedett bennem a tisztelet – írja a későbbi időkről – s a csodálat is, amiért azt a nagy utat megtette. Lassan szenvedélyemmé vált, hogy ugyanazt a nyolcvanezer kilométert végiggyalogoljam Csomakőröstől Dardzsilingig meg vissza. Így tisztelni az emlékének.”

Kézdivásárhelyről indult, a szülői házból 1972. október 15-én. Vasárnap volt, korábban is mindig ezen a napon indult. (Zsebében öt dollár lapult. Bár nem egyszer adódott a későbbiekben úgy, hogy a „vészirtalék”-hoz már-már hozzányúl, az utolsó pillanatban pénze mindig megmeinkült. Végül az öt dollárt érintetlenül hazahozta!) Lépteit előbb Brassó, s a román főváros felé irányítja, majd a MTA Keleti Szakosztályán *Kara Györgyöt* és *Bethlenfalvi Gézá*t felkeresendő Budapestre repül. (Poggyásza több mint szegényes. Székelyruha, egy váltás fehérnemű, egy pár tornacipő, kötszer, gyógyszer, hálósák, néhány konzerv, ötven tekercs film és négy fénykép Csoma szobraitól és szülőhelyéről. Ennyi...) Budapestten vonatra száll, s Jugoszlávia, Bulgária, Törökország, Irak, Kuvait következik. Kitérővel ér a Perzsa-öbölbe, Baszrából hajóval megy Bombayba. Gyalog vagy autóstoppal, de mindenütt „címre megy”, azaz soros levelezőtársához.

Indiai utazása három nagyobb részre osztható. Az első, a legtöbb látóvalót kínáló szakasz a csaknem másfél hónapos délindiai. A magyar olvasók előtti ismeretlenségük miatt említsük meg az államokat is, amelyekben áthalad: Mahárástra, Andhra Prádes (alsó ország), Tamilnádu, Kerala, Karnatak. A második – több hónapos szakasz – Kelet-, Közép-

Észak-nyugat-, Nyugat- és Dél-Indiát átfogó hatalmas kör, mely Gudzsarát, Rádzsasztán, Madhja Prádes (középső ország), Uttar Prádes (felső ország), Nepál, Bihár, Nyugat-Bengália, Orisza államokon vezet keresztül. Mindenütt megfordul, ahol Csoma járt. Attól függően, hogy megtalálja-e mindenkori levelezőtársát s az módosabb vagy szegény ember, lakik szállodában vagy a földre terített gyékényen. Állandóan változik körülötte a táj, a szokások, a nyelv. Hindi vendéglátóinál zöldséget és gyümölcsöt eszik, a mohamedánoknál piláfot (rizses birkahúst), a keresztényeknél disznóhús is akad. Mindenkor alkalmazkodik a körülményekhez, hiszen a földrésznyi országban másként nem haladhat. Többször is hinduvá avatják, nyakába akasztva a virágkoszorút, de mohamedán fejrevalóról s olvasóról is gondoskodik, hogy e vallási fanatikusok haragját se vonja magára. Fizikai megpróbáltatásai közepette egyszajta fensőbbségérzettel szemléli a gazdag turistákat körülvevő luxust: alig láthatnak meg valamit ui. az indiai életnek abból a mélységeiből, amelyben ő állandóan benne él.

A nagy nap 1973. február 20-án érkezik el, midőn útinaplójában ezt olvashatjuk: „Dardzsilingban vagyok. Utam 128. napján elértem a tulajdonképpeni célhoz, a városba, ahol Kőrösi Csoma Sándort több mint 130 évvel ezelőtt eltemették.” A könyv vitathatatlanul legérdekesebb része dardzsilingi tartózkodásának leírása. A legnagyobb érzelmi telítettségű sorok következnek itt, s mintha feloldódna a szerző eddigi szorongása is, mely mindeddig a célok és lehetőségek állandó konfliktusának veszélyéből táplálkozott... „Úgy éreztem, valami nagy és kellemes nyugtalanság szállja meg egész lényemet. Valósággal jólesett eljátszadozni a gondolattal, hogy itt vagyok, síremléke, földi porai itt vannak nem messzire, és ha akarom, egy nekiszaladással ott lehetek. Ha csak rá gondoltam erre a pillanatra, már a torkomban éreztem a szívet, és fojtogatott a sírás... Úgy éreztem, nemcsak magam vagyok, sokan állnak mögöttem, tömött sorok Európáig ér, és mind látnak engem, minden mozdulatom figyelt és irányított. Nem lehet ezt megmagyarázni.”

A közel 2500 méteres magasságban a február itt is tél, így erre – no meg összesen tízenkét rupiájára – tekintettel hosszás alkudozásba kezdett szállást illetően. Végül napi három rupiáért három napra kibérel egy kétszer három méteres, nedves falu, nem fűthető üreget, amelynek még az ablaka sem zárható. Másnap rendbeszedte székely ruháját, szállásadójától kerti szerszámokat kért, s zsebében a zacskó csomakőrösi földdel, karján a legutóbb kapott virágkoszorúval, a temető felé indult. „A város szélén egy rupiáért kenyert vettem. Nemsokára felértem a hegygerincre, elhagytam az utolsó házakat, és szinte abban a pillanatban meg-

láttam alig száz méterre előttem az út szélén a már fényképekről ismert temetőt. Rögtön felismertem a Kőrösi Csoma síremlékét, az út melletti első teraszon. Tizenöt lépcsőfok vezet fel az út jobb oldaláról odáig, az első terasz körülbelül két méterre van az út fölött... Felmentem a lépcsőkön, be a temető kicsi, lécezett kapuján. A síremlék a bejáratnál a harmadik, az út felől a második. 2x2 méteres betonlapján kettős öntött vaskorlát van. A négy sarkán virágtartók betonból... A virágkoszorút rákötöttem a síremlékre, aztán leültem a vaskorlátra, és megettem a kenyeret. Nagyon éhes voltam... A négy virágtartóból maréknyi földet gyűjtöttem, és a helyére beszórtam az otthonról hozottat. Ennek megvan a helye odahaza. Hiányzik onnan egy marék dardzsilingi föld...” Lescperte a betonlapot, kiszedte a síremlék körüli pázsitból a gyomot, összeszedte körülc a szemetet. Majd a síremlékről, a temetőről és környékéről rengeteg fényképfelvételt készített. Következő dardzsilingi napja (február 22.) a temető, s a Csoma síremlék felmérésével, részletes leírásával, ill. feltérképezésével telt. Huszonharmadikán pedig tovább indult Dardzsilingből.

Előbb a közeli Szonodába megy *Varga Bertalan* szaléziánus szerzeteshez, Csoma tisztelőjéhez, aki csaknem négy évtizede érkezett Indiába, s akitől számtalan saját gyűjtésű adatot, továbbá egy *Merger* nevű helybeli nyugdíjas ezredes gyűjtötte, Csomával kapcsolatos és Indiában megjelent írásokat kapott, lemásolni. Majd Ghum buddhista kolostorába indul – Csoma szerint – a „tibeti tudományosság és vallás alapját képező” *Kahgyur* és *Sztangyur* kötetét tanulmányozni, s összehasonlításokat végez Csoma, valamint az ő nyomdokain ugyancsak itt járt *Baktay Ervin* adatai között.

Calcuttában, az Ázsiai Társaságnál tett látogatása újabb fontos állomás, hiszen Csoma éveken keresztül dolgozott itt mint főkönyvtáros. (Az épület előcsarnokában *Holló Barnabás* róla készült szobra látható.) Miután a Társaság titkárnak *S. K. Mitrának* beszámolójáról, céljáról s ajándékként átadja a négy hazuról hozott Csoma-fényképet, engedélyt kap a szabad kutatásra és jegyzetek készítésére. E filológiai ténykedése során adatokat gyűjt és másol többek között az *Asiatic Research* és a *Journal of Asiatic Society of Bengal* sorozataiból. (*Csetri Elek Kőrösi Csoma indulása*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1979. című könyvében – 268. oldal – olvashatjuk, hogy *Jakabos Ödönnek* „köszönhetjük azokat az értesüléseket, amelyek a távoli Indiából Kőrösi emlékének ápolásáról tájékoztatnak bennünket. Így például a calcuttai *The Statesman* több cikke... és a *Tibetian Review*... megemlékezése eléggé igazolja tudásunk alakjának továbbélését az indiai közvéleményben.”)

Ceylonba nem sikerült Jakabosnak átjutnia, így indiai tartózkodásának utolsó hónapjában északon, Himcsál Prádes államban és Kasmírban jár, ugyancsak Csoma nyomában. Mivel nem rendelkezik a határmenti övezet bejárásához szükséges engedéllyel, útja végső állomásáig, Kulu városig nem sikerül eljutnia, s a Szatledzs és Szpiti völgyét sem tudja teljesen bejárni. Ekkor már egyre fáradtabb, így hamarosan hazafelé indul. 1973. május 17-én elhagyja Indiát, Pakisztán, Afganisztán, Irán, Törökország, majd Bulgária következik, s június 25-én átlépi a román határt. Másnap hazaérkezik Kézdivásárhelyre. Hátra van még látogatása Csomakőrösön, hol a dardzsilingi sírról hozott föld felét széthinti a kertben, hol valaha Csoma szülőháza állt. Útinaplója itt, a 441. oldalon a következő sorokkal fejeződik be: „A székely ruhát, inget, cipőt, vagyis a teljes öltözetet, melyet mindvégig viseltem, valahányszor a Kőrösi Csoma Sándor útján haladtam, a helyi múzeumnak ajándékoztam. A Dardzsilingből hozott föld másik részét szintén. Ezek után a magam szabta feladatomat teljesítettnek nyilvánítottam. Lcrottam, amivel adósnak éreztem magam Kőrösi Csoma Sándor emléke iránt. Én csak ennyit tudtam tenni.

1973. június 30., délután 5 óra Csomakőrösön.”

Jakabos könyve nem szépró műve. Műfaji sajátossága okából hangsúlyi különbség nélkül kerülnek benne egymás mellé lényeges és kevésbé fontos észrevételek, fontos adatok és felületes értesülések. A gyakori önisméltések stílusát kissé döcögővé teszik. E kritikai észrevételek azonban nem ronthatják le a könyv értékeit. Azt, hogy hogyan látta a mai indiai életet egy fiatal székely. Azt, hogy miként él e távoli országban Csoma emléke.

Az *Indiai útinapló* két példányban készült, indigóval. A másodpéldányt Jakabos a diafilmekkel együtt időnként hazaküldte, hogy akkor is megmaradjon, ha – rablótámadás, erőszak, betegség vagy kígyómarás következtében – ő elpusztulna. Mert ezzel is számolt. Hazatérése után még jegyzetei felülvizsgálását is nagyrészt ő végezte. A betegség azonban mindjobban legyűrte, tüdeje egyre erőtlenebb lett, s a feladat befejezése már özvegyére, *Molnár Mária*ra, a sepsiszentgyörgyi Megyei Tükör c. lap munkatársára maradt.

Az oly fájdalmasan rövid életút utolsó állomása a brassói kórház volt, ahol 1979. október 22-én halt meg Jakabos Ödön. Sírját a kézdívásárhelyi temetőben *Haszmann József* és Pál, a híres csernátoni faragók készítette kopjafa jelzi. Alakját barátai, ismerősei emlékezete őrzi, a nagy út történetét pedig az *Indiai útinapló* és vállalkozásának egyre szépülő legendája...

CONFESSIO, 1985. évi 1. szám

Megpróbáltatások könyve

(Albert Gábor: *Emelt fővel*.)

Szépirodalmi Könyvkiadó, 1983. 512. old.)

Úgy tűnik, a különböző ajkú emberek együttélésének mostanság a lakodalom lett a szimbóluma. Ez – egy sváb-magyar lakodalom – szolgáltatta nemrég az apropót *Gyarmati Livia Együttélés* című filmjéhez, s ugyanez adta az ötletet Albert Gábornak szociográfiája, az *Emelt fővel* megírásához is. Pedig a dolog nem indult könnyen; mint *Thiery Árpád Babel volt Véménd* című írásából tudjuk, e helységben 1951-ben kötötték az első vegyes (székely-sváb) házasságot.

A *Magyarország felfedezése* sorozatban megjelent mű szerzőjének eredeti terve az volt, hogy megírja „a nemzetiségek összemelegedésének történetét”. Az elkészült könyv azonban sokkal több ennél: a békés barátkozás koránál mélyebbre nyúl, a nemzetiségi megpróbáltatások idejébe. Az *Emelt fővel* azokról szól, akik a tolerancia bűnös hiánya által gyötörtettek meg, de még az ajánlás címettje is ők, „akik azért szenvedtek megaláztatást, mert MÁSONK voltak mint a többiek”. Mert itt, Kelet-Közép-Európában a „násság” elviselésének hiánya különösen sok bajt okozott az etnikai, a nemzeti-nemzetiségi együttélés terén. Akik itt kisebbségbe kerültek – bírszín, nyelv, vallás, szokások stb. dolgában – nemigen járhattak „emelt fővel”... A könyv egyik nagy érdeme az a nyílt és kendőzetlenül őszinte hang, amellyel nem csupán felemlít, de részletez is korábban agyonhallgatott történelmi tényeket. Lassan elvetjük például azt a kényeszerű amnéziát amellyel kezeltük, amelybe burkoltuk a más nacionalisták által a magyar kisebbségeknek okozott gyötrelmeket, miközben az önkorbácsolás terén az élen járunk. Lassan elfogadjuk végre a gyakorlatban, a valóságban is – nemcsak szavakban – hogy nincs jó és rossz, hanem csak és kizárólag rossz nacionalizmus van. Kizárólag rossz, még akkor is, ha uram bocsá’, esetleg magyar kisebbségek azok, amelyek szenvednek tőle...

„A magyar társadalom krónikus és vissza-visszatérő emlékeztetkiesésben szenved.” – írja Albert Gábor, majd így folytatja. „A súlyos társadalmi kérdések egy részét ezzel a módszerrel talán meg is lehetne »oldani« és még a belső egyensúly is helyreállítható volna – sokan botorul ebben is hisznek –, ha nem akadtak volna ugyancsak elég rendszerességgel olyanok, akik ezt a kényelmes (és gyáva) taktikát nem voltak hajlandók elfogadni, és a »megbékélés« helyett a *nemzeti bűnök* vagy legalábbis a *bű-*

nös mulasztások felemlegetésével igyekeztek ébren tartani a társadalom lelkiismeretét.”

A szerző, könyvének 512 oldalán sikerre is viszi e lelkiismeretet ébrentartó célkitűzését. Jól tudja, hogy élő problémákat nem lehet nagyvonalúan a szőnyeg alá seperni, hogy a kellemetlen igazságok is igazságok, hogy kényszerített hallgatással még soha semmit nem lehetett megoldani, hogy az semmilyen vonatkozásban sem gyógyír a sebre. Mintha vezérlő eszméje lenne a kétezr éves evangéliumi bölcsesség: „Mert semmit sem eslekedhetünk az igazság ellen, hanem csak az igazságért.” Vajon a moldvai magyarokkal kapcsolatos alábbi sorait tekinthetjük-e másnak, mint a nemzeti lelkiismeretet virrasztásra készítő figyelmegtételnek?

„Az anyanyelvi konferenciákon az ő problémáikról nem beszélnek, és amikor az Amerikában élő magyarok gyermekei számára nyelvtudósaink nagy gonddal nyelvkönyveket dolgoznak ki, nyelvi szabadegyetemet szerveznek részükre, akkor a moldvai magyarok úgyszólván egyetlen magyar nyelvű nyomtatványhoz sem juthatnak hozzá, nem-hogy a nyelvüket ápolhatnák. Ktartó hallgatásunkkal, mintha létezésüket is kétségbe vonnánk.”

A „megpróbáltatások könyvé”-nek lapjain olykor átsüt a kín, felsajognak a sebek, derékbatört emberi sorsok elevenednek meg. E könyv nem álproblémákat feszeget, nem mondvacsinált-kicsinált sztorikat szövöget, nem fantomokkal kínlódik, nem merül el az üres és senkit sem érdeklő tehetetlen formalizmusban. Azok a problémák, amelyeket Albert Gábor e könyvében megírt húsba, vérbe vágta (vágna). Félezer oldalon gördülnek végig a menekülők kocsikerekei! Azoké, akik mások mint a többiek, ezért földönfutókká – kényszerültek! – válni, szülőföldjüket elhagyni, nekiindulni az ismeretlennek, mentve a puszta létüket, életüket. Azok, akiktől még hazájukat is eltagadták. Idézi például a szerző Benke Jánosné Benedek Rózát, aki 1906-ban született a Bákó (Bacau) megyei Dioszén (Gioseni) faluban, s innen egyedül „jött ki” Magyarországra. Mint mondja sokat szenvedett a zaklatásoktól, s faggatták: miért jön el, hisz ott Romániában is volt munkája, kenyere. Ezt felelte: „Megyék haza, magyar vagyok! Örökké azt mondtátok, hogy ungar bangyine (hazátlan magyar). Most megyék haza. Értitek-e, most megyék haza.” Vajon lehet-e meghatottság nélkül olvasni a nyelvhez, etnikumhoz, kultúrához, s elsősorban *hazához* ragaszkodás ilyen megnyilvánulásait, az erőszakos beolvasztással dacoló bátor ellenszegülés példáit? S vajon mit tudunk e négy és fél évtizeddel ezelőtti emberpróbáló évek eseményeiről? Különösen mit tudhatunk mi, akik a felszabadulás után születünk? Mennyire

nem tudunk semmit! Milyen tudatlanok vagyunk! Egy idézet *Tüskés Tibor* e könyvéről írt recenziójából (Forrás, 1984. évi 11. szám, 89. oldal): „Albert Gábor leginkább az ország lakosságának belső migrációját, a külféle népcsoportok át-, ki-, be-, haza- és visszatelepülésének (telepítésének) a történetét, folyamatát elemzi. Valljuk be, ezekben a kérdésekben a mai magyar társadalom egyetemesen tájékozatlan. Aki tárgyilagosan közelít hozzájuk, aki homályt oszlat, aki új ismeretekhez juttat, végtelenül hasznos és dicséretes munkát végez.” Vajon van-e mentség arra, hogy önmagunkra, múltunkra vonatkozó némely ismeretek nem kihullanak az emlékezetünkéből, hanem – a fiatalabb nemzedékekre gondolok – bele sem kerülnek...?

*

A „megpróbáltatások könyvé”-nek több mint egyharmada a „telepítések népe”-nek nevezett bukovinai székelyekkel, a nemzetiségükért legtöbbet szenvedett, legtöbb kényszerű kiállást kiáltó magyar népcsoporttal foglalkozik. Olvashatunk az 1764. január 7-i *Siculicidium* (székelygyilkolás) történetéről – mádэфalvi veszedelem néven is számontartja a történelem – amely után tízezerszámba hagyták el Erdélyt, s menekültek Moldvába az osztrák ágyúk elől a székelyek. Majd midőn a törökök átengedték Ausztriának Bukovinát (1774) a tartomány első kormányzója, *Splényi* tábornok megkezdte a Moldvába menekült székelyek ide édesgetését. A több hullámban érkezők alapították aztán meg a bukovinai székely falvakat: mint Andrásfalva, Fogadjisten, Hadikfalva, Józseffalva és Istensegíts.

„A bukovinai székelyek általában katolikusok. Egyedül Andrásfalván éltek reformátusok.” – írja Albert Gábor, majd így folytatja. „1786 tavaszán ugyanis mintegy negyven református család költözött át Moldvából, és hogy együtt maradhassanak, megalapították a Raráncsa nevű helységet. Két év múlva azonban ráunva a háborús zaklatásokra, Bukovina északkeleti határáról átköltöztek a tartomány belsejébe, a már korábban alapított öt székely faluba, főként Andrásfalvára. Ezzel a negyven családdal lényegében le is zárult a székely-magyarok áttelepítése Moldvából Bukovinába.”

Innen, Bukovinából telepítette aztán át a magyar kormány 1941-ben a székelyeket a Bácskába, a délszláv „dobrovoljac” telepések helyére. Tegyük hozzá – mert Albert Gábor is megírja –, hogy *Domokos* Pál Péter, a kolozsvári tanítóképző akkori igazgatójának minden tiltakozása ellenére történt ez. A könyv idézi a már nyolcvan év feletti, nagy népszerűségnek örvendő jeles tudóst, aki egész életét a székelyek és csángók megmenté-

sére szentelte, s aki a bácskai telepítésről ezt mondta *Teleki Pál* akkori miniszterelnöknek: „Rossz terv. Ott ismét határszélre kerülnek, pedig nekik nyugalomra és biztonságra van szükségük.” Végülis 1941-ben 291 bukovinai székely családot telepítettek ide, összesen 13 200 lelket. A második világháború végkifejletkor aztán ismét vehették a vándorbotot, s kálváriás útjuk újabb, immár utolsó stációja következett; Bácskából a „Schwäbische Türkei”-nek nevezett vidékre, Baranyába és Tolnába költöztek, az innen kitelepített svábok helyébe. Elképzelhető nagy utálkozások közepette. A harmadik letelepülés során 3821 család jutott házhoz és mezőgazdasági ingatlanhoz, továbbá 702 erdélyi székely menekült család és 141 moldvai „csángó” család. Albert Gábor a könyv 411. oldalán felsorolja az összes Tolna és Baranyai megyei helységeket ahol e székelyek nagyobb tömegben letelepültek. Ami személy szerint őt illeti, három falut választott ki kutatásai színhelyéül, a németek, szerbek, az ún. „Horthy-telepesek” (vagyis az Alföldről a Dunántúlra telepítettek) valamint a Felvidékről elűzött magyarok és a Délvidékről menekült székelyek által lakott Áta, Hidas és Magyarbóly helységeket. „A református székelyek Andrásfelkén települtek le, és ahogy már ez Bukovinában is volt, a református elemi iskolában a tanítói képesítésű református lelkész, Bognóczy Géza és felesége tanított” – írja a szerző. *Magyar pap a végeken – kisebbség a kisebbségben* című fejezetét pedig teljes egészében Bognóczy Géza életének és az általa vezetett gyülekezet történetének ismertetésére szenteli. Az ő feljegyzéseit lapozgatja, hisz „Mióta kijöttek Bukovinából, mindennapi munkája mellett folyamatosan ezen dolgozott”. Bognóczy Szászvárosban született 1901-ben, s rövid braziliai kitérő után iskoláit is itt, s a nagyenyedi Református Bethlen Gábor tanítóképzőben, meg a teológián végezte. *Makkai* Sándor püspök 1930-ban nevezte ki a Regátba (Brailába) helyettes lelkésznek, majd Galacra, végül 1931 karácsonyán Andrásfalvára lelkésznek. Hozzá tartozott Bukovina, Besszarábai és Moldva, akkora terület mint Magyarország. Így emlékszik ezekre az időkre Bognóczy Géza:

„E nagy területen én voltam az egyetlen református lelkész, a gyülekezetem pedig az egyetlen egyházközség. Egy kis pont voltunk a hatalmas román tengerben, sőt ezen felül is, kisebbség a kisebbségben, mivel az öt székely katolikus falu lakosságához viszonyítva csupán 6–7% voltunk reformátusok. Az öt községben 18 200 székely élt, Andrásfalván 3000 lélek közül mintegy 1000 volt református.” Később így folytatja: „Az öt falu közül egyedül Andrásfalva református székelyei voltak abban a szerencsés helyzetben, hogy gyerekeik magyar nyelvű elemi iskolában tanulhattak. Egész Moldvában és Bukovinában az Osztrák-Magyar Mo-

narchia felbomlása óta ez az egyetlen magyar tanítási nyelvű iskola. A többi székely faluban legfeljebb a hittant tanították magyarul, de azt is csak titokban.” Végül könyve 286. oldalán Albert Gábor idéz a volt andrásfalvi református lelkész feljegyzéseiből: „A fő cél az volt – írja Bognóczy Géza kéziratossal visszaemlékezéseiben –, becsukni minden magyar iskolát, és elrománosítani az itt élőket.”

Andrásfalván Bognóczy Géza volt az egyedüli magyar vezető, így 1941-ben ő vette kézbe az egész áttelepülő község ügyét. „A kisebbségi sorban élő népek életében... a vallásnak elsőrendűen fontos szerepe van. Az egyház és papjai őrzik meg nyelvben és nemzetiségében az anyanemzettől elszakadt népcsoportokat. Számukra a pap nem csupán a lelki vigasz letéteményese, hanem, mint az egyetlen közülük való és köztük élő értelmiségi, a nép természetes szellemi vezetője is. A bukovinai székelyek története során ezért fog majd annyi szó esni katolikus és református papjaik tevékenységéről.” – írja Albert Gábor, akinek tárgyismerete lenyűgöző. Gyakorta hivatkozik szépírókra (*Ignác Rózsa, Benedek Elek*), valamint régebbi (*Lukó Gábor: A moldvai csángók, Bp. 1936, Mikcs László: Csángók, Bp. 1942*) és újabb szakmunkákra (*Sebestyén Ádám: A bukovinai andrásfalvi székelyek élete és története, Szekszárd, 1972.*). S bár indulatait mindvégig bölcsen megfékezi, egy-egy lírai szárnyaló résznél önkéntelenül is eszünkbe jut az 1941-ben Hadikfalván született *Tamás Menyhért*, a bukovinai székelyek nagytehetségű frójának némely költeménye, s a megpróbáltatásokat témájául választott trilógiája (*Vigyázó madár, Esőrácsok, Mérleges idő*). A dunántúli új környezetbe való beilleszkedésük (kívülrekedésük) történetét a még élő szemtanúk, s a tárgyilagosan értékelt hivatalos dokumentumok alapján követi nyomon a szerző. Mint *Fenyő István* írja a könyvről („Népszabadság”, 1984. június 23-i szám):

„Alapvető módszere az elvi-történeti elemzés és a vallomásszerű monológok, személyes visszaemlékezések, interjúk, apró-riportok váltakoztatása-összeszövése, a kétféle elbeszélői mód és stílus egymást kiegészítő ellentételezése, egysége... S megkülönböztetett figyelmet fordít a múlt tárgyi dokumentumaira. Levelekre, feljegyzésekre, fotókra. Számára nem kuriózumok ezek, hanem az élet foglalatai, lenyomatai, sűrítő jelzései. Megőriznek valami elmúló elmúlhatatlant.”

A könyv a hidasi nevezetes haranglopás történetével kezdődik, s utolsó oldalain arról olvashatunk, hogy a bukovinai székelyek 1945 nyarán – az utolsó református magyar elköltözése után kilenc évvel – ismét megnyitják és látogatni kezdik a hidasi templomot. (Említsük meg, hogy Albert Gábor könyvének megjelenése óta visszatért a hidasi témára, s az „Élet és Irodalom” 1985. május 17-i 20. számában „*Otthonról haza*” – Hidas újra üzen – címmel beszámolt az itteni honfoglalás negyvenedik évfordulója alkalmából rendezett ünnepekről, melyet a református egyház szervezett.) De olvashatunk a megpróbáltatások könyvében sok egyébről is. Választ kapunk pl. arra a kérdésre, hogy milyen hasonlóságok és különbségek voltak a Felvidékről erőszakosan kitelepített magyarok és a Magyarországról elűzött németek sorsa között. Arra, hogy miként zajlott Magyarországon a Volksbund szervezése. De olvashatjuk a Felvidék erőltetett sebességgel megkezdett „magyartalanításának” hiteles krónikáját is – s *Illyés Gyula* kifejezéseivel, melyeket *Beatrice apródjai* című művében használ – a szlovákiai magyarságot sújtó „apartheid” és „genocid” népi jogszabályi rendelkezéseket. Sokkal gazdagabb azonban az *Emelt fővel* tartalma, hogysem néhány oldalon akárcsak nagy vonalakban is ismertetni tudnánk. Egy vitathatatlan, s ez az, hogy legtöbbit és legnagyobb szeretettel a legelesettebb, a legmagáraahagyottabb népcsoporttal, a bukovinai székelyekkel foglalkozik. Könyvének végén felteszi a kérdést, mi történt velük az elmúlt négy évtizedben, mi lett a sorsuk? Amit e kérdés után Albert Gábor ír, az olyan tanulságos, hogy könyvének ismertetését magunk is e sorokkal fejezzük be s ajánljuk továbbgondolásra. „Őket nem védi semmilyen szövetség, az ő etnikai öntudatukat nem igyekeznek intézményesen helyreállítani, társadalmi megbecsülésükért nem hadakoznak hivatalos szervek. Ez a könyv az őslakók, a telepések, a nemzetiségek mellett az ő ügyüket is felvállalta, és ha talán részletesebben foglalkoztam sorsukkal, mint azt számarányuk indokolta volna, csupán ezért történt. Hogy ők is emelt fővel jár hassanak.”

CONFESSIO, 1986. évi 3. szám

Örzők

(Cs. Szabó László és esszéi)

Kerek egy esztendőn át tartott a felkészülésem, amíg hozzá mertem fogni ehhez az ismertetéshez. Nem éreztem ugyanis eléggé jártasnak magam a „csészabólógiában”, s még most is nyomaszt a kétely, hogy a dolgot nem siettem-e el? Életművének kulcsmondatát azonban megjelteni véltem: „A műveltség akkor se árt, ha túl nagy.” A kissé ironikus s egyben árulkodó sor a Gondolat Kiadónál 1982-ben megjelent *Alkalom* című esszékötetének előszavában található... Hatalmas információ- és asszociációmennyiséggel dolgozik, s ez a közönséges halandót szinte lehengetrelni látszik. „Cs. Szabó László a magyar és európai kultúra berkeiben talán legjártasabb magyar tollforgató volt, néha varázslatosan, néha riasztóan tájékozott a múlt rejtelmében. Olvasottsága lenyűgöző, megbabonázó, s írásaiban mint *tájékos barokk márványfantáziák* indáznak gondolatai, ötletei, felismerései. Fegyelmezett, gondolkodó alkat, kalandozásaiban ritkán hagyatkozik indulataira, érzelmeit is szemérmesen elrejtí: a gondolat árad írásaiban nem a szenvedély” – írja *Szigethy Gábor* a *KORTÁRS* 1986. évi 1. számában. Ha viszont ennyi szép és jó kerekedik elő a kritikus toll alól, úgy joggal adódna a következtetés, hogy bizonyára nagyon mélyen ismerik őt és műveit itthon az olvasók. Nem; alig csupán! Az 1948-ban külföldre távozott író – előbb Olaszországban élt, majd véglegesen Angliában telepedett le – hazájában három és fél évtizedes szilenciumra kárhoztatott. Eközben berkeinkben olvasói nemzedékek cseperedtek fel anélkül, hogy valaha is hallották volna „Csé” nevét. Kicsit szégyenkezve, kicsit szemlesütve kérdezhetjük hát: Ki is volt ő?

Budapesten született 1905-ben, de mindig is kolozsvárinak tartotta magát, ahol 1918-ig nevelkedett. Családja erdélyi származású volt, erre utal *Csikcekefalvi* előnévének a Szabó László előtti rövidítése is. (*Tó és havas* című 1941-ben írt útirajzában erről ez áll: „A rejtélyes CS. névadójában se jártam, azt mondják szép kicsi falu a Gagyí-völgyben. Kozma Ferenc született ott. Orbán Balázs után s Tamási Áron előtt a székelyek legnagyobb ismerője.”) Egyetemi tanulmányait részben Párizsban végezte, gazdaságtörténeti doktorátusát már Budapesten szerezte 1931-ben. Előbb tisztviselő – a Kereskedelmi és Iparkamaránál, 1932–35 között – majd 1944-ig a Rádió Irodalmi Osztályának vezetője, 1948-ig a művelődéstörténet tanára a Képzőművészeti Főiskolán. Előadásai itt és ekkor megszakadtak. A Főiskola rektora, *Somogyi József* 1980 szeptemberében előadásra kérte fel, s Cs. mintha csak folytatná sok évtizede félbeszakadt

kollégiumát, a klasszikus görög auktorokról szóló előadását e már-már legendássá vált szavakkal kezdte: „Mondtam a múlt órán...”

Haza nem telepedett, de ettől kezdve ismét otthon volt itthon is. *Alkalom* című kötetét 1983-ban követte az újabb *Közel s távol* címen, majd 1985-ben a harmadik, az *Őrzők*. S ha valaki nem hallaná ki a címből Ady szavait, ő emlékeztetett rá: *Őrzők, vigyázzatok a strázsán...* A romlás és rombolás századában védőgátat emelve az értékek elé, őrizni, védeni, amit az ember alkotott! *Alkalom* című kötete saját szellemi fejlődésének ívét vázolta fel 1960–80 között: esszéi keletkezésük sorrendjében követik egymást. Az *Őrzők* posztumusz köteté tudatosan szerkesztett, egységes mű, az európai művelődéstörténet fejlődésrajza a kora középkortól napjainkig. Szigethy Gábor sűrítésében: „Elindulunk Nagy Károly birodalmából, végigbaktatunk Európán, kalandozunk, felvesszük a keresztiséget, templomba járunk, bekukkantunk Bizáncba, eltöprengünk Mátyás király fényes udvarában, gondola siklik velünk: még látjuk Velence alkonyát, Mária Terézia egy világbirodalom gondjaiba avat bc, Vörösmarty Mihály a magyar reformkor szomorú titkaiba; megsűrűsödő élmények a 19. és 20. század szellemi életéből s Illyés Gyulának írott három levelével búcsúzik a szerző.” Ellentmondásos hősei az idővel, a história buktatóival küszködnek, legyen az Daniel Defoe, a kalmár és kalóz, a gí-gászivá növekvő London Dickense, vagy Krúdy Gyula a züllött hajós. Krúdy, akinél az új időérzet végülis forradalmasította a regényszerkesztést. Időtlennül áll Szinbád s otthontalanul: hiába utazik folyvást, helyét nem lelheti. Előbb hal meg végül, semmint hogy megszületett.

Amihez Cs. Szabó, ez a nagy tudású szóművész hozzányúl térben és időben, az menten meglevenedik, életre kel és lélegezni kezd. Elbűvölő az a könnyed elegancia, ahogy az író ezt a bőséget mozgatja, aktivizálja. „A megidézés és elrendezés Cs. Szabó-i művészete” – jellemzi frappánsan *Lengyel Balázs*.

Az európai szellem tájain vivő végtelen kalandozásai után azonban Cs. Szabó mindig és újból hazatér. Indulhat Nagy Károly hagyatékától, a végállomás Illyés Gyula öröksége. Hogyan is írta negyvenhat évvel ezelőtt *Erdélyben* című könyvében? „Más a szülőföld és más a haza: az egyik gyermekkori emlék, a másik férfikori gond.” De idézhetjük az *Alkalom* c. kötetének előszavában megjelent hitvallását is: „Peregrinus örökdiáknak, születettél, az maradsz holtig. Kolozsvár, Enyed, Sárospatak a kegyhely, ahová hűséged lerakhatja a jelképes zarándokpálmát. Pályádnak csak úgy van értelme, hogy sohasem feledkezel el a virágmintás deszkamennyezetek festett kazettáiról, a faragott pelikánnal koronázott,

tulipános szószeőről, s a kicsi orgonáról. Protestáns voltodat ma már a magatartás szabja meg...”

Cs. Szabó pályájának volt értelme: semmi lényegsről soha meg nem feledkezett. Meghalni is hazatért, szülővárosában, Budapesten érte a vég, 1984. szeptember 27-én. Október 5-én temették Sárospatakon. Exilium vita est – az élet számkivetés. Csak az élet.

Végrendeletében úgy rendelkezett, hogy tizenöt ezer kötetes könyvtára a sárospataki református gyűjteményekbe kerüljön. A történetnek ezt a részét azonban lapunk Olvasói már jól ismerik...

Reformátusok Lapja, 1986. december 7. (49. szám)

„Erdélyi fiatalok”

A bukaresti Kriterion Könyvkiadó jóvoltából, még 1986-ban hagyta el a nyomdát *László Ferenc* és *Cseke Péter* közös munkájaként az *Erdélyi Fiatalok, – Dokumentumok, viták (1930–1940)* – című kötet. Dokumentumgyűjteményről lévén szó, a cenzúra kihagyásához, a különböző kompromisszumokhoz kötötte a megjelenést, melyeket aztán még mindig kevésnek talált, s a könyv indexre került. Csak most, jó négy évvel később jutottak el példányai a boltokba, és pedig karcsú papírszalaggal átkötve, melyen „Tiltott könyvek szabadon” felirat olvasható... Ennyit a könyv sorsáról, most pedig nézzük, miről szól.

Az „Erdélyi Fiatalok” a két világháború közötti időszak egyik színvonalas romániai magyar sajtókiadványa volt. Megjelenésére neves állandó munkatársa, a nemzetiségi jogász, szépró és műfordító *Mikó Imre* így emlékezett vissza: „1930 januárjában a kolozsvári diákbálon egy sűrű fedelű, tizenhat oldalas füzetet kezdtek árulni darabonként tíz lejért. A címlapon ez volt olvasható: *Erdélyi Fiatalok. Romániai magyar főiskolás lap. Szerkeszti László Dezső*. A lap azonban nemcsak az egyetemi és főiskolai hallgatók körében, hanem az értelmiség szélesebb rétegeiben is figyelmet és érdeklődést keltett, s ez előfizetőkben is megnyilvánult. Létezését ugyanis kizárólag ez biztosította; szerzői honoráriumot egyáltalán nem kaptak. A lap végül is tizenegy év leforgása alatt negyvenhét számot ért meg, csaknem 1200 oldal terjedelemben, ami az adott körülmények között nem kis tettnék számított. Megszűnését Kolozsvár polgármesterének 114.353/1941. sz. határozata mondta ki, mivel az újabb (?) engedélyokirat keltétől számított 30 napon belül a lap nem tudott megjelenni. Mindebből pedig arra következtethetünk, hogy nem csupán a könyveknek, de olykor a folyóiratoknak is megvan a maguk sorsa.

A lap az első világháborút követő, az impériumváltástól meghatározott új helyzetbe beleszületett fiatalok nevében szólalt meg. Azok nevében, akik ezen a földön akartak gyökeret verni, akik vállalták a többféle etnikum együttélését; s a reájuk váró közösségi feladatokat. Mint névállás nélküli, programot adó írásukból is kitűnt, nem szűkkörű, valamilyen szakmai kérdésre szorítkozó folyóiratot terveztek, hanem egy szellemi mozgalom zászlóbontása volt a kitűzött cél. A lapalapító „erdélyi fiatalok” között *Bíró Sándor* református teológus és történészhallgató, *Debreczeni László* grafikus, *Jancsó Béla* orvostanhallgató és *László Dezső* szerkesztő, a református egyház titkára említendőek elsőként, akik mindvégig a főmunkatársak között szerepeltek. Hosszabb-rövidebb ideig a lap

főmunkatársai voltak még *Balázs Ferenc* unitárius lelkész, *Demeter János* joghallgató, *Jancsó Elemér* tanár, *Dsida Jenő* költő, *Mikó Imre* és *Péterffy Jenő* joghallgatók és mások.

Az Erdélyi Fiatalok kifejezetten *harmadikutas, szélsőséges világnézektől független lap volt. A „Falvak Népe” tőle balra, a „Hitel” tőle jobbra helyezkedett el. Múlhatatlan érdeme volt a lapnak a falukutatásban játszott kiemelkedő szerepe. A folyóirat faluszemináriumot szervezett, pályázatot írt ki a falu megismerése és feltárása tárgyában, falufüzeteket adott ki. Óriási munkát végzett még akkor is, ha mindaz, amit megvalósított, csak töredéke mindannak, amit tervezett. Munkáját mindeközben vádaskodások és igaztalan kritikák pergőtüzében végezte. Semmi szln alatt nem takarítható meg, hogy név szerint is meg ne nevezzük *Gaál Gábort* (a Korunk egykori), *Gáll Ernőt* (a Korunk közelmúltbeli) főszerkesztőit, továbbá *Bányai Lászlót* és *Balázs Sándort*, akik élen jártak a lap saját marxista világnézetüktől vezérelt korbácsolásában. E szerzők a legminimálisabb toleranciát is nélkülözték, semmiféle hajlandóságot sem mutattak arra, hogy a saját nézeteiktől elütő „másságot” elviseljék. Némi elégtétellel olvastam ezek után egyikük, Gáll Ernő nyugdíjas kolozsvári szerkesztő sorait a bukaresti „A hét” 1990. április 12-i, idei 15. számában. A jelen kötetről szóló recenziójában ugyanis – többek között – így írt: „Az Erdélyi Fiatalok-ról kialakított véleményemet elég sokáig balos elfogultság jellemezte. A magam damaszkuszi útján...felismertem azonban, hogy örökségünkhöz...vissza kell nyúlnom...” Évtizedek tévedéseit – melyek tucatnyi írásban nyertek megfogalmazást – így helyreigazítani: ez nagy lélekre vall!*

A László Ferenc és Cseke Péter munkáját dicsérő kötet igen jól szemlélteti a hatvan évvel ezelőtt született és ötven évvel ezelőtt megszűnt lap arculatát. A dokumentumok, viták olvastán nem kevés tanulságot szűrhet le a kései érdeklődő, ezért csak reménykedhetünk, hogy a kötet mihamarabb hazai könyvesboltjainkban is megvásárolható lesz.

Pesti Hírlap, 1990. június 19. (55. szám)

Venczel József önismereti tanulmányai

„Egy nemzet nagyságát – mondja Emerson – az határozza meg, hogy mennyi lángelmét termel ki és milyen tiszteletben részesíti őket.” Ha ez igaz, mi, magyarok, bátran elkönyvelhetjük a félsíkert. Ami ugyanis nagy számú lángelménk megbecsülését illeti...

Itt van mindjárt *Venczel József*, a két világháború közötti erdélyi magyar társadalomkutatás kiemelkedő egyénisége! Az ő munkássága nem kiesett, kihullott közgondolkodásunkból az idők során, hanem egész egyszerűen nem is került be oda! Ismeretsége aligha terjed túl a legszűkebb szakmai berkeken. De hogyan is lehetne másként, ha a kiváló tudós életében mindössze *egyetlen* (!) könyve került az olvasók kezébe. (Az *Erdélyi Román Földbirtokreform*, Kolozsvár, 1942.), ám a Magyar Életrajzi Lexikon – amely III. kötetének 831. oldalán néhány sort mégiscsak szentel az illusztris szerzőnek – még ez egyetlen egyről sem tud...

Venczel József nagyszámú, az erdélyi társadalomkutatás köréből való tanulmányainak kötete csak halála után nyolc évvel, 1980-ban jelent meg a bukaresti Kriterion Kiadó gondozásában *Az önismeret útján* címmel *Imreh István* bevezetőjével és jegyzeteivel. (Venczel Csikszeredán született 1913. november 4-én és Kolozsvárott hunyt el 1972. március 13-án.) E könyvben összesen tíz tanulmánya kapott helyet, három körből válogatva. Részben kis példányszámú erdélyi lapokból, részben a kolozsvári *Korunk* évfolyamaiból, végül fennmaradt kézírataiból.

Mindezt előre bocsátva érhető az örömünk, amelyet a budapesti Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó *magyar társadalomtudósok a nagyvilágban* elnevezésű sorozata legutóbb megjelent és Venczel József válogatott írásait tartalmazó kötetét olvasva éreztünk. Címe: *Erdélyi föld – erdélyi társadalom*, anyagát válogatta, sajtó alá rendezte és a bevezető tanulmányt írta *Székely András Bertalan*.

A Venczel munkásságról szóló bevezető tanulmány alapos, az életműben jól eligazító tájékoztatás, s igazán nem az ünneprontás szándéka mondatja velem két kritikai észrevételemet. Az egyik túlzottan rövid terjedelmével kapcsolatos. Olyan szerzőről lévén szó, aki a hazai közönség előtt csaknem teljesen ismeretlen, helyesebb lett volna tizennégy oldalnál bővebb terjedelmet szánni bemutatására. Ezt tette *Imreh István* is az 1980-as megjelenésű – Magyarországra csekély példányban eljutott – könyv bevezetőjében. Mégpedig az erdélyi magyar társadalomtudóst árgus szemmel kísérő cenzúráról szorítva, ami a hazai szakembert (szerecsére!) nem befolyásolta. Hiányolható továbbá Venczel és *Mikó Imre*

(1911–1977) munkásságának legalább minimális összevetése. Utóbbi csaknem évre azonosan kortársa volt Venczelnek. Mindketten a Dimitrie Gusti vezette román falukutató iskola tanítványaiként vannak számon tartva, jogi doktorátusukat is mindketten a kolozsvári egyetemen szereztek, mindössze öt év (1934, illetve 1939) eltéréssel. Míg Mikó 21 évesen jelenteti meg első önálló tudományos munkáját (*Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés*, 1932.), addig Venczel 22 évesen (*A falumunka és az erdélyi falumunka-mozgalom*, 1935.). Persze nem lehet egy előszótól számon kérni mindazt, ami egy monográfiától okkal-joggal lenne elvárható.

Ami az újabb Venczel-kötet felépítését illeti, hat fejezetbe foglalva *negyven írást tartalmaz*, átfogva a szerző munkásságának legfontosabb területeit. Így a gondolkodástörténet, a nemzedéki kérdés, a társadalomstatisztika-demográfia, a társadalomkutatás, művelődéspolitikai, végül a nemzetiségek- és magyarságkutatás körében írt legérdemesebbnek tartott cikkeit. Azzal, hogy az Imrech válogatta kötet tanulmányai a jelen esetben kimaradtak, egyet kell értenünk. A két válogatás képezheti alapját egy majdan ugyancsak elkészítésre és megjelenésre kerülő, Venczel József összes írásait tartalmazó gyűjteménynek.

A sorskérdéseink iránt érdeklődő mai olvasó az *Erdélyi föld – erdélyi társadalom* oldalain hihetetlenül sok eligazító, máskor a tanúság levonására készítő adatot, megállapítást, összefüggést, felismerést talál. Olyanokat, amelyek most, évtizedekkel leírásuk után is biztos fogódzót jelentenek. Venczel nevéhez – olvashatjuk a kötet borítóján – „olyan intézmények, orgánusok, mozgalmak létrehozása, működtetése, illetve az azokban való meghatározó részvétel fűződik, mint a két Hitel és az Erdélyi iskola c. folyóiratok, a Vásárhelyi Találkozó, az Erdélyben máig legnagyobb szabású komplex tájoktatás Bálványváraiban, továbbá az Erdélyi Tudományos Intézet, az erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület, az Erdélyi Múzeum Egyesület, a Bolyai Egyetem és a Romániai Magyar Irodalmi Lexikon.”

Érdemes azon is elgondolkozni, mit vesztettünk azzal, hogy 1950 és 1961 között ez a hatalmas talentummal megáldott ember idejét nem alkotással töltötte, hanem börtönben ült! Amint tájainkon szokás: a koncepciók perek egyik áldozataként. A tizenegy börtönév után pedig – melyből megrendült egészséggel szabadult! – újabb meddővé tett nyolc év következett. Ez a zseni – a már akkor is földi paradicsomnak nevezett „Szocialista” és „Köztársaság” Romániában – ekkor kenyerét kerámiafestéssel és kottamásolással kereshette. Ez így már csaknem két évtized! Két évtized kárhozat!

Dátum, 1990. január 2. (1. szám)

KÉPZŐ- ÉS ÉPÍTŐMŰVÉSZEK

A kolozsvári képrő

(*Arcképvázlat Cseh Gusztávról – vallomásai tükrében*)

A gyökerek, avagy Kolozsvár és Csernáton

A romániai magyar képzőművészetet bemutató „Kriterion Galéria” sorozatban 1983-ban jelent meg Bukarestben a Cseh Gusztáv 63 alkotását tartalmazó füzet. Ennek utolsó oldalán olvashatók életrajzi adatai, melyek csaknem kivétel nélkül Kolozsvárhoz fűződnek, ahol jelenleg is él és alkot. * Itt született 1934. július 13-án, itt végezte a református elemi majd kollégiumot, itt érettségizett az Építészeti Technikumban, s itt szerzett művészdiplomát grafika szakon, az Ion Andreescu Képzőművészeti Főiskolán 1960-ban, ahol édesapja id. Cseh Gusztáv is tanított. Majd maga is itt oktatott 1961–63 között a Művészeti Liceum tanáraként.

Városi emberként gyökerekhez nem kötődött. Alig értette saluról származott kollégáit, akik magukkal hozva a népi hagyományok ismeretét, mint biztos fundamentumra építkeztek e kincsre művészetükben. Ekkor, a hatvanas évek elején – atyai unszolásra – keresi fel először a székelyföldi Csernátont, ahonnan hajdan elszármazott a családja. „Műhelynaplót jegyzek bár e soroknál már tudom, hogy Donát úti műtermet messze elkerülöm. Emlékeim egy olyan tájat térképeznek fel, amit nagyon szeretnék a szülőföldemnek nevezni. Születhettem volna ott is, Csernátonban, amiről annyit mesélt apám, s ahonnan valamikor Cseh József szabólegény elindult 'világgá' és Nagyváradon kötött ki. Vándorkönyvét őrzöm, bár nagyon a kézdivásárhelyi Céh Múzeumba kíváncsóna. Talán egyfajta 'gyökerek körüli utazásnak' nevezném háromszéki kirándulásaimat, keresve kapcsolataimat azzal a földdel, azokkal az emberekkel, ahonnan szépapámat feltarisznyálták.” – írta *Cseh Gusztáv A szülőföld körül* c. vallomásos műhelynaplójában (Útunk, 1973. július 13-i szám).

Az ősök szülőföldjével való találkozása életre szóló kötődést, meghatározó élményt jelentett számára. Megismerkedett Csernáton jó szellemével *Haszmann* Pállal, aki félévszázados, a megszállottak szenvedélyével végzett gyűjtőmunkája során tengernyi anyagot kazlázott fel, s meszesföldön híres tájmúzeumot hívott életre. Ez a határban feltárt korai székely település régészeti leleteiből, ezernyi néprajzi tárgyból (a népi foglalkozások tárgyaiból, szöttesekből, tulipános ládákából és más festett

bútorokból) de írásos dokumentumokból, a művelődéstörténet helyi nagyjaira vonatkozó emlékekből is áll. Így *Pánczél* Dánielre a Bécsi Magyar Mercurius elszármazott szerkesztőjére, *Csernátony Cseh* Lajosra a híres publicistára, Kossuth titkárára, aki helyett Haynau tévedésből más akasztatott fel, *Cseh* Károly balneológusra, *Végh* Antalra Gábor Áron ágyúöntő mesterére, végül *Felsőtsernátoni Bod* Péterre, aki a község művelődési egyesületének is névadója. Szellemiséget, hagyományörzést jelent Cseh Gusztávnak Csernáton. Ezért gyakorta tér vissza ide, meríteni az ihlető ősforrásból, telítődni friss emóciókkal, a táj hangulatával. A székely hegyek között, az óriás fenyők alján futó gyalogösvényeket keresztül-kasul bejárva vázlatfüzete sohasem maradt üres. Barangolásai nyomán nemcsak helyszíni vázlatok készültek, de később felmerülő emlékképci is gazdagították palettáját. Emellett rengeteget fényképezett s tekintélyes dia-téka-t gyűjtött a vidéken. A kör egyre tágult s Csernáton környéke után előbb Hargita és Kovászna megyét, majd bejárta az egész Székelyföldet. Itt, e helyt talált rá a saját gyökereire. Ez az a közeg, amelyből élményvilága legerősebben táplálkozik, amellyel legbensőbb énye azonosul, amely két nevezetes, országghalárokon túl is ismert részkarcsorozatát is inspirálta.

Pantheon, avagy Főemberek képes csarnoka

Itt Csernátonban született a gondolat, hogy rézbemetszett arckép sorozatot készítsen azon nagyjainkról, akik e vidékhez kötődve vésték be nevüket a történelem, tudomány vagy a művészet könyvébe. Az első portrék – Gábor Áron, Bod Péter stb. – Háromszéken született „főembereinkről” készültek, majd a sorrend már nem volt fontos. Miként a sorozat fedőlapján *Benkő* Samu míves megfogalmazásában olvasható *„Pantheon avagy képes csarnoka Hatvan Főembernek, akik a mi Pátriánkban születtek, éltek vagy tértek örök nyugalomra és az igazság oltalmazásában jóemlékezetüket fennhagyták. Históriai könyvekből egyeszedegette és régi ábrázolásokról szép hasonlatossággal részre karcolta Cseh Gusztáv kolozsvári képfő az MCMLXXVII–MCMLXXX esztendőkhben.”*

Hogy kik voltak e főemberek? Királyok és fejedelmek, könyvnyomtatók és könyvtár alapítók, mecénások és költők, festőművészek és zeneszerzők. Hunyadi János és Mátyás király, Bethlen Gábor és Báthory István, Bocskai és Dózsa, Mikes Kelemen és Pápai Páriz Ferenc, Tótfalusi Kis Miklós és Heltai Gáspár, Aranka György és Mikó Imre, Teleki Sámuel és a Bolyaiak, Szenczi Molnár Albert és Kriza János, Kőrösi Cso-

ma és Orbán Balázs, Arany és Petőfi, Barabás Miklós és Bartók Béla, Ady és Tamási Áron, s mind a többiek, összesen hatvanan.

A vonásaikat megörökítő rézkarcokon valójában nincs semmi új, eddig ismeretlen. Ellenkezőleg! Mint Cseh Gusztáv az *Igazság* c. Kolozsvári lapnak 1981-ben nyilatkozta „...igyekeztem a fellelhető legismertebb, leghitelesebb ábrázolásokat felhasználni és azokat hűen rézkarcha átültetni. Átmásolni. Igen, ebben a vonatkozásban ezt a meghatározást őszintén vállalom. A múlt század reprodukáló-másoló, 'mesterembereire' gondolok, akik egy-egy, ma már fel nem lelhető reneszánsz festményt, műalkotást mentettek át metszeteiken keresztül az utókornak. Ezt az utat-módot választottam hát e hatvan személyiség bemutatásakor. Egységes sorozattá méretük mellett rajzolatuk teszi. Ha arra gondolok, hogy az ábrázolások eredetijének egyike-másika ma már fellelhetetlen, úgy érzem, e módon új élettel telítődnek.”

A sorozat lapjaiból számtalan sokszorosított lenyomat készült, de könyvalakra csak egyetlenegy formálódott, ez a művész kisfia, Áron tulajdona. Nevezzük hát így: Áron könyve. A marosvásárhelyi Új Élet c. lap 1981. évi 9. számában Szépréti Lilla *Én ezt a munkát hűséggel vállaltam* című, Cseh Gusztávval készített interjújában a könyvről és keletkezéséről ezeket olvashatjuk: „Valóban egy album lapjai ezek a rézkarcok; egy albumé, amit nyolcéves fiam kapott tavaly ajándékba, bőrbe kötve, ezüstcsattokkal ellátva és dedikálva”. Így akartam figyelmébe ajánlani elődeinket, szellemi nagyjainkat és ugyanakkor valami maradandót hagyakozni rá örökölni. Egy könyv, amely egy személynek készül... Nem az én kitalálásom; az előzmény Kós Károly Ida-könyve. Ez adta nekem az ötletet, a kedvet, hogy magam készítsék el egy könyvet teljes egészében, műhelyben reszelt szélezéssel, szennylappal ellátva. Az anyagot magam válogattam, legjobb tudásom s ízlésem szerint, de Benkő Samu, Jakó Zsigmond, Kányádi Sándor tanácsait szívesen vettem... Didaktikai szempont is vezényelt az arcképcsarnok összeállításában; voltaképpen kultúr-történeti képeskönyvnek szántam, amit a fiatal nemzedékek is használnak tanulmányozhatnak.”

A Hatvan Főember első kiállítása a kolozsvári Korunk Galériában volt 1981-ben. Ne gondoljunk itt holmi csillogó-villogó teremre, a Korunk Galéria az azonos nevű folyóirat szerkesztőségének egyik szobája csupán. A tárlatot azonban megérdemelt élénk érdeklődés kísérte csakúgy, mint hazai városainkban is. S ha a mi tájainkon sokat nem is tudunk e kolozsvári Galériáról, – kiállításait sem kísérik figyelemmel rendszeresen – e

150. jubileumi tárlatát a Hatvan Főcember első nyilvános bemutatását bizvást említhetjük az egyetemes magyar képzőművészet jelentős eseményei, rangos történesei között. Azt pedig tán mondani sem kell, hogy a Hatvan Főcember egy teljes sorozata – a művész ajándékaként – a csernátoni múzeum féltett értékei közé soroltatott...

Jeles házak, avagy erdélyi műemlékek

Az új sorozat gondolata csaknem az előzővel egy időben keletkezett. Első darabja – és ez ismét természetes – Alsócsernátonhoz, a művész legkedvesebb községéhez kötődik. Templomok, kúriák, kastélyok, várak. Olyan épületek, amelyeket Cseh Gusztáv évek hosszú során keresztül, olykor családotul – feleségével, Kátival és fiával, Áronnal – személyesen is felkeresett, tanulmányozott és megörökített. (Régi terve volt, hogy feleségének is ajánl egy sorozatot, elkészült hát Áron könyvének az ikerpárja. A Jeles Házak dedikációja így szól: „Katinak, útjaink emlékére.”) Egy kissé megint Kós Károly nyomdokain haladt; ehhez a munkához az ő *Erdélyi Kúriák* c. fametszet-kötete sugalta az ötletet. S ha már az előző sorozat hatvan darabból állt, ezt sem kívánta több lapból összeállítani. Ám sokkal több, csaknem száz épület közül kellett e hatvanat kiválasztania; ebben segédkezett *Benkő* Samu és *B. Nagy Margit*. A válogatás egyik szempontja volt, hogy ne csak a Székelyföldről, hanem az egész Erdély és partium területéről kerüljenek be műemlékek, így a Mezőség, Szilágyság, Hátszeg vidéke, de Máramaros is képviselve legyen. Másik szempont volt, hogy különböző korok és stílusok is szerepeljenek. Továbbá – s ez Cseh Gusztáv számára a legtermészetesebb – ne csupán magyar, de a remek alkotásokban ugyancsak bővelkedő román és szász építészet is szóhoz jusson, mindazon népeké tehát, amelyek e tépelt földet egymás mellett lakják. Így került a sorozatba több román fatemplom rajza, így Sarmisegetusa, a volt dák főváros, meg Demus, Bradet, Lupsa, valamint Berethalom a szász építésű műemlékek közül. A református templomok közül az alábbi helységekből találhatók kerültek be a sorozat darabjai közé: Aranyosgerend, Ákos, Bögöz, Kraszna, Küküllővár, Gyerőmonostor, Valkó, Vista, Marosvásárhely, Enyed, Somkerék, Marosszentimre, Székelydália, végül Kolozsvárról a Farkas utcai és az ún. „Kétágú” templom is.

Gondot jelentett a rajzok sorrendje. Végül az A–B–C betűrend mellett döntött az alkotó, amint a fedőlapon is olvasható, melynek megfogalmazása most is *Benkő* Samunak köszönhető. „*Libellus Pictus azaz képekkel írott könyvecskéje Jeles Háznak, melyeket Alsócsernáttontól Zsibóig*

eleink önnön oltalmukra és uruk dicséretére sok fáradtsággal emeltek és mesteri kézzel ékesítettek. Mind a hatvanat felkereste és szép hasonlatossággal rézre karcolta Cseh Gusztáv kolozsvári képművész az MCMLXXXII-LXXXIV esztendőkből." A Jeles Házak sorozat témaválasztása, technikája, megfogalmazása merőben más, mint a hasonló sorozatokat alkotó elődök – Kós Károly, Debreczeni László – munkái. Új, egyéni. A sorozat egyes darabjai nem csupán az épületek rajzát adják, hanem mindegyik, mellett – mintegy alárendelten – feltűnik az épület egy részlete, egy eleme, egy oszlopfő, rozetta, kapu, freskó, szószerkezet, vagy egy jellegzetes táj, mint Torockónál a Székelykő. Az anyaggyűjtés, felkészülés időszakában sokat forgatta Orbán Balázs alapvető munkáját *A Székelyföld leírása* c.-t, valamint Entz Géza, B. Nagy Margit és Vasile Dragut műemlékeket ismertető műveit. Álláspontjukat összehasonlította saját vázlaival, feljegyzéseivel s így alakultak ki végül a metszetek. Az a sorozatot bemutató első nyilvános kiállítás 1984. december 15-én nyílt ugyancsak a Korunk Galériában. Most nem kötődött kerek számhoz, – ez volt a 227. itteni tárlat.

További vonások, avagy egy arckép sohasem lehet teljes

A nagyjaink vonásait megőrkítő Hatvan Főember, továbbá a porladozó, cresztékeiben recsegve-ropogva őrt álló, a múlt idővel dacolva szembenéző Jeles Házak sorozatai Cseh Gusztáv művészetének egy-egy részét jelentik. Egy színes, eseményekben bővelkedő művészi pálya pár oldalon persze még vázlatosan is aligha tekinthető át. Hát még kimerítően! Hiszen ahhoz monográfiát kéne írni... E vázlatos kép teljesebbé tételéhez szóljunk legutóbbi tanulmányútjáról, említsük meg kiállításait, szerkesztőségi és könyvillusztrátori munkásságát, kapcsolatát a kisgrafikával.

Angliai tanulmányútja 1983-ban közel két hónapra sikerült, s egy egész kiállításra való gazdag termést eredményezett. Itt készült anyagát – mely két egymást kiegészítő részből állt – ugyancsak szülővárosában mutatta be. A pasztellek jellegzetes utca részleteket, épületeket (Westminster, Queen's House, Tower Bridge, White Tower stb.) örökítienck meg, rajz sorozata viszont az emberre, a város zibongó forgatagára összpontosít.

Eddig több mint húsz egyéni kiállítása volt otthon és külföldön. A romániai képzőművészek csoportos kiállításainak résztvevőjeként Jugoszlávia, az Egyesült Államok, Magyarország, Spanyolország, Ausztria,

Svédország, Belgium, Finnország és Franciaország nagyvárosainak közönsége ismerhette meg munkásságát.

Szívesen és gyakran készít kisgrafikát; ex librisei a gyűjtők féltve őrzött értékei. „A kis területen nagyon sok mindent elmondani”-elvét vallja. Tenyérnyi remekműveinek mondanivalója elmélyült, kivitelezésük sohasem elnagyolt, műves finomságuk megejtő, briliáns technikája a könyvjegyeknél mindig jól érvényesül.

Huszonhárom éve dolgozik szerkesztőségben, a „Dolgozó Nő” c. lap grafikus, majd képszerkesztője. Szerkesztőségi ténykedése műtermi munkáját sohasem zavarta, inkább kiegészítette. Több mint háromszáz könyvhöz készített fedőlapot, illetve illusztrációt, elsősorban a Kriterion és a Dácia Kiadók részére. Két Magyarországon megjelent könyv is az ő rajzaival és metszeteivel látott napvilágot a Magvető Kiadó Magyar Hírmondó sorozatában („Asszonyok és férfiak tüköre”, 1980. és *Újfalvy* Sándor: „Az erdélyi régiebb és közelebbi vadászatok és vadak”, 1982. című kötetek).

CONFESSIO, 1985. évi 2. szám

* Ezen frást Cseh Gusztáv kevéssel halála előtt még kezébe vehette, s a CONFESSIO példányát a nagybeteg művész örömmel nyugtázta.
Elhunyt Kolozsvárott, 1985. június 19-én.

A Csallóköz festője

(Tallós-Prohászka István)

A „tündérek szigeté”-nek nevezték Csallóközt hajdanán az ittlakók, pedig a valóság egészen más volt! Mocsaras, sík, alföldi táj, rajta munkába görnyedt, társadalmi elmaradottságban élő nép... Ezt csak a patrióta fenséges lelkével láthatta valaki szépnak! *Tallós-Prohászka István* festőművész, e táj szülötte oly mélységesen benne élt e sík vidékben, s az is oly erősen betöltötte a művész érzés- és gondolatvilágát, hogy elég volt áthelyeződnie a Duna túlsó partjára s csaknem elapadt minden művészi ihlete!

Prohászka István – aki a Tallós előnevet maga választotta – Somorján született 1896. november 8-án, egy helybeli asztalos fiaként. A Pozsonyhoz közeli, páz ezer lelket számláló kisváros valaha szűrszabó, posztós, csizmadia és kalapos céheiről, vásáriaról, no meg vízimalmairól, s a folyóval kapcsolatos életformájáról volt nevezetes. Festőnk rajzkészsége már gyermekként, az iskolában megmutatkozott, mégis kitérével került a pályára. Előbb Malacka járási székhelyen lett telekkönyvi írnok, majd 1915-ben bevonult katonának s kikerült a frontra. Volt ezredrajzoló – több mint kétszáz rajzot készített a katonaeletről – majd román hadifogságba esett. Hazatérva a budapesti Iparművészeti Főiskolán tanult (1920–24 között) később Berlinben tanulmányozta az expresszionista irányzatot. Némi országjárás – Veszprém, Várpalota, Budapest – s hazatelepül Somorjára. Az a huszonhárom év, melyet itt szüntelen alkotással tölt, pályájának igazi kiteljesedése, csúcsa, ahonnan már a hanyatlás következett. Kiállt Somorján (1925) és Pozsonyban (1928) – itt a Savoy Hotel halljában *Jankó Zoltán*, Károlyi Mihály 1918-as főispánja mondja a megnyitó beszédet. De megismeri képeit a főváros közönsége (1929. Bp. Nemzeti Szalon), kiállt Rév-Komáromban (1933), Prágában (1934) és Kassán is (1936, 1937).

Képzeteének útjára engedése előtt alapos helyszíni tanulmányokat végzett az örökös témát szolgáltató szülőföldön; huszonnyolc vázlatkönyvet rajzol tele csallóközi részletekkel! Olyan sikeres nagyméretű képei, mint a *Farsang*, vagy a *Krumpliszedők* mind aprólékos előtanulmányok eredményeként jöttek létre.

Lovai, tehenei, kutyái és kecskéi éppen olyan kiszolgáltatottak mint az e tájban élő emberek, alakjaikban fikarcnyi idealizálás sem található. „Mi sem mutatja ezt jobban, mint a *Jéghordás* című képe, mely a prágai Moderni Galerie-ben látható; alighanem festőnk legművészebb alkotása” –

írja róla *Szalatnai Rezső* 1965-ben, majd így folytatja. „Érdemes itt megállapodni. A csallóközi táj képe ez. Farkasordító téli hidegben, hangtalanul dermedeznek a háttérben a fiatal fák, az égen ott piroslik a téli nap korongja. A Duna gátjáról hozzák a szekerek a kivágott hatalmas jégtáblákat. Az előtérben nyikorog a csonttá fagyott, hepehupás úton egy jégördő szekér, a két ló minden erejét megfeszítve húzza a szekeret, lényük mégis annyi riadtságot, szomorúságot árul el, akár az árva szekeresé, aki kezét melengetve ballag zúzmarás bajszával a szekér mellett.”

Tallós-Prohászka István életében hatalmas fordulatot hozott az 1947-es év; áttelepült Magyarországra és Mosonmagyaróvárról folytatta alkotó tevékenységét. *Folytatta?* Sorsa azokéval volt rokon, akik szülőföldjüktől elszakadva alkotó kedvüket is csaknem elvesztették. Festett, igen – de már nem ugyanúgy! Emberi és művészi arcélét odaát, a Duna túlsó felén; a Csallóköz síkja formálta, alakította ki, hová a Szigetközből mindig visszavágyott. Egyik oka ez annak, hogy itt maradt a határ közelében, a rögbe kapaszkodva! Életének e második, Mosonmagyaróvárhoz kötődő, 1947-től 1974-ig terjedő korszaka tiszteletre méltó birkózás a művészi kifejezéssel, de emberi és lelki töréssel nehezítve. Lakóhelyén 1959-ben és 1969-ben volt kiállítása, szülővárosa Somorja pedig 1966-ban tárlattal tisztelt meg a hetvenéves művész előtt. *Tizenöt évvel ezelőtt, 1974. november 10-én hunyt el az újrónalői szanatóriumban.* Halála után szülővárosa a Helytörténeli Múzeumban Tallós-Prohászka István emlékszo-bát rendezett be, a csallóközi tájat és embereket megörökítő képeivel.

Dátum, 1989. november 11. (164. szám)

Esteban Fekete fametszetei a Nemzeti Galériában

A művész, akinck december 1-jén kiállítása nyílt a Nemzeti Galériában, azon nagyszámú alkotók közé tartozik, akik sikreiket ugyan a nagyvilágban szerteszét szóródva érik el, bölcsőjük azonban itt ringott Magyarországon. Esteban Fekete Cinkotán született 1924. augusztus 11-én. Ekkor – és még jó ideig – Fekete István névre hallgatott; az állattörténetek azonos nevű szerzőjével csupán névrokonságban állt.

Mérnök édesapját munkája 1928-ban Törökországba szolgáltatta, ahol vasutat épített. Családját is magával vitte, s István fia Isztambulban és Ankarában töltött évek után a magyar iskola kedvéért tért haza. Cinkotán, a Corvin Mátyás gimnáziumban végzett; itt kapta az első iránymutatást és ösztönzést festő rajztanárától, *Kássa Gábortól*. Következett a budapesti Műegyetem, ahol 1942–47 között építészmérnöki tanulmányokat folytatott. A művészi pálya iránti erős ösztönzés a szintén műegyetemi hallgató, későbbi zeneszerző *Lajtha Lászlótól* érte, amit 1947-ben Párizsba érkezve a *Pierre Bonnard* kiállítás tovább erősített. A festők Mekkájában technikai rajzolóként tevékenykedett, ami az ambiciózus ifjút nem elégítette ki.

A következő évben kivándorolt Argentínába s itt már mérnökként dolgozott az Istvánból Estebánná „változó” jövendő művész. Megnősül, 1950-ben házasodik össze az orosz-szlovén származású *Maria Alexandra Rogine* vegyészhallgatónővel. Felveszi az argentín állampolgárságot, felesége bátorítása nyomán pedig festeni kezd. A híres grafikus *Julio E. Payro* tanítványa lesz, s 1953-ban Buenos Airesben megrendezi első önálló kiállítását. (Ezt a mostani tárlatáig még közel kétszáz követte.) Felesége Heidelbergben, Darmstadtban és Frankfurtban kap különböző egyetemeken állást, így többször is változik lakóhelyük Argentína és az NSZK területén.

Első színes fametszetét 1961-ben készíti el az NSZK-ban, ahol 1964-ben véglegesen letelepednek. Darmstadt közelében házat építenek, 1978-ban felveszik a német állampolgárságot. Néhány alkotói úttól (Provance) eltekintve az NSZK-ban és Írországban – ahol lakást tartanak fenn – alkot. Noha olajfestményeket, email- és pasztellképeket egyaránt készít, legnagyobb sikereit négy kontinensen ismert és számon tartott *színes fametszeteivel* éri el. E műfaj megújítója, aki metszeteit öt-hat színre hangolja, s ennyi dúcra összegezi. A megmaradó festékből – ez külön Esteban Fekete sajátja – ugyanazt a motívumot, kompozíciót olajképen is megörökíti. Magyar, argentín, német és ír környezetben alakult, formálódott élményvilága senkivel össze nem téveszthető egyéni stílust ered-

ményezett, amely még a másik magyar származású és Amerikában világhírvé vált mester, az ugyancsak színes fametszeteket készítő *Domján Józseffel* sem rokonítja.

Mappái közül kiemelkedőek azok, melyeket a világirodalom nagyságainak művei nyomán, azok inspirációjára készített. Így az 1961-ben készített „A kalózok szeretőjének balladája” (Villon) a szintén ebben az évben alkotott „Az arany kakas” (Puskin) majd az 1969-es keltezésű „A csalogány” (Andersen). Valamennyi színes fametszetekből, illetve linómetszetekből áll. Az 1988-ban készült „Codex Hungaricus” ciklusa – mely klasszikus magyar költők költeményeihez kapcsolódik –, egyelőre festményesorozat. Arany, Petőfi, Vörösmarty, Ady, Juhász Gyula és társaik verseinek rajzi kísérete egyszer talán ugyancsak megfogalmazást nyer a színes metszerek világában is.

Esteban Fekete az utóbbi években mind szorosabbra fűzi kapcsolatát szülőhazájával. A szegedi József Attila Tudományegyetemnek már 1987-ben ajándékozott egy ötven színes fametszetből álló kollekciót, amelyet Pécsen, Kecskeméten, Békéscsabán és Debrecenben is bemutatott. Most újabb ötven művét ajándékozta magyar közintézménynek; ezúttal a Nemzeti Galéria a kedvezményezett. Ezt az anyagot mutatja be jelen, január 30-ig látogatható tárlata, melyet az ismert műkritikus, *Losonci Miklós* nyitott meg, minden várakozást felülmúló érdeklődés mellett.

A kiállított színes fametszetek között – örömünkre – több magyar témájú is megtalálható. Így a „Petőfi világa” és az „Öregség az őszben (Arany János a Margitszigeten)” amely egy hársfa alatti padon ülő – és olvasó? bóbiskoló? – férfit ábrázol. Más műveinél – a lángoló várost ábrázoló „Az égő Hildesheim” vagy a hányódó bárkákat mutató „Hajók a sziklákon” – a folyamatos történet egyetlen jellemző pillanatba rögzítése ragadja meg a figyelmet.

A pazar kiállítás, metszetcit színpompájukban felsorakoztató, (az NSZK-ban készült) katalógusát a megnyitó alkalmával lebilincselő kedvességgel ajánló sorokkal ellátó művész szcenziószámába menő bejelentést is tett. Szándéka az, hogy a tulajdonában álló teljes életművét, azzal több ezer olajfestményt, akvarellt, rajtot és fametszetet az útnak indító országnak, hazánknek és közönségének ajándékozzon. Így, múzeumi keretekben látja biztosítottnak műve megmaradását és megismerését.

...Minden művész szeret különböző szellemi égtájakon kalandozni.

S a hűségesek?

Elindulnak és visszatérnek...

Dátum, 1989. december 16. (194. szám)

Petry Béla (USA) rajzai

Az Egyesült Államokban élő *Petry Béla* művészete a hazai kisgrafika – mindenekelőtt *ex libris* – gyűjtők körében korántsem ismeretlen. Az a több száz hazai gyűjtő, aki a saját nevére készített szépséges *Petry*-lapok egyike boldog tulajdonosának mondhatja magát, vagy a Kisgrafika Barátainak Köre (KBK) tagjaként, esetleg csupán érdeklődőként megtekinthette számtalan itthoni kiállításainak valamelyikét; könyvjegyeinek nemcsak ismerője, hanem művészetének értékelője is egyben. Sajnálattal kell ugyanakkor megállapítanunk, hogy a nagyvilág magyar nyelvű sajtója személyét illetően felemás: míg Nyugaton nagy megbecsüléssel, értő szeretettel és elismeréssel méltatják munkásságát, itthon valóságosan agyonhallgatják. (A „Reformátusok Lapja”-é az érdem, hogy megtörve ezt a didergősen fagyos hallgatást, 1986. július 13-i számában helyet adott e sorok írója „*Petry Béla és művészete*” című írásának. Amint aztán *Vígh József* (a DÁTUM torontói tudósítója! – szerk. megj.) ÚJ IDŐ című, az amerikai magyarság részére kiadott lapja 1988 májusi számában másodközlésként a kinti érdeklődőknek is elérhetővé tett.) Most tehát, amikor *Petry Béla* legújabb, *ÁRPÁDHÁZI MAGYAR SZENTEK* című mappájának bemutatására vállalkozunk, nem kerülhet el a mester életútjának, művészete alakulásának felvázolása.

Petry Béla régi marosvásárhelyi család gyermekeként 1902. március 31-én született Erzsébetfalván. (Az évszám nem elírás: Béla bá' – ahogyan leveleinkben, kívánságának megfelelően sok éve a megszólítást írjuk – immáron *nyolcvannyolcadik* évében jár...) Gyermek- és ifjúkora jelentős részét Erdélyben töltötte; itt végezte elemi és középiskolai tanulmányait is, itt a megtépzott földön kristályosodott ki fogékonysága történelmünk, igazi nemzeti hagyományaink iránt. Budapesten, a Képzőművészeti Főiskolán – ahol olyan tanárok oktatták a rajzolás fortélyait, mint *Haranghy Jenő* és *Helbing Ferenc* – 1927-ben szerzett rajztanári képesítést. Majd a bécsi Építészeti Akadémián – ahol *Holzmeister* professzor tanítványa volt – 1929-ben építész oklevelet is kapott. Mind építész, mind művészi ismereteit Rómában és Münchenben töltött tanulmányútjai során mélyítette el. A könyvjegyekkel már művészi eszmélése legelején egy életre eljegyezte magát, első mappáját *100 Petry Ex Libris* címmel 1929-ben jelentette meg az Athenaeum. A következő években (1930–36 között) a debreceni tudományegyetem rajz tanszékén adott elő. Majd 1940-ig az Egyetemi Nyomda illusztrátora volt Budapesten. A világháború idején, 1940 és '45 között, hadmérnök-főhadnagyként kato-

nai szolgálatos teljesített. Mivel 1943-ban megnősült (felesége széchenyi Szendrey Margit), a háború után előbb családotul Münchenbe – ahol arcképfestőként tevékenykedett –, majd 1946-ban véglegesen az Egyesült Államokban telepedett le. Az Újvilágban művészeti tervező, az építészet professzora, majd tervező építész. Második hazájában – ahol jelenleg is él – kilencvenhat saját tervezésű épülete, köztük számos templom (floridai Augusztin, washingtoni Mária-katedrális) áll. Nyomatásban megjelent munkái közül megemlíthjük *Az egyiptomiak, maják és inkák összehasonlító építésze* című, 1960-ban Bostonban angolul kiadott könyvét, az Amerikai Magyar Szépművészeti Társaság gondozásában napvilágot látott *Magyar népművészet* (Astor Park, 1972), végül a 13 nagyalakú lapból álló, *Petry Béla szívekbe rajzolt meséi* című, 1980-ban készült mappáját.

Most pedig előtűnik legújabb alkotása, kínzó szembetegségét, többszöri operációt is legyűrő, mély alkotási vágy eredményezte sorozata az Árpádház Szentjéről. Hozzánk csak késve érkezett, a mappa elkészültének korábban volt az apropója. Miként a belső oldalon olvasható: „Első magyar királyunk Szent István halála 950-ik évfordulójának évében, 1988.” Ahogy Petry Béla más munkáit, ezt is finom vonalvezetés, aprólékos kidolgozás és nagy műgond jellemzi. Kifejezőmódja a legteljesebb harmóniába olvad ama mély tartalmi töltéssel, mely 14 önálló lapból álló sorozatának minden darabját betölti. Végigpergetve e korai századok magyar hangulatát idéző oldalakat, már-már elhinnénk, hogy valamely kora középkori kódex képei tárulnak elénk. Alakjai tiszták, előkelő tartásúak, méltóságteljesek. A rajzokat kísérő archaizált nyelvezetű szöveg pedig ugyancsak az emelkedettséget sugározza.

Az első lapon SANCTUS STEPHANUS REX HUNGARIAE felirat alatt az államalapító körbe rajzolt képe, akit a következő lapon PATRONA HUNGARIAE követ. Majd egész alakos István király ábrázolás, és sorrendben a többiek: Imre királyfi, László király, Árpádházi Piroska bizánci császárnő, Szent Erzsébet, s végül Szent Margit. Petry Béla önarcképét és a vonásait ugyancsak őrző fametszetet (utóbbi *Fery Antal* hazai művész munkája) magyar és angol nyelvű életrajzi vázlat kíséri. A kiadásért Petryné Szendrey Margitot, Béla bá' feleségét illeti a köszönet. De nem! Illesse mindektőlőket.

Dátum, 1989. december 13. (191. szám)

Plugor Sándor születésnapjára köszöntés

„Beesett szemű, ráncokkal barázdált, lehetetlen finom vonalakkal élővé varázsolt arcok; a mindig hangsúlyosra komponált, kirepedezett bőrű, kidagadt erű, munkától megcsomósodott ujjú kezek; leengedett, megrokkadt vállak, a nemzedékeken keresztül megélt és megfájt sors tanulságait, ki nem árendálható igazságait közvetítik” – írta *Plugor Sándor* sepsiszentgyörgyi grafikusművész utolsó budapesti kiállításának katalógusában *Lencső László*. A tárlat, melyet az Országos Széchényi Könyvtár termében két évvel ezelőtt, 1988 március-áprilisában, még a diktatúra idején láthattunk, az emberi szenvedés, a kín, a sokszorosan megélt fájdalom, a küszködés és megpróbáltatás képpé formált Odiüsszeiája volt.

Szerteindázó vonalai tömény keserűséget árasztottak, az üvegtárlókon valósággal keresztülütött a kiúttalanság és reménytelenség. Azt rajzolta, amit látott!

Ért-e az elmúlt két hónapban végre egy kis öröm, Sándor?

*

Éppen ötven évvel ezelőtt, 1940. március 4-én a székelyföldi Kökössön született. A gyakorta sötét vízű Feketeügy menti faluban, ahol Gábor Aron visszaadta lelkét a Teremtőnek. Ahol Plugor Sándor szülei és ősei sok-sok nemzedéke verjékes küzdelmet vívott szűkös megélhetésükért a soványka földdel. Mert földműves volt valamennyi. Réá is ez a látástól vakulásig tartó sanyarú élet köszöntött volna, ha Isten adta rajzos tehetségét fel nem ismeri a jó szemű művészpédagógus, *Nagy Pál*, kit a sors éppen erre vetett. A marosvásárhelyi művészeti középiskolába, majd Kolozsvárra, a Ion Andreescu Képzőművészeti Főiskolára került. Itt szerzett diplomát 1964-ben *Miklóssy Gábor* festőosztályának növendékeként. Útja ezután Brassóba vezetett, ahol előbb rajzot tanított, majd az ASTRA című lap képszerkesztője lett. Sepsiszentgyörgyön 1970 óta él családjával; volt öre a jeles festő képeit rejtő *Gyárfás Jenő Emlékháznak*, s díszlet- és jelmeztervezője a helyi *Magyar Színháznak*.

Első kiállítása Kolozsvárott volt, még 1964-ben. Majd Bukarest s a Székelyföld nagyobb városai következtek. De láthatták Zenta és Szabadka érdeklődői éppúgy, mint Stuttgart, Dortmund és Böblingen (NSZK), vagy az észak-amerikai földrészen Arlington, Miami Beach, New Brunswick tárlatlátogatói is. Magyarországi kiállításainak színhelyei pedig szinte felsorolhatatlanok. Illusztrációi két és fél évtizede szerepelnek a romániai és magyarországi lapok oldalain, így aztán elmondhatjuk, hogy rendszeres jelentkezései révén igen jól ismerjük alkotásait. Könyv-

illusztrációi ugyancsak nevezetesek. Az ő – szülciről készült – rajzai ihlették versírára tragikus sorsú barátját, a virtuóz költőt, *Szilágyi Domokost*. Közös munkájuk eredménye az 1976-ban kiadott *Öregek könyve*, a Kriterion kiadó egyik legjobban elhíresült kiadványává vált. Egy hasonlóan sikeres magyarországi könyv, melynek Plugor Sándor volt az illusztrátora, a Helikon gondozásában megjelent Gogol-mű, *Az egy örült naplója*.

A születésnap megemlékezés alkalmából készült rövid pályakép végére érve nem feledkezhetünk el a kisgrafika világában végzett kalandozásairól. Talán inkább törekszik az érzelemmentességre, a szenttelen tárgyilagosságra itt, például a könyvjegyek parányi világában. Kérjük olvasóinkat, járják velünk e rögtönzött, születésnap házi kiállítást! Melyhez a magam részéről mindössze annyi észrevételt fűzhetek, hogy a harmóniát sóvárgó, a vonal nyugalma vágyó, hagyománytisztelő és konzervatív ízlés nem mindig részesül a művek által felhőtlen élményben. Ezek ugyanis gyakorta felkavarnak! Elementáris erővel kiáltanak és sikoltanak! Tudatosítják, s a lélekbe égetik, hogy mily roppant súllyal képes nyomi a székely ember vállát az újra és újra elnehezülő idő...

Dátum, 1990. március 3. (40. szám)

Nógrád és Gömör festője, Bacskai Béla

Amikor 1980. szeptember 20-án Losoncon (Lucenec) megnyílt a Nógrádi Galéria (Novohradská Galeria) – létrejöttéről a Magyar Nemzet 1980. IX. 17-i számában Sz. Hallenberger Kinga számolt be –, a nyitótárlaton csak Bacskai Béla kapott önálló termet. A városhoz és a nógrádi tájhoz legszorosabban kötődő azon művészek közül, akiknek műveiből a kiállítás anyagát összcállították – Bacskai, Cséh Lajos, Gerő Gusztáv, Gyurkovits Ferenc, Hubacsek Zsigmond, Karel Šup és Szabó Gyula – ekkor már egyedül Bacskai élt és alkotott. Hogyan is sejtette volna ekkor még bárki is, hogy az alkotóereje teljében lévő, az egészségtől – látszólag – majd kicsattanó, hatalmas termetű művészről mindez már nem sokáig mondható el, hogy a negyvenöt éves korában, 1980. november 7-én váratlan hirtelenséggel elhunyt festőnek életében ez volt az utolsó kiállítása.

Bacskai Béla a gömöri Persén (Prsa) született 1935. július 26-án. Nagyapja pásztor, apja – aki részt vett a munkásmozgalomban – a fülcki vasgyárban volt munkás. Az ifjú Bacskai apja nyomdokaiba lépve, volt munkahelyén, Füleken tanult szakmát. Mikor 1953-ban megszerezte a szakmunkás-bizonyítványt, nem is gondolt a változtatásra, s még két évig itt dolgozott. A festészet iránti, már gyermekkorában megmutatkozó vonzalma azonban mindinkább hatalmába kerítette. Végül édesanyja – aki egyedül, nagy nehézségek közepette nevelte fel két fiát – felkereste a Losoncon élő, elismert festőművészt, Szabó Gyulát, és fia tanítására kérte. A mester fantáziát látott a fiatal vasöntőben s megkezdte oktatását. Bacskai rohamosan haladt előre az új ismeretek elsajátításában, s 1955-ben Pozsonyba került a Képzőművészeti Főiskola előkészítő osztályába, majd a következő évben véglegesen felvették. Mesterétől – akihez tanítványi hűséggel ragaszkodott – főiskolai évei alatt sem szakadt el, állandó levelezésben álltak. „Szabó Gyula számomra nagyon sokat jelentett – nyilatkozta 1975-ben a pozsonyi Új Szó-ban –, tőle tanultam a festészet alapjait: az anyagok kezelését, az alap készítését, a kompozíciós sémákat s ezek képben való elhelyezését, az izmusok jelentését.”

A főiskolát 1962-ben végezte el, s útja ekkor azonnal visszavezetett szeretett szülőföldjére, amelyhez elszakíthatatlan szálak fűzték. Művészi pályája ekkor fonódott össze végérvényesen az illető nógrádi és gömöri tájakkal. Saját családja nem lévén, édesanyjával és bátyjával élt 1965-ig Deresken, majd 1965–1971 között Óbáston, ettől kezdve pedig Guszonán. Közben persei szülőházát sem adta fel, s oda időről időre visszajárt.

Miként közeli ismerője, művészetének egyik méltatója, Sz. Haltenberger Kinga írta: „erős fizikuma volt, naponta dolgozott a kertjében, ellátta falusi háztartását és több kilométeres túrákat tett motívumokért a közeli tájakon. Mindez ott tükröződött festészetében. A természet szeretete, a munka ismerete és tisztelete s a ragaszkodás tájhoz és emberhez.” (A pozsonyi *Hét*, 1983. 51. sz.)

Az 1966–1978 közötti években tizenöt önálló kiállítása volt. Első tárlatait (Losonc, 1966; Rimaszombat, 1967) példaképe és barátja, Szabó Gyula nyitotta meg, akinek hatása erősen rányomta bélyegét Bacskai első alkotói korszakára. (Pl. grafikáit ő is fametszettechnikával alkotta, a figurális kompozíciókon ugyancsak mezőn dolgozó, hajladozó asszonyok, öreg parasztok és más népi alakok jelennek meg.) Formavilágától véglegesen csak Szabó Gyula 1972-ben bekövetkezett halála után szakadt el, innen számítható a maga sajátos szemléletének kialakulása.

Ez az év döntő jelentőségű volt pályája alakulása szempontjából. A főiskola elvégzése óta már eltelt egy évtized, s ezalatt fontos ösztönző és irányt szabó hatások érték. Szabó Gyula halálával ő vált e vidék egyetlen realista, az érzékelhető és létező világot megjelenítő, a természet és az ember kapcsolatát újra és újra megfogalmazó festőjévé. „Szlovákiában a magyar lakosság javarészt az ország déli részén, mezőgazdasági vidéken él, s mélyen gyökerező kapcsolat fűzi a hazai rögöz és a földdel végzett munkához; ezt a történelmi igazságot senki sem fejezte ki oly meggyőzően, mint éppen Bacskai.” – írta a művészetét eddig legteljesebben ismertető, magyar-szlovák kétnyelvű albumban Klára Kubickova. (Bacskai Béla. Madách-Tatran közös kiadás, Bratislava, 1983. 28. oldal.)

Tájképfestészetét az utolsó években Guszona környéke ihlette. Ezen a vidéken készítette az első *Gömöri hullámvásolások* című akvarellt – e motívumot többször is megfestette –, s jelentős számú olajképet is, amelyek komoly sikert arattak az 1973-as komáromi kiállításán. Első korszakának élénk, intenzív színei később fokozatosan letompulnak, s Cézanne elemzése nyomán hangsúlyozottabb szerepet nyernek művészetében a térformák. Figurális festészetét „a gyári környezetből merített munkajele-
netek” jellemzik. Felkeresi volt munkahelyét, a füleki gyárat és az apátfalvi (opatovoi) Polána üzemet, s e gyári képein a dolgozó embert és helytállását, a mindennapi munka szépségét fogalmazza meg.

Művészi törekvéseinek és eredményeinek, ha lassan is, megérdemelt visszhangja támad. Képci országos bemutatókon vesznek részt (Prága, Pozsony), de kiállítják Moszkvában és Szófiában is. 1974-ben meghívták Hajdúböszörménybe, a nemzetközi szimpozionra, s a következő évben itt veszi át a Káplár Miklós-díjat. Az alföldi táj, a Hortobágy új élményt

nyújt számára, s egy teljes akvarellsorozat megfestésére ösztönzi. 1977-ben meghívják a salgótarjáni szimpozionra is. Bátyjával együtt gyakran kirándulnak Magyarországra, bejárva ilyenkor egy-egy tájegységet. (Utolsó közös útjuk Gyula és Békéscsaba körhíkére vezetett 1980-ban.) De jól ismerte az itteni művészi életet is, sok hazai barátja volt. Századunk magyar festőművészeti közül Egrý József és Derkovits Gyula művészete állt hozzá legközelebb.

Bacskainak, a tájképfestőnek és a gyári munkajelenetek ábrázolójának legszeretettebb modellje azonban az édesanyja volt. Számtalan vásznán öröklötte meg kukoricatörés, kapálás vagy a falusi élet adta egyéb tevékenység, főzés, mosás, de pihenés, olvasás közben is.

1980 őszén a Rozsnyó (Rožnava) környéki bányákba járt rajzolni; itt, bányász környezetben készült egy sorozatra. E művészi szándékát sajnos már nem tudta megvalósítani, tervéből mindössze néhány rajzvázlat készült el. Tele volt tervekkel, amikor váratlan és hirtelen halála kiütötte kezéből az ecsetet. Halálával betölthetetlen űr támadt; a nógrádi és gömöri tájak leghűségesebb ábrázolója alkotóereje teljében, felfelé ívelő művészi pályája derekán távozott. A veszteséget, amely az itt élő embereket Bacskai halálával érte, jól érzékeltették író és költő barátai – Koncsol László, Keszeli Ferenc, Tözsér Árpád, Soóky László – a pozsonyi *Irodalmi Szemle* 1980. év 10. számában reá emlékező írásai. Soóky László *Fejfa Bacskai Béla sírja fölé* című versében így:

*petrence-lovacskák
játékos patácskák
Bacskai Bélára
lélekkharang kongat*

Szülőfalujában, Persén az édesapja mellé temették el 1980 novemberében.

Honismeret, 1986. évi 1. szám

Főhajtás Gy. Szabó Béla emléke előtt

„Gy. Szabó Béla állami díjas érdemes művész hosszas és súlyos szenvedés után, 1985. november 30-án, 80 éves korában elhunyt. Halálával rendkívüli művész és nagy emberi egyéniség szakadt ki közülünk.”

Bár sohase készült volna el a gyászjelentés, amelyben a fenti sorok állnak. Amely *Szabó T. Attila* megfogalmazásában tudtára hozta a világnak, hogy a Mester, kinek áldott keze nyomán elbűvülő formák bomlottak ki a holt anyagból, aki tökéletes remekművek sokaságával ajándékozta meg harmóniától elszokott szemünket, nincs többé... Tudtuk, hogy nagybeteg. Az elmúlt években többször is járt fővárosunkban gyógykezelésen. S mi szorongva vártuk a híreket, hol itt, a kórházból, hol a Kolozsvárról jövőket, mert reménykedtünk, hogy meggyógyul, hogy földi útja még hosszú lesz, hogy apró vésői még sokáig nem nyernek végső nyugalmat, hogy örökké győzelmesen megvívott küzdelmét a fával még újra és újra megismétli. Hiszen minden Gy. Szabó Béla keze alól kikerült metszet – de pasztell, tus- vagy krétarajz is – maga volt a formát öltött Szépség és Harmónia, a megtestesült Szeretet, a látványvá lett Béke. S egy kuszált és nyugtalan, forrongó és örökké változó világban – mint amilyen a mi XX. századunk – vajon Művész dicséretére lehet-e, kell-e többet mondani? Bizonytalán nem lehet. Biztosan nem kell. Miért is kellene az Ő művészetét dicsérni? Elragadtatott szuperlatívuszokkal teleaggatni azt, ami mellett dadogássá lesz a beszéd, ami mellett fölösleges a magyarázat és a szóhalmozás, mert egyszerűen – Szép! Nézd meg, s gyönyörködj benne! Tégy így, mert nem tehetsz másként! S majd igézetébe von és ámulatra készlet, szíven üt és felemel, elbűvöl és megbabonáz! Mert minden alkotásában ott él az *ember*, munkájának és harcainak, örömeinek és bánatainak, nekibuzdulásainak és elesettségének, szorakozásainak és szorongásainak ezer és ezerféle változatával. S ott él rajtuk a sokarcú természet. Változásaival és állandóságával, elmúlásaival és megújulásaival, formáival és tereivel, fényeivel és árnyaival. Visszaegyszerűsítve – fametszetcin – a fekete és fehér örök ellentétére. A sokarcú természet, a felszikkázó napfény káprázatával s a lassú ködökkel, csobogó patakokkal, szélfutta nádassal, havas hidakkal és tarka virágokkal, bókóló fákkal és ringó tavakkal, fürdőző bivalyokkal és cikázó madarakkal.

A Mester, akitől most búcsúzni kényszerülünk, minden alkotásával egyetlen célt szolgált; az Életet. Neki magának e földi létben nyolc évtized engedélyeztetett. Útjának állomásait sokan és sokszor leírták már, tudjuk, hogy a Gyulák ősi, fehér várában, későbbi nevén Gyulafehérvá-

rott született 1905. augusztus 26-án. Szülővárosa nevét egész életén át magával hordozta, a saját neve elé illesztett „Gy” betű által. Középiskolai tanulmányait is itt végezte, ahol a reá nagy hatással volt rajztanára a Székely Bertalan tanítvány *Reithoffer Jenő* volt. A budapesti Műegyetem gépészmérnöki karára 1923-tól járt, s 1927-ben szerzett oklevelet, aminek a következő évben (1928-ban) nem sok hasznát vette mikor hazament Kolozsvárra. Munkanélküli lett. Majd egy évig katona, s újra munkanélküli. Végül 1931–33 között mérnök a helyi Energia Villamossági Gépgyárban. A gazdasági világválság évei ezek, sok nélkülözéssel és nyomorgással. Legnagyobb fájdalmainak egyike, hogy ugyancsak szűkösen élő – a Székelyföldről elszármazott – vasutas szüleinek segítségére szorul. Állástalansága idején matematika és fizika órák adásával próbálja eltartani magát.

A művészi pálya iránti vonzalma korán jelentkezett, a körülmények azonban jó ideig mást diktáltak. Később szívesen volna otthagyni az egyetemet. Most mind több időt szentel a rajzolásra, s 1932–33 telén első ízben jelentkezik munkáival a nyilvánosság előtt: hat szénrajtot és két pasztell állít ki Kolozsvárott a Károli Gáspár Társaság tárlatán. *Kós Károly*, Erdély szellemi életének mindenesc biztatja a fametszés technika elsajátítására. Miként e korai időkről *Nagy Zoltán* írta a Magyar Exlibrisgyűjtők és Grafikabarátok Egyesületének 1937. évi Évkönyvében: „Nagy nehézségek állottak előtte, s ezek között is a legnagyobb az, hogy akár a rajzolást, akár pedig a fametszés mesterségbeli részét minden útmutatás nélkül kellett elsajátítania. Mestere csak a kísérletezés volt, s ez a mester igen szigorúnak bizonyult... Maga mesélte el, hogy első fametszetét ágyának lábával nyomta le – érthetően csak egy példányban. Ez a fametszet koldusokat ábrázol.” (32. oldal.) A következő kiállításon – 1934-ben, *Szervátiusz Jenő* szobrászművésszel közösen rendezték – már 14 pasztell, 3 tus- és 27 szénrajz mellett 12 fametszetet is bemutat. Könyvillusztrációi – *Nyíró József: Kopjafák*, *Komáromi János: Zágon felé* stb. – valamint a *Pásztortűz* és az *Erdélyi Helikon* című lapokban megjelenő metszetei mind ismertebbé teszik nevét. Végül 1935-ben megjelenik *Liber Miserorum (Nyomorultak könyve)* című metszetalbuma, mely hat ciklusra osztott 50 metszetről áll. Az egyes ciklusok címe: *introductio, gaudium, labor, quies, tristitia, finis*. Mint Gy. Szabó Béláról szóló idézett írásában *Nagy Zoltán* találóan megjegyzi: „Nyomorultak, elesettek, küszködők, az örömmel csak ritkán találkozók fojtott, sötétben botorkáló világa ez.” (34. oldal.) Az egyetlen sor szöveget sem tartalmazó könyv elnevezése „Az év legszebb könyve” kiténtelést.

Gy. Szabó 1936–39 között a budapesti Képzőművészeti Főiskola hallgatója lesz, a híres mester, *Varga Nándor* Lajos tanítványaként. Majd Olasz- és Görögországban, Bulgáriában és a dalmát tengerparton gyűjt művészi élményeket, melyek 1939-ben kiadott *Barangolókönyv* című metszetalbumában nyernek megfogalmazást. Következő könyve a kiskunsági *Szank-on* készített rajzait tartalmazó *Homokvilág* (1941), míg a felszabadulás után 1949-ben lát napvilágot 25 *fametszet* című albuma. *Kínai útvázlatok* (1960) c. könyvében távol-keleti élményeit adja közre, a nagy költő születésének 700. évfordulójára pedig 1963–64 között elkészíti *Dante Divina Commediájának* húsz nagyméretű metszeten az illusztrációit. További jeles kötetei: *Hónapok* (1973), *Mexikói tél* (1974) végül 1977–78-ban elkészül a *János Jelenések Könyve* című 22 lapból álló metszetsorozata, melyet Budapesten, a Ráday Gyűjtemény jelentet meg nyomtatásban.

Számtalan kiállításon mutatta be műveit úgy Románia mint Magyarországon különböző városaiban, de hatalmas érdeklődés és siker kíséri bemutatkozásait Kínától Mexikóig és Kolumbiától Finnorszáig. Alkotásait a világ nagy múzeumai őrzik. Az egyszerű emberek szívükbe zárják, az állam több kitüntetéssel ismeri el kiváló teljesítményeit. „Ha jöttek hozzám titoklesők tanulni, annyit mondtam, tízezerszámra készítettem rajzokat, nem tudok mást ajánlani senkinek, rajzolni kell.” – Örököltette meg mondását *Fábián Gyula – Művészportré* című, a *Műgyűjtő* 1969. évi 1. számában megjelent írásában (30. oldal). Sugyanitt, a Mester életét és művészetét talán legjobban, legmélyebben ismerő műkritikus írásában található egy, a magánéletére utaló mondása is: „Mindig magamban életem. Aki a művészsorsot választja keserűen és megtöretlenül, jobb ha magában marad. Életem csak kenyéren. Családdal nem lehet.” Nem házasodott meg soha, Bolyai utcai, a kolozsvári Bánffy-palota hátsó traktusában található műteremlakását a nővére tartotta rendben.

Most, hogy a gyász hír döbbenetében megpróbálom alakját – kicsit hajlott hátát, barázdált arcát, olykor homlokára hulló haját – felidézni, előttem az asztalon kusza összevisszaságban fekszenek könyvei, albumai, könyvjegyei, újévi üdvözlétei. Szemben a falon pedig *Széchenyi Ferenc*, a legnagyobb magyar édesapja, a könyvtáralapító általa fábametszett és dedikált arcképe függ. Miként oly sok lakásban itthon és külföldön egyaránt. Hiszen Gy. Szabó Béla gazdag ajándékként rajzai, metszetei széppé varázsolják a legszerényebb otthon bensejét is...

Erdély földje hatalmas alkotó egyéniségeket adott századunk egyetemes és magyar kultúrájának. *Tamási Áron* és *Nagy István*, *Buday György* és *Nagy Imre*, *Kós Károly* és *Szász Endre*, *Szervátiusz Jenő* és *Harag*

György. Írók, festő- és szobrászművészek, építészek, színházi rendezők. Élők és holtak. S Gy. Szabó Béla, akitől 1985. december 5-én délután Kolozsvárott, a Farkas utcai református templomban megtartott szertartáson vett búcsút Egyháza, rokonai, barátai és tisztelői. Az elhunyt nagy művész barátja, *Csutak* Csaba püspökhelyettes hirdette Isten igéjét, majd *Ferenczy* Miklós lelkész szólott keresztapja művészetéről. Végül *Czirják* kolozsvári római katolikus kanonok és *Veres* Zoltán író idézték fel Gy. Szabó Béla közvetlen és tiszta emberségtől áthatott alakját. A ravatalnál művészársai és a református lelkészek képviselői álltak díszőrséget. Az egyházi szertartást követően mintegy másfél ezres tömeg vonult végeláthatatlan sorokban a Házsongárdi temető felé. A temetésen résztvett *Vékás* Domokos kolozsvári főkonzul, s a Magyar Képző- és Iparművészek Szövetségének küldöttsége is, *Tamás* Ervin alelnök vezetésével. A sírnál *Elas Leonid* a Román Képzőművész Szövetség nevében búcsúzott, majd *Kántor* Lajos irodalomtörténész – a *Korunk* című kolozsvári folyóirat szerkesztője, s az azonos nevű képzőművészeti galéria fő patrónusa – mondott megindítóan fájdalmas emlékező szavakat. „Most, hogy átköltözik a Házsongárdba, az élők városa sokkal szegényebb, nélküle ismét szegényebb lesz. Vagy talán mégsem? Hajlott alakja hiányozni fog ugyan a belváros utcáiból, és többé nem teszi már le új, gondosan metszett és aláírt üdvözlét a szerkesztőségi asztalokra – az otthonokból azonban tudjuk, múzeumainkból pedig reméljük, nem fognak eltűnni jól ismert fekete-fehér képei, színes pasztelljei – az emlékeztetők és megtartók” – mondta többek között *Kántor* Lajos.

Mi, ma élő magyarok pedig jól tudjuk, hogy e Panteon, a Házsongárdi temető ugyancsak örök emlékezetű nagy halottait, *Apáczai* Csere Jánost, *Szenci* Molnár Albertet, *Misztótfalusi* Kis Miklóst, *Kós* Károlyt és a többieket, míg nyelvünket beszélő emberek lesznek a Földön, soha nem felejthetjük el. Gy. Szabó Béla immáron közétjük soroltatott...

CONFESSIO, 1986. évi 2. szám

Dr. Csorba Tibor életműve

Aligha vitatható, hogy a népek közötti kapcsolatok elmélyítésén, kulturák kölcsönös jobb megismerésén fáradozók példáját felidézni, alapvető kötelességünk. Ilyen elhivatott, a lengyel-magyar közös múlt feltárásán csaknem fél évszázadon át munkálkodó, kiváló ember volt a tavaly elhunyt tanár és író, műfordító és festőművész dr. Csorba Tibor is.

Szepesváralján (ma Spisska Podhradie, Csehszlovákia) született 1906-ban. A történelmi levegőjű Tatra alji város oly mély nyomokat hagyott a fogékony lelkű ifjában, hogy szakítva ősei foglalkozásával – akik több nemzedéken át orgonaéplők voltak a Felvidéken – elhatározta, tanár lesz, mégpedig itt, szülővárosában. A történelem azonban másként határozott. Amint a Miskolcon megjelenő Napjaink 1986. évi júliusi számában közölt, *Itt élünk, egy sorsközösségben* című posztumusz visszaemlékezésében (31. oldal) írja, „1920-ban édesapámat a megalakult Csehszlovákiából kiutasították, majd amikor a hajdani Felvidék magyar lakosságának kérdése „vagonkérdés” lett, ötgyermekes családja két vagonban utána indult – több éves vagonlakói életre ítélve”.

Budapesten érettségizett, s itt végezte el a Képzőművészeti Főiskolát is, melynek később tanársegédje lett. Párizsi és londoni tanulmányutakat követően Kiskunhalasra került, ahol a polgáriban rajzot és kézimunkát tanított. Az itt töltött évek alatt alaposan megismerte a várost és környékét, az itt élő embereket, a híres halasi csipkéről pedig könyvet is írt. Mint fentebb idézett visszaemlékezésében olvasható: „Halasi időszakom, a Kiskunság csendje, életem igen termékeny szakasza lett. Kezdett reális kereteket öltetni önéletrajzi írásom: *Az utolsó lőcsei diák*. Csírázott bennem a hídverés fontos problémája. Egyre világosabban láttam, hogy a régi Monarchia területén együttélő népekkel kulturális téren kell együttműködni. A szellemi kapcsolatok megindítását, kiéplését nélkülözhetetlennek, elodázhatatlannak láttam.” Megjelenik elbeszéléskötete (*Beszél a tanya*, 1934), majd két ifjúsági regénye (*Az utolsó lőcsei diák*, 1935, és *Polgáristák*, 1936).

Az Új Nevelés Világligájának meghívására 1936-ban Cheltenham városba utazott; itt találkozott először lengyel értelmiségiekkel. A kapott ösztönzés hatására Lengyelországban tanulmányozta a közoktatás és a rajztanítás módszertanát. A tanulmányútból végleges letelepedés lett. Lengyel nőt vett feleségül, s Helene Csorba (Hanka néni) egy hosszú életen át hűséges társa volt. Meglepődve tapasztalta, hogy noha a két népet több évszázados barátság köti össze, egymás kultúráját alig ismerik,

különösen hiányzanak a klasszikus irodalmi alkotások fordításai, de még nyelvkönyvek, szótárak sincsenek. Ötévi munkával elkészítette lengyel-magyar szótárát, s nyelvkönyvet is írt. Majd mind többet fordított, feladatának tekintette a két nép irodalmi nagyságainak kölcsönös megismertetését. Lefordította József Attila verseit, s Németh László *Galilei* című drámáját. Doktori disszertációja 1944-ben könyv alakban is megjelent *A humanista Báthory István* (Palladis Rt, Bp.) címen. E könyve előszavában írta: „Elsősorban nyelvi nehézségek, de nem utolsó helyen az a tény is, hogy a magyar kutatók részére megközelíthetetlen volt a lengyel forrásanyag, azt eredményezték, hogy mind ez ideig nem tudtunk olyan képet rajzolni a nagy király alakjáról, amelyet irodalomtörténeti tények „támogatnának.” Műve mindeddig a legteljesebb Báthory István életrajz! (S mivel ebben az évben, december 22-én lesz 400 éve, hogy a nagy lengyel-magyar uralkodó elhunyt, felvetődik a kérdés: vajon a könyv új kiadása nem lenne-e időszerű?)

Dr. Csorba Tibor az író és fordító – aki azonban mindenképp pedagógusnak tartotta önmagát – a festéssel sem hagyott fel. Varsói, Pivna utcai műterme gyakorta telt meg látogatókkal. Felkeresték lengyelek és magyarok, amint témáit is mindkét hazájának tájai ihlették. A nyugat-lengyelországi Boleslawice város egyik általános iskolájában van egy Csorba Tiborról elnevezett képtár. A művész öt magyar és öt lengyel tájat ábrázoló saját akvarelljét ajándékozta ugyanis az iskolának, majd gyűjteménye egyéb darabjait. Az iskola rajzban kiváló tanulói pedig évenként Csorba-ösztöndíjat kapnak. Legújabb, kiskunhalasi kiállítására nagyon készült, sajnos már nem érhetette meg. Munkásságát két nép kultúrája tartja számon; a Magyarok Világszövetségének rendezvényein és az eljövendő Anyanyelvi Konferenciákon pedig egy szék – az övé – immáron mindörökké üres lesz...

Magyar Nemzet, 1986. augusztus 26. (200. szám)

Buday György nyolcvanadik születésnapjára

A magyarnak született, világhírnévre szert tett fametszőművészek három legnagyobbikának életútja hazánk határain kívülre került: Gy. Szabó Béla Romániában, Domján József az Egyesült Államokban, Buday György pedig –, akit nyolcvanadik születésnapja alkalmából életének és művészetének rövid áttekintésével köszöntünk – Angliában teljesítette ki életművét.

Buday György Erdély fővárosában született 1907. április 7-én, a Kőkert utca 29. számú földszintes házában. A családi emlékezet szerint csupán nyolcéves, amikor elkészíti *A nagy háború* című verses-rajzos ábrázolást, e naív, ám figyelmet érdemlő kompozícióját. Kitoröhlhetetlen és meghatározó gyermekkori élménye a természet felfedezése. Gyakorta tesz magányos sétákat szülőföldjének vadregényes tájain, s e felfedező utak során mind célirányosabb vázlatok gyűlnek füzetébe. Természetes tehát, hogy elismert és ünnepezt művészként így emlékezik vissza e korai időkre: „Mindez a lünderi Erdélyben kezdődött, Kolozsvárott és környékén, Kalotaszegen, a tordai hasadék körül, Aranyosszéken, Marosszéken, Enyeden – ahol fiatal korában édesapám a Bethlen Kollégium »kenyerét ette« –, vagy a távolabbi Barcaságban, a Cenk tetején, a Hargitán és a többi sok szép vidéken, ahol a természet a szépség nyelvén valóban beszél az emberhez, s ahol még az emberi alkotás is – kapuk és kerítések, csűrök és házak, falvak és városok is –, legalábbis az én időmben, mind szervesen belecépülnek a táj szépségének sajátos rendjébe.” Hasonló szeretettel említi a „kincses város”-ban volt első mestereit is, akiktől a szakma alapvető fogásait sajátította el. Deák Istvánt az akvarellistát és Manz Albertet, kiknek köszönhetően kifejlődött benne a hagyományos látás- és kifejezőmód; a tájképfestő Daday Gerőt és Meczner Lajost, akik a korszerű művészettel ismertették meg. Grafít- és krétarajzai – tájképek, városrészletek – egyre sokasodnak, illusztrációi lassan a folyóiratokban is megjelennek. A kolozsvári Református Kollégium diákjaként 1922-ben tagja lesz a „Gyulai Pál Önképzőkör” *Remény* című lapja szerkesztőbizottságának. Mi több, 1922 májusában – azaz 15 évesen – saját lapot is indít *Haladjunk!* címmel, melyben „bizonyos modern vívmányok megismerésére” ösztönözte az olvasókat. „E ritka megfontoltsággal és érett tudatossággal indított diáklapban” – jegyzi meg Gaál György, – „ő maga mindjárt figyelemreméltó cikket írt a neoimpresszionizmusról

és a posztimpresszionizmusról.” (Gaál a Haladjunk! címlapját is közzétette említett tanulmányában: erre Buday a Bethlen-bátyát rajzolta, szülővárosának ama műemlékét, melyre a kollégiumból mindennapos, jó rálátás lehetett.) *Kántor Lajos* pedig arról tudósít, „hogymost, pár évvel későbbi, 1924 júliusáról keltezett tusrája került elő egykori kolozsvári lányismerősének az emlékkönyvből. A régi Református Kollégiumot és a Farkas utcai templomot ábrázolja a rajz, amelynek már kétségtelenül grafikai értékei is vannak. De talán még többet mond a rajzot magyarázó szöveg: ...»Mégis – hiszem, hogy visszajövök megpihenni egyetlen, boldog ifjúságunk emlékeinél, az öreg, színes, édes, kis Farkas utcánknál és övéinél. KV. 924. 7.17. Buday György.«” Alig valamivel azután készült a rajz, hogy a tizenhét éves diák iskolája két felszínti termében megrendezte első kiállítását, amit a helyi sajtó is méltatott. Ugyanennek az évnek végén jelentős változás következik be Buday életében; családjával Szegedre költözik. Mint *Szelesi Zoltán* írja „Édesapjának, dr. Buday Árpádnak (1879–1933) a Szegedre került volt kolozsvári magyar egyetem klasszika-archeológiai professzoraként történt áthelyezése kapcsán, apjával, anyjával, Hilf Margittal (1883–1976) valamint Kálmán, Margit és Árpád nevű testvéreivel 1924 őszén Tisza-parti városunkban telepedett le.”

Új környezetbe kerülése korántsem volt zökkenőmentes. Korábbi ismertsége megszűnt, mint gimnazista egy lett a sok közül, akinek ráadásul még a különbözeti vizsgájára is készülnie kellett. Miután leérettségizett, a Képzőművészeti Főiskolára szeretett volna menni, de engedve szülei kívánságának, 1926-ban beiratkozott a szegedi Ferenc József Tudományegyetem Jogi Karára, s 1930-ig annak hallgatója volt. Évekbe telik, míg végre otthonosan érzi magát a városban. Megismerkedik a Szeged környéki tanyavilág paraszti életével, felismeri a falukutatás jelentőségét. Tagja lesz az elsődlegesen erdélyi református fiatalok szociális segélyezését ellátó Egyetemi Bethlen Gábor Körnek. Majd 1928-ban egy szemléletét még inkább befolyásoló, fejlődését elősegítő eseményre kerül sor: angol tanulmányútra utazik. Az angol és külföldi résztvevőkkel Liverpoolban zajló nemzetközi diákkongresszuson – mely figyelmét Közép- és Kelet-Európa gondjaira is kiterjesztette – előadást is tart. Londonban megismeri a munkásság életét s egy szociálpolitikai intézményt, a „settlement”-et, tanulságait pedig megpróbálja itthon kamatoztatni. Ennek az évnek a végén jelenik meg *Szegedi Székely Naptár* névre keresztelt és Kriza János tizenként „vadrózsá”-ja mellett ugyanennyi Buday készítette tollrajz-gyöngyszemeket tartalmazó kis könyvecskéje, hosszabb idő utáni első nyilvános képzőművészeti jelentése. „Azok az újszerű és

mélyreható népi élmények, amelyeket az Erdélyből az Alföldre származott Buday György számára a Szeged környéki parasztvilág megismerése jelentett, nyilvánvalóan a művész grafikai munkásságában fejeződtek ki leghangsúlyosabban.” – állapítja meg Szeles Zoltán.

Fametszői munkásságát az 1930-as évtől számítjuk, amikor egyik németországi tanulmányútjáról hazatérő – fiatalon elhunyt – Kálmán öccse kérésére néhány fametsződúcot, véső- és metszőkéseket hozott. A fametszés technikáját hihetetlenül gyorsan elsajátította, s 1931-ben megjelenő *Boldogasszony búcsúja* című, tizenöt darabból álló fametszetsorozata országos, sőt határokon kívül is figyelmet kellett. Ehhez az alapélményt az a búcsú szolgáltatta, mely augusztus 15–16-án a szegediek alsóvárosi templomában lévő Fekete Máriához vezet; a metszetek könyv alakban való megjelenését pedig Klein Sándor, a helyi nyomda egyik vezetője tette lehetővé. A mindössze száz példányban megjelent könyv – amelyet a Magyar Bibliofil Társaság „Az év legszebb könyve” címmel tüntetett ki – az első volt, amin kiadóként még ötletszerűen a Szegedi Fiatalk Művészeti Kollégiuma szerepelt. Hiszen ebben az időben már együtt volt az a fiatal kutatókból, írókból, művészekből álló csoport, amelynek tagjai – többek között Baróti Dezső, Buday György, Erdei Ferenc, Hont Ferenc, Ortutay Gyula, Radnóti Miklós, Reitzer Béla, Tolnai Gábor, Tomori Viola – eszenci, politikai magatartásukkal is tudatosan vállalták ezt a nevet. Az 1931-es évtől számítjuk tehát Buday életének azt az igen jelentős – bár csak néhány évig tartó – korszakát, mely a Szegedi Fiatalk Művészeti Kollégiumához fűzte. „Az egyetemi ifjúság szegedi mozgalmainak egyik vezetője lesz, elnöke a Bethlen Gábor Körnek, elindítója és irányítója az agrársettlement-mozgalomnak, és az ebből 1931 őszén kinövő-megszülető Szegedi Fiatalk Művészeti Kollégiumának” – állapítja meg *Csaplár Ferenc*, a kollégium történetét részletesen feltáró tanulmányban. Buday és társai nem elégszenek meg a paraszti élet problémáinak regisztrálásával, de tenni, segíteni akarnak, cselekvőleg fellépni, amint azt *Az agrársettlement-mozgalom útja* című tanulmányában ez idő tájt megfogalmazza. Hasonló indítatásból érvel a *népkönyv*, azaz a paraszt és a kisember nyelvén megírt, becsületes és jó könyv mellett.

Az 1930-as években Buday fametsző művészi tehetsége kibontakozik, népi szövegek, balladák, betyárjáték, népmesék, a néppel érző írók műveinek illusztrálójaként alkot maradandót. E termékeny évek közül is kiemelkedik 1933. A Szegedi Fiatalk Művészeti Kollégiuma kiadásában Buday nyolc fametszetével megjelenik Ortutay Gyula *Mondotta...* című népballada kötete, s ezzel kezdetét veszi tartós és gyümölcsöző alkotói együttműködésük. Ugyanebben az évben Kolozsvárról az Erdélyi Szép-

míves Céh Buday tizenkilenc fametszetével jeleníti meg Arany János balladáit. Végül egy befejezetlen – mert befejezhetetlen – metszetsorozat: *A mi korunk Khimérai*. A kollégium 1934-ben legjelentősebb kiadványa az angol nyelvű előszóval és feliratokkal ellátott, Buday addigi legszebb fametszeteit összeválogató *Book of Ballads*, amely a külföld figyelmét volt hivatott – sikerrel! – felhívni munkájukra. Buday és Radnóti Miklós eszmei és művészi azonosulását jól tükrözi a költő 1935-ös *Újhold*, és az 1937-ben megjelent, a háború borzalmait érzékeltető *Hispania* című illusztrált kötete.

Budayt 1935-ben az egyetem grafikai lektorává nevezik ki. Munkássága ettől új lendületet kap, ennek eredményeként lát napvilágot az ugyancsak Ortutay Gyulával közös *Székely népballadák* (1935) és a *Bátorligeti mesék* (1937). Komony nemzetközi sikert arat *Az ember tragédiája* 1936-ban elkészült, svéd nyelvű kiadásához készített huszonöt metszete.

1936-ban elnyeri a Zichy Mihály grafikai díjat, s még ebben az évben Rómába utazik ösztöndíjasként. Olaszországi útja során köt barátságot a Kolozsvárott élő, ugyancsak fametsző Gy. Szabó Bélával. Majd 1937–1940 között – ugyancsak ösztöndíjasként – az angol fővárosban alkot. Erre az időszakra Váróné Tomori Viola – szintén Kolozsvárról Szegedre került, művészeti kollégiumos egykori diáktárs – így emlékszik vissza: „Kijutott hát, mielőtt még elszabadult volna a pokol, de ez sem menthette meg, sőt ekkor vált számára eleven balladává az élet. A műértő angolok közt csakhamar a „the most charming Hungarian” lesz, már 1939-ben tagjává választja az Angol Királyi Réz- és Fametsző Társaság, s azóta a művészi rangot jelentő Royal Etcher (R. E.) ott áll a neve után. Bár nemzetközi sikereket ér el, nem tud és nem is akar lélekben elszakadni az otthoni eseményektől, és a londoni rádióban védőbeszédet tart a magyar nép érdekében, melyben megmagyarázni próbálja a külföldinek, hogy a magyar nép nem felelős azokért az eseményekért, melyeket a német hatalom terrorja kényszerít rá. Válaszul megvonják tőle a magyar állampolgárságot, és nem is térhet vissza hazájába.”

A Szegedi Fialok Művészeti Kollégiumának működése eközben mind reménytelenebbé vált, s a lassú szentesés állapotába került. Az idők nehezedésén túl hozzájárult ehhez, hogy legjelentősebb tagjai befejezvéen tanulmányaikat elkerültek Szegedről. Az 1937. szeptember 7–17 közötti dudari falutanulmányozás – szervezője Buday távollétéban éppen Tomori Viola volt – így a „kollégium hallgatólagos búcsúja”-vá vált, amint azt Gáspár Zoltán titkár megfogalmazta.

Buday György 1939–1940-ben Shakespeare *Athéni Timon-jához* tíz, egész oldalas, a magányos életű, sorsával meg nem alkuvó, s a harcból

győztesen kikerülő ember alakját ábrázoló sikeres metszetsorozatot készített. Hasonlóan széles körű elismerés fogadta az egyik legelőkelőbb lap, a Times Literary Supplement részére (az óvóhelyen) fába metszett *Britannia* című metszetét is. Buday továbbra is mélyen kötődött a hazájához, bizonyítéka ennek, hogy a Szegedi Székely Naptár nyomába lépett sikeres Szegedi Kis Kalendáriumnak létrehozta angol változatát *George Buday's Little Book* (Karácsonyi Kiskönyv, 1945–1946) címmel. A naptárakban levő magyar népdalokat és meséket tartalmuknak megfelelően illusztrálta. A *Cries of London* (London hangjai) című, tizenhét darabos sorozata az itteni kisemberek világát jelenti meg. „A tükröződő nagy élményét (1947) és *A karácsonyi kártyák történetét* feldolgozó tudós monográfiát ismét keszrű hallgatás követi, hogy aztán újult erővel és szinte aszketikus figyelemmel dolgozzon tovább, megint csak ifjúkori elveinek állandóságát bizonyítva, a híres angol népkönyvsorozat a Pinguin Klaszszikusok címlapjával, az Oxford-i és a Cambridge-i Egyetemi Nyomda sok kiadványának illusztrálásával, karácsonyi kártyáival, valamint Amína Shah *Arab tündérmeséi*-nek kötetbe fogalmazásával (1969)” – írja méltatásában Mikó Krisztina.

Irodalmunk nagyjainak vonásait megöröklő sorozatát (melyet a Petőfi Irodalmi Múzeum vásárolt meg) egy angolul kiadott magyar irodalmi antológiához készítette. Csokonai, Arany, Ady, Illyés, Radnóti, Kaffka Margit, Madách és mások arcképét – összesen huszonötöt – a szegedi Móra Ferenc Múzeum 1981-ben kiállításon is bemutatta. Amint e sorozatról írva Baróti Dezső megállapította: „jó néhány portréjánál... Buday nem elégedett meg azzal, hogy egyetlen arcot ragadjon meg: arra volt szüksége, hogy ugyanannak a költőnek több arcát egymáshoz komponálva fejezze ki az életmű változó, gazdagodó világát. Ezt tette például Ady-portréjában, ahol a nagy versek Érmindszenttől Párizsig, Lédától Csinszkáig felsorakoztatott motívumaiból Ady három arca domborodik ki.”

Négy évtizedes sikeres londoni pályafutása után, s noha fametszetei a legjelentősebb európai és amerikai galériákban is megtalálhatók, művészetének itthoni ismertsége még mindig sok kívánnivalót hagy maga után. „Leszámítva az 1947-ben rendezett budapesti kiállítását, amikor ő maga is hazalátogatott, s néhány hetet Budapesten és Szegeden töltött, valamint azt az időszakot (1947–1949), mely alatt a Londoni Magyar Kulturális Intézetnek két ízben is vezetője volt – olvashatjuk egy őt köszöntő minikönyvben – neve itthon csaknem feledésbe merült.”

Szegeden élő húga, dr. Buday Margit nyugdíjas főorvos hathatós segítségével révén 1967-ben a Móra Ferenc Múzeumban és a budapesti Nem-

zeti Galériában, 1977-ben pedig az országos Széchenyi Könyvtárban volt kiállítása. 1982 áprilisában pedig – a művész 75. születésnapja alkalmából – a szegedi Móra Ferenc Múzeumban megnyílt a *Buday György élete és művészete* című állandó kiállítás.*

Honismeret, 1987. évi 2. szám

* Buday György Angliában, a London melletti Coulsdon hunyt el 1990. június 12-én.

Az „erdélyi Brueghel” Kájoni-díja

A múlt év márciusában létrejött *Erdély Művészetéért Alapítvány* – többek között – olyan kisebbségi sorsba kényszerült képző-, ipar- és népművész nemzettársaink alkotómunkájának segítését tekintí céljának, „akik företlenül megőrizték és önzetlenül továbbhagyományozzák a magyar lelkeség századokon át felhalmozott tapasztalatait.” A kiállításokat szervező, katalógusokat, tájékoztatókat kiadó, öszlöndíjakat folyósító, az erdélyi művelődési hagyományokat előadásokon feltáró Alapítvány idén új kezdeményezéssel gyarapította tiszteletel érdemlő kezdeményezéseit; *létrehívta a Kájoni János művészeti díjat!* A nagy székelyföldi polihisztor születésének 360. évfordulóján első alkalommal odaítélt díjra a kuratórium *Incze János* Désen élő festőművészt tartotta méltónak. S mert a jeles mester 1989. október 19-én ünnepelte 80. születésnapját, az Alapítvány e napon nyitotta meg Incze János tárlatát a Budai Várban – a Széchenyi Könyvtárban –, s itt és ekkor nyújtotta át *Hajdú Demeter Dénes* a díjat, a Kájoni-plakettet is. Sajnos nem személyesen Incze Jánosnak – hiszen ő nem lehetett jelen, csak lélekben, s művei által – hanem az őt köszöntő, őt képviselő régi barátnak, az eljuttatás feladatát vállaló *László Gyula* professzornak.

Dés, e vidékeinken alig ismert, a sajtóban ritkán szereplő erdélyi kisváros festőjeként sokáig csupán *Dési Huber Istvánt*, az aranyművesből művésszé vált képríró tartottuk számon. E különösen feszes atmoszférájú város mai festő-krónikása *Incze János* 1935-ben került a városba. S csak hat évvel később, 1941-ben, a *Barabás Miklós Céh* fiataljainak kolozsvári kollektív kiállításán tűnt fel sodró erejű táblaképeivel. S addig?

Incze János a Szatmár megyei Szinerváralján született – ahol annak idején *Erdősi Sylvester János* is – 1909. október 19-én. Az algimnáziumot Szatmáron végezte, s itt *Sarkadi Sándor* és *Popp Aurél*, a helyben dolgozó szobrász illetve festőművész bűvöletébe került. Szabad idejét az ő műtermékben tölti, a nyári vakációkat meg nagynénjénél, a festők városában, Nagybányán. Csoda-e ezek után, ha a paletták vonzásának így kitéve maga is ecsetet, vásznat vesz kezébe? Előbb azonban el kellett hagynia Szatmárt. Kádár-segéd apja, akinek hét gyermek eltartásáról kellett gondoskodnia, nem tudta fizetni a legidősebb, János szatmári költségeit. Így kötött ki a kolozsvári porcelángyárban mint festőmunkás. Olyan műhelytársa volt itt mint *Gáll Ferenc*, aki közben *Francois Gall* néven vált világhírűvé Párizsban. Majd felfedezi a sétatéri festőiskolát. Tanítói okle-

velével előbb Zilahra nevezik ki, majd – végérvényesen! – Dés következett.

„Az erdélyi Brueghel”. Azért tisztelik meg művészetének értői e névvel Incze Jánost, mert – miként a nagy németalföldi – ő is ama „rálátásos” módszerrel alkotja képeit. Hogy miként? Maga mesélte el. Már gyermekként sokat járta a hegyeket, megmászta a Várhegyet, az Apahegyet, Varjastetőt, Vigyorgót, Komzsát... Egyszerre láthatta így a magashól a házakat, ólakat, kerítéseket, boglyákat, fákat, állatokat. Milyen kicsi volt föntről minden! Később a hegyeket a házak emelete váltotta fel, emeleti lakásai! Hát innen születtek „lélátásos” képei! Képci a kisváros hullámzó életével, a hétköznapok egyszerű figuráival, a vásárokkal és sokadalmakkal. Amint megszemlélhetjük azt tárlatán, a születésnap kiállításon.

Dátum, 1989. október 30. (153. szám)

Amerigo Tot, a szobrász

Mesébe illő életet élt. Elindult egyszer egy szegény parasztfiú a Balaton közeléből, s eljutott Rómába, a halhatatlanságig. Vagy regénybe jobban illett, amit tett? Hiszen *Szerb Antal* mikor megírta már az *Útas és a Holdvilág* oldalain az ifjút aki Itáliába gyalogolt, s akivel a Collegium Hungaricumban találkozott... Sokan és sokat írtak róla. Legszebben talán *Tolnai Gábor*, aki portréját *Maradj velem, mert beesteledett* című könyvében rajzolta meg.

Amerigo Tot. Aki Tóth Imreként született Fehérvárcsurgón, 1909. szeptember 27-én, nyolcvan évvel ezelőtt. A budapesti Iparművészeti Főiskolán grafikusnak indult, majd a dessauai Bauhausban Moholy-Nagy és Klee tanítványa lesz, Párizsban Maillol műhelyében dolgozik. Visszatér Németországba és Otto Dix köréhez csatlakozik, közben tengerészkedik a balti vizeken. Az események ekkor felgyorsulnak: 1933-at mutat a naptár. Letartóztatják, de megszökik s az olasz ellenállás cjtőcernyőseként több bevetésben vesz részt. A béke, az új honfoglalás – Itália második hazájává válik – nehezen indul, Rómában egy szálloda zsalugátereit festi. Később kocsimákban portrékat rajzol. Pályájának igazi felívelése 1949-ben kezdődik, amikor megbízást kap a római Termini pályaudvar hatalmas, 128-szor 2,50 méteres előtetőfrizének elkészítésére. Ettől kezdve sikert sikerre halmoz, nevét szárnyára kapja a világ. Olyan művek kerülnek ki kezei alól, mint a Bandieri testvérek cosenzai emlékműve, a Palazzo della Foreste bronz reliefje, vagy a Nervi tervezte Palazzo dello Sport díszpáholyának mellvéd-kerámiája. Közben gyakran hazalátogat, római műterme a Via Marguttán pedig valóságos zarándokhelye lesz a művészetértő magyar értelmiségnek.

Amikor először jött haza, útja szülőfalujába vezetett. A település aprajagyja összegyűlt tiszteletére, s szeretettel várta híressé lett fiát. Közöttük elhunyt édesapjának két testvéröccse, a két öreg parasztember, *Tóth Miklós* és *Tóth Gábor*. Meg az Árpád-kori katolikus templom plébánosa *Biczó József*, aki arra kérte a Mestert: ajándékozná meg a szülőfalut egy művével, ha lehetne, egy Madonna-szoborral. Év fordultával ott volt a szobor, a *Csburgói Madonna*. A gyermek – akiben saját vonásait mintázta meg – láthatóan el akarja hagyni az anyját, s az nem is tartóztatja. Mint nyilatkozta, jelképesen ő maga az útnak induló gyerekek, akit az anyja még félt, de már az egyik kezével elengedi.

Másik híres műve, mely itthon látható, *A Mag apoteozisa*, e monumentális bronz dombormű. A húsztonnás, 152 négyzetméter nagyságú mű a

Gödöllői Agrártudományi Egyetem aulájának főfalát díszíti, s az 1983. szeptemberi évnyitón avatták fel ünnepélyesen. Jelképes alkotás ez is, a természet csodáját, az élet keletkezését, a születést próbálta láthatóvá, érzékelhetővé, érezhetővé tenni. Mindig is izgatta a Föld, a természet, a világ sora, műveiből árad az érzelem, s emocionális gazdagsága még a nonfiguratív ábrázoláshoz iskolázatlan szemet is magával ragadja. Kiállításain csaknem teljes művészi oeuvre-jét megismerhettük, később pedig, amikor házat épített magának a budai várban, a Táncsics utcában – földszintjén a Rézkarcoló Művészek Alkotóközösségének galériájával, ahol ő is tag volt – fizikailag is jelen volt közöttünk. Hófehér, homlokára hulló hajával, kamaszos sildes sapkájával, markáns vonásokkal barázdált arcával, amelyet mosolygós tekintet urait.

Amerigo Tot öt évvel ezelőtt, 1984. december 13-án hunyt el a római Gemelli klinikán. Végső akarata szerint hazai földben, a Farkasréti temetőben helyezték örök nyugalomra. Síremlékét, – Melocco Miklós allegorikus alkotását – idén márciusban, a Budapesti Tavaszi Fesztivál (ennek egyik kezdeményezője volt) eseményeként avatták fel.

Alkotásai viszont élnek tovább a maguk életét. S hírt adnak róla a világnak.

Pest Megyei Hírlap, 1989. szeptember 27. (228. szám)

Aki a régi Pesti Hírlap palotáját építette: Korb Flóris Nándor

Van abban valami elszomorító, hogy alig-alig ismerjük azok nevét, akik fővárosunk arculatát ma is álló, szép és jelentős épületeikkel egykor meghatározták. Az Országház, a Nemzeti Múzeum vagy az Opera építőről még csak tudunk, de már korántsem ilyen biztos, hogy a Zeneakadémia, vagy a Belváros nevezetes ikerházainak, a Klotild-palotáknak vagy az Üllői úti klinikák tervezőinek nevét is kapásból sorolná mindegyik pesti lakos. „Sorolni” pedig azért kellene, mert az utóbbiak ketten voltak: *Korb Flóris Nándor* és *Giergl Kálmán* együtt dolgozott. A tervezői kettős meghatározó tagja Korb, 1860. április 7-én született Kecskeméten, *s hatvan évvel ezelőtt*, 1930. szeptember 16-án hunyt el Budapesten.

Korb ifjúkorában itthon még nem volt építészképzés, ezért elődei nyomán haladva Berlinbe ment, ahol a Bauakademie növendéke lett. *Baurat von Ende* keze alatt tanult, s huszonhárom évesen tért haza fővárosunkba. Itt Hauszmann Alajos irodájába került, ahol tizennégy éven keresztül dolgozott, s olyan méltán nagy hírépületek terveinek elkészítésében vett részt, mint a – Hungária kávéháznak is helyet adó – New York-palota, vagy napjaink Néprajzi Múzeuma, az egykori Kúria. Hauszmann irodájában Korb együtt munkálkodott a nála mindössze három évvel fiatalabb, tanulmányait ugyancsak Berlinben végzett *Giergl Kálmán* építésszel. A hasonló törekvésű és mentalitású munkatársak Korb és Giergl végül is megváltak Hauszmanntól és 1893-ban közös műtermet nyitottak. Társulásuk eredményeként egész sor középületet és magánpalotát emeltek a fővárosban, de vidéken is. Első önálló alkotásuk a *Légrády Test-vérek* részére a Vilmos császár úton (a mai Bajcsy Zsilinszky út 78. alatti) Pesti Hírlap palota volt. Légrádyék 1878 karácsonyán indították meg a magyar sajtóban e néven negyedikként számon tartott *Pesti Hírlap* című újságjukat. A lap történetének első másfél évtizedét a *Pollack Mihály* tervezte kétemeletes, a Nádor és a Zrínyi utca sarkán álló házban töltötték el. Itt volt a szerkesztőség, a kiadóhivatal és a nyomda is, míg nem 1894-ben át nem költöztek a Vilmos császár úti új házba (a későbbi Vörös Csillag, a mai Zrínyi Nyomda épületében.) Itt a kupola csúcsán lebegő génusz kezébe hatalmas fáklya került, mely minden Szent István napon kigyúlt. Az épület udvari folyosóit Korb öntöttvas-szerkezettel támasztotta alá, mely ekkor újdonságnak számított. A vasszerkezet formája sem hétköznapi: *Xerxes perzopolisi csarnokának bikafejei jelennek meg miniatűr kiadásban.*

Legszébb és leghatalmasabb alkotásuk azonban vitathatatlanul a *Zeneakadémia*. A korabeli Liszt Ferenc tér és Király utca sarkán emelkedő épület 2600 négyzetméter alapterületű, térre néző főhomlokzata 60 m hosszú. Az építést 1904 novemberében kezdték el és a kész zenepalotát 1907 május elsején adták át.

Az akkori Kossuth Lajos utcában megépítették a *Weiner és Grünbaum* féle bérházakat, a Rákóczi úton a *Fővárosi Takarékpénztár székházát*, az István úton a gimnázium épületét, a Kesselik-alapítvány megbízásából pedig elkészítették a Váci utcai Gizella téri és Vilmos császár úti alapítványi bérpalotákat. *Klotild* hercegasszony megbízásából az Apponyi – a mai Felszabadulás – téren megépítették a már említett Klotild palotákat, a Mária utcában és az Üllői úton pedig a klinikákat. Építettek kórházat Szegeden is, Pozsonyban egyetemi épületet, Kolozsvárott könyvtárat.

Korb és Giergl később különvált: utóbbi szinte felhagyott a tervezéssel, s Korb Flóris Nándor a debreceni egyetem épületét – amelynek művészi megoldásáért 1924-ben Greguss-díjat kapott – már egyedül tervezte meg. Híre-neve túlterjedt az országhatárokon, s az a ritka kitüntetés érte, hogy a Royal Academy of British Architects levelező tagjává választotta...

Pesti Hírlap, 1990. szeptember 15. (130. szám)

Az Országház építője: Steindl Imre

Honfoglaló elcink a mai Ópusztaszer helyén tartották első „nemzetgyűléscikket”. Az ezt követő évezredben a helyszín gyakorta változott: Buda, Rákosmező, Pannonhalma, Tarcal, Vencsellő, Veszprém, Zágráb, Esztergom, Hatvan, Szeged, Tolna követték egymást. Legtovább Székesfehérvár és Pozsony fogadta falai közé a magyar országgyűléseket. Az 1867-es kiegyezés után került előtérbe a végleges helyszín (és épület) gondolata. Az 1880-as országgyűlés döntést hozott: helyszínéül az akkori budapesti Tömő teret – ma Kossuth Lajos tér – jelölte ki. A nemzetközi, jelíges tervpályázatra 19 pályázó nyújtotta be munkáját.

A díjnyertes „Alkotmány I” pályamű készítője és Országházunk építője Steindl Imre építész, aki 1839. október 29-én született Pesten. Elemi és középiskolai tanulmányait szülővárosában végezte s elsajátította a kőfaragó szakmai ismereteket is. Ambiciózus, törekvő természete azonban ennél sokkal többre sarkallta. A budai műegyetem elvégzése után előbb két, majd hat éven keresztül a bécsi Képzőművészeti Akadémián mélyítette el, teljesítette ki tudását. Kitüntetéssel befejezett akadémiai tanulmányait követően külföldi útra indult. Figyelmét mindenekelőtt a Rajna völgyének középkori műemlékei kötötték le. Amikor tapasztalatszerző vándorlásai után 1869-ben hazatért, alapos elméleti és gyakorlati ismeretek birtokában kezdhette meg oktatói munkáját. A következő évben – mindössze harmincegy éves ekkor! – már „nyilvános, rendes” tanárrá nevezik ki a budai műegyetem középkori építészet tanszékén.

Tervező művészként tehetségét nem kényszerült jelentéktelenebb alkotásokra pazarolnia. Annál inkább kivelhette részét a látványos középületek megvalósításából, mint amilyenek például az *aradi városháza*, vagy az – időközben már lebontott – *debreceni Bika Szálló* voltak. Budapesten felépített, elismerést aratott épületei között feltétlenül említést érdemel az 1870–78 között készült *új városháza* (Váci utca 62–64.) Közgyűlési terme a maga idejében egyik legszebb belső architektúránknak számított. Lépcsőházánál az akkoriban közkedvelt öntöttvas szerkezetek új formáival kísérletezett. A Trefort Ágoston megbízásából általa tervezett és 1881-ben felépült Rottenbiller utcai Állatorvosi Főiskola épületcsoportja a tetszetős színnalkalmazás remek példája. A vöröstégla homlokzaton sikerrel alkalmazott terrakotta részleteket itt próbálta ki először. Majd a Múzeum körúton emelt – eredetileg műegyetemi célokra épített, ma az

ELTE Természettudományi Kara által használt – épületen továbbfejlesztette ezt. Kiemelkedő külföldi példák inspirálták legsikeresebb egyházi épületét, a VII. kerületben lévő Rózsák terének szép, térhatású katólikus templomát.

Az Országház épülete – amely elkészültekor a világ egyik leghatalmasabb építménye volt – 268,32 méter hosszú, legszélesebb része 118,13 méter, kupolájának csúcsa 96 méter. A hozzá felhasznált kő döntő mennyiségben biai puha mészkő, kisebb részben piszkei és süttöi kemény mészkő, besztercebányai homokkő.

Mindezen remeklései – melyek ékesen bizonyítják Steindl Imre építészeti tehetségét – eltörpülnek azonban életének főműve, az Országház impozáns épülete mellett. E hatalmas feladat elvégzésével – mely nem egy építész, de egy egész nemzedék életében sem mindig adódik – 1883-ban, 44 éves korában bízták meg. Két évvel később, 1885. október 12-én történt az első kapavágás, és 17 évi munka után, 1902. október 8-án adták át az Országház épületét rendeltetésének. Steindl Imre e várva várt esemény sajnos már nem érthette meg. Az utolsó időkben már az építkezé- sen hordszéken vitte magát körül, 1902. augusztus 31-én, 63 évesen – öt héttel az ünnepi esemény előtt – meghalt.

Steindl Imre emlékét az Országház kongresszusi társalgójában festmény őrzi. Vonásait két szobor is megőrizte itt: egyik a képviselőházi társalgóban, a másik a díszlépcső csarnokban. A Fővárosi Tanács egy közeli utcát Steindl Imréről nevezett el, melynek 2-es számú háza falán emléktáblája látható.

Heti Budapest, 1989. október 28. (34. szám)

Schulek Frigyes emlékezete

Budapest városképének kialakításához olyan kiváló építészek járultak hozzá, mint Feszli Frigyes, Hauszmann Alajos, Pollack Mihály, Steindl Imre vagy Ybl Miklós. E hosszan folytatható névsorban is kiemelkedő hely illeti meg az 1841. november 19-én Pesten született és 1919. szeptember 5-én – hetven évvel ezelőtt – Balatonlellén elhunyt Schulek Frigyes.

*

Tanulmányait Orsován, Lőcsén, Debrecenben és Pesten folytatta. Nem tétlenkedve a nyári szünidők alatt sem: kőművesek mellett dolgozva leste el a szakma fortélyait. Kőművessegédként ment Bécsbe, s itt, Van der Nüll irányítása alatt ismerkedett meg régi korok stílusaival. Majd az egyházi épületek hírneves építőjének, Friedrich Schmidtnak mesteriskolájába került. Denzinger neves regensburgi dómépítő felkérésére közreműködött a helyi katedrális helyreállítási munkáiban, majd felkérték, hogy vezesse Ulm város dómjának építését. E megtisztelő feladat elvállalása helyett azonban nagyobb itáliai tanulmányútra ment, ahonnan 1870-ben hazatérve Steindl Imre munkatársa lett. (Együtt végezték többek között az akkori Lipót utcai új városháza építését).

Hamarosan kinevezték a budapesti Mintarajziskola tanárának, s az 1872-ben létrehozott Műemlékek Országos Bizottsága első építésze feladatkörét is Schulek Frigyes látta el. Steindl halála után (1902-től 1911-ig) a József Műegyetemen (a mai Műszaki Egyetem jogelődjén) a középkori építészeti tanára volt.

Schulek Frigyes a korabeli Magyarország számtalan helységében végzett munkát, így nevéhez fűződik a lőcsei városháza, az ákosi, karcspai, pozsonyi templomok helyreállítása. Jelentős önálló műve volt a két-tornyos, kupolás szegedi fogadalmi templom, melyet módosított formában 1930-ban Friedrich Schmidt egy másik tanítványa, Foerk Ernő fejezett be.

Fővárosunkat illetően Schulek három munkáját kell megemlítenünk: a budavári Mátyás-templom teljes helyreállítását, a Halászbástya, valamint a Jánoshegyi kilátótorony építését. A Mátyás-templom – mely nemcsak hazánk egyik legismertebb, de Budapestnek szó szoros értelmében is legkiemelkedőbb műemléke – 1874–1896 között, az ezeréves ünnepségek idejére nyerte el helyreállított alakját. „E két évtizedet meghaladó, hatalmas munka nemcsak az épület akkor több mint hat évszázados életének egyik döntő eseménye, hanem az önállóvá vált magyar

műemlékvédelemnek is első országos jelentőségű tette” – állapítja meg Entz Géza *A Mátyás-templom és a Halászbástya* című, a budapesti Képzőművészeti Kiadónál 1985-ben megjelent könyvében. A gótikus templomnak szinte minden egyes követ kicserélték, vagy átsaragták. Amikor pedig végképpen nem volt más támpont Schulek maga tervezett új és díszes részleteket (például a déli homlokzat vagy a toronysisak).

A mester által tervezett – 1895–1903 között felépült – neoreneszánsz Halászbástya egy középkori erődtámasz vitathatatlan fantáziadús utánérzése. A Halászbástya három déli tornya fogja közre az ugyancsak általa tervezett Szent István emlékművet, amelyen a bronz lovas szobor és a lépcsősen tagolt, oszlopokkal díszített talapzat domborműveit Stróbl Alajos mintázta. Az államalapító királyunk életéből vett jelenetek közül különös figyelmet érdemel a hátsó, rövid oldal domborműve. Itt, a király előtt térdelő, szakállas, jobb kezében körzöt, bal térdén kettős tornyú templommodellt tartó alak Schulek Frigyes vonásait őrzi.

Illet Budapest, 1989. szeptember 23. (29. szám)

A késő eklektika mestere, Alpár Ignác építész

Budapest építészeti arculatának kialakításában, világvárossá fejlesztésében számtalan kiváló építész működött közre. *Hild* Józsefet bérházai-
val, *Pollack* Mihályt a Nemzeti Múzeummal, *Feszl* Frigyeszt a Vigadó épü-
letével, *Steindl* Imrét az Országházzal, *Schulek* Frigyeszt a Halászbástya-
val, *Hauszmann* Alajost az egykori Kúriával (ma Néprajzi Múzeum) *Schic-
kedanz* Albertet a Műcsarnokkal és a Szépművészeti Múzeummal kap-
csolatban tartjuk számon e sokáig folytatható névsorban. Melyből nem
maradhat ki a városligeti Vajdahunyad-vár, továbbá a Szabadság tér két
monumentális épülete, a Televízió (régen Tözsde-) palota és a Nemzeti
Bank tervezője, a *százharmincöt évvel ezelőtt*, 1855. január 17-én Pesten
született *Alpár Ignác* sem.

Édesapja, *Schöckl* Mátyás pesti asztalos, anyja *Eisclé* Mária kazánko-
vácsból lett gyáros leánya volt. Reáliskolai tanulmányait igen gyenge
eredménnyel végezte, így az V. után kőművesinasnak adták. Ebben az
időben még nem szűntek meg a céhek, s 1873-ban a budapesti kőműves-
céh szabályosan legénnyé avatta, amire később, tervezői sikereinek
csúcsán különösen büszke volt. Mint kőműveslegény beállt *Hauszmann*-
hoz dolgozni, s ambíciói itt jócskán megnövekedtek. Ezért aztán 1874-
ben Berlinbe ment, beirakozva a *Schinkel*-féle Bauakadémie hallgatói
közé. Tanulmányait ekkor már nagy buzgalommal végzi, s az eredmény
sem marad el. Huszonhárom évesen – akkor még *Schöckl* Ignác néven –
Berlinben nyeri el élete első építészeti pályadíját, amit később három tu-
catnál is több hasonló siker követ. A berlini építészegylet díját és utazási
ösztöndíjat nyerve hosszabb itáliai tanulmányútra indul. Innen hívja haza
Hauszmann, aki immár a Műegyetemen tanít. Egykori mestere és párt-
fogója, valamint *Steindl* Imre mellett lesz *Alpár* tanársegéd 1882–89 kö-
zött. A következő évtől (1890) kezdve kizárólag önálló tervezéssel foglal-
kozott.

Rendkívül sok feladata volt, és hihetetlenül gyorsan dolgozott: olykor
négy-öt nagy középület kialakításán egyszerre. Mert épített ugyan bérhá-
zakat is (Váci utca 12. vagy Döbrentei utca 24.) de *Alpár* Ignác minde-
nekelőtt és legfőképpen a középület tervezés mestere volt! Ennek egyes
típusait alkotó fénykorában szinte magától értetődően neki adták, rá
bízták. Vármegyei székházakból az ő rajzasztalát elhagyott tervek nyo-
mán épült fel Segesvár, Dicsőszentmárton, Kolozsvár, Nagyenyed, Déva,
valamint Győr és Nyíregyháza előjárósági épülete. Középiszkolát terve-
zett Nyíregyházán, Kolozsvárott, Pozsonyban, Miskolcon, Gyulafehérvá-

rott, Kisújszálláson, Lugoson, Lőcsén, Szamosújvárott, Egerben, Budapestben. Hadapródiskolát Nagyváradon, Pécsen és Sopronban. Református templomot Brassóban – 1964-ben ún. városrendezés során lebontották – valamint Szászrégenben, Abrudbányán, Dicsőszentmártonban és Piskin. E nagyon is hiányos felsorolást zárjuk a herculesfürdői Szapáry-fürdőház (1884) egyik első tervezésének, s a kolozsvári egyetem központi épületének felemlítésével.

A középületek specialistájává a területelosztás iránti kitűnő érzéke, s bevált alaprajzai tették, míg a külső megjelenés mindig csak másodlagos volt számára. Alkotói stílusáról *Lyka Károly* a következőket írta: „Ő maga a berlini iskolából nőtt ki, nagyszámú külföldi utazásain a reneszánsz és barokk alkotások kötötték le elsősorban figyelmét, s az ezekről levont tanulságokat egyénies módon értékesítette épületein. Ezeknek majd mindegyike e két stílus összeolvastásának jegyét mutatja, súlyos, nagyméretű tagokkal, szándékosan kerülte rajtuk a könnyed, kecses formákat és erősen igénybe vette a homlokzaton az erős, árnyékvető plasztikát, a messze kidagadó tagozatokat, a sziluetteken a változatosan megtört vonalakat”. A hagyományos stílusokból merítő építészek között *Alpár Ignác* a maga eklektikus egyéniségével hamarosan vezérszerepre tett szert.

Amikor aztán elérkezett a honfoglalás ezredik évfordulójához kapcsolódó kiállítások befogadására alkalmas épületegyüttes elkészítésének ideje, keresve sem lehetett volna alkalmasabb mestert találni e feladatra, mint őt. A pályázati kifrásban ugyanis többek között ez állt: „A történelmi kiállítási épület architektúrája úgy tervezendő, hogy az a hazánkban eddig divott főbb építészeti stílusokat... szellemükben, részleteiben pedig nevezetesebb hazai műemlékeink hű utánzataiban tüntesse fel...”

Alpár Ignác pályadíjnyertes műve a városligeti Vajdahunyad-vár volt, mely végül kétszer épült fel. Az eredeti, s ideiglenesen favázas szerkezetet 1899-ben lebontották, mire *Benczúr, Lotz, Fadrusz, Zala György,* és mások, művészek egész hada szállt síkra a vár tartós anyagból történő végleges felépítése mellett. A közakaratot az Országgyűlés 1990-ben szentesítette; a gótikus és reneszánsz szárny 1904-re, a többi épületrész pedig 1908-ra végérvényesen elkészült.

A Szabadság téren emelkedő mindkét hatalmas épület tervezését *Alpár* ugyancsak pályázat útján nyerte el, s mindkettő 1902–1905 között épült meg. A Magyar Nemzeti Bank épületét *Otto Wagner* neves bécsi építész és a *Fellner-Helmer* tervező párost megelőzve nyerte el. A nemes arányú, finom részletekkel bíró épület egyik legsikerültebb középü-

lcte fővárosunknak. Az építést Puchner István építőmester végezte, a reliefek Sennyci Károly szobrászművész alkotásai.

Építőművészetének koronája bizonyosan az egykori Tőzsdepalota! Hossza 145 méter, szélessége 40 méter, mely adatok jól jellemzik óriási méreteit. Főhomlokzata és a főbejárata a Szabadság térre nyílik, a főbejárattól 10 méter széles lépcső vezet az első emeleti központi kupolás csarnokba. Az eredeti tőzsdetermek 60 méter hosszúak és 22 méter szélesek voltak, 19 méteres magasságukat 9 méter magas ablakok tették világossá. Ünnepélyes megnyitása 1905. október 30-án volt.

Alpár – aki ekkor már hetvennegyedik évében járt – országosan elismert és ünnepelt építészként vállalkozott egy hosszú, s megterhelő tengeri útra, csak hogy jelen lehessen a New York-i Kossuth-szobor 1928. március 15-i felavatásán. Ez az út végzetesnek bizonyult. A tengeri utazás során megbetegedett, s útban hazafelé, Zürichben tüdőgyulladás következtében április 27-én elhunyt. Május 3-án állították fel ravatalát a Vajdahunyad-vár (Mezőgazdaság Múzeum) előtti téren, közel a helyhez, ahol 1931. október 18-án – ma is ott látható – szobrát elhelyezték...

Dátum, 1990. január 24. (20. szám)

A színes fametszés művésze (Emlékezés Domján Józsefre)

Voltak évtizedek, amikor a fametszést szinte *magyar művészeti ágnak*, magyar technikának lehetett nevezni, oly sokan voltak a világhírré szert tett nagyságaink. A kolozsvári *Cy. Szabó Béla* mellett a szögödi *Nagy Imre* is olyan kiváló művelője volt a fametszésnek, hogy az angol királynő udvari festőjének szeretne volna megnyerni. A sokfelé hívott két erdélyi azonban erősen kötődött a szülőföldhöz; halálukig otthon maradtak. Két másik alkotó, az Argentínába szakad *Esteban Fekete* és az Egyesült Államokba kivándorolt *Domján József* életútja másként kanyarodott. (Vajon van-e jelentősége, hogy az Erdélyben maradtak a komor fenséggű fekete-fehér technikát, míg a kivándoroltak a színes fametszést művelték előszeretettel? Talán nincs, hiszen az Erdélyből Angliába települt ötödik „nagy”, Buday György is feketén-fehéren alkotott...)

Annak, hogy a nagyok közül most Domján Józsefre emlékezünk, szomorú aktualitást ad az a tény, hogy 85 éves korában 1992 novemberében New York állambeli otthonában földi útja végleg lezárhatott. Végakarátának megfelelően elhamvasztják, majd hazaszállítják, s a bakonyi rengtegben helyezik örök nyugalomra, ahol „csatka remeteként” a harmincas években pályáját megkezdte.

Noha a *Művészeti Lexikonban* csupán öt sort szentelt életének és művészetének, az 1956-tól Nyugaton (előbb Svájcban, majd az USA-ban) élő Domján Józsefről mégis sokat és sokan tudtunk. Nem csupán a hazai lapok oldalain tűntek fel időről időre elbűvölő alkotásai, de esetenként kiállításait is megcsodálhattuk. Így 1982-ben a budai Várszínház Galériájában bemutatott és tíz erdélyi balladánk ihlette alkotásait, melyek a Helikon jóvoltából könyv alakban is megjelentek. Továbbá az 1977 májusában Sárospatakon megnyílt Domján-émlékház állandó kiállításának révén, nem utolsó sorban pedig felesége, *Evelyn A. Domján: Faragott képek* (Domján József festőművész élete) című, a Gondolat kiadásában 1986-ban megjelent könyve alapján.

Domján József Kispesten született 1907. március 15-án, ám életének első 27 esztendeje Kőbányához kötődött. Az elemi iskolát követően motorszerelő tanonc lesz, s 1924-ben vizsgát tesz. A gépek világa azonban nem ejti rabul, hamarosan Bécsbe megy, hogy a Képzőművészeti Akadémián tanuljon. Noha ez a terve nem sikerül, gyalog bejárja Olasz-, Német- és Franciaországot, múzeumokat látogat, gyűjti az élményeket. Tíz-czer kilométeres vándorlása során alkalmi munkákból él. A harmincas

évek elején vagyunk. Ekkor vonul vissza az élménygyűjtő világjárás után Csatkára, a Bakonyba erdejébe, ahol remeteként élve elkezdi művészi pályáját. Újabb jelentős állomás az életében 1934, amikor megkezdli tanulmányait a budapesti Képzőművészeti Főiskolán. Négy év múlva megnyit egy portrétúdiót, s a mértékadó Vollmer Lexikon már ekkor elismert portréfestőként ír róla. 1940-ben behívják katonának. A háború után újjáépíti festői műtermét, s színes fametszetei mind több elismerést aratnak, így 1948-ban Zichy Mihály díjat kap értük. 1950-ben a londoni Victoria és Albert Múzeumban állt ki, 1952-ben a luganói nemzetközi tárlaton. Az utóbbira készíti el kiemelkedően sikeres *Toldi*, valamint *Budai Nagy Antal* sorozatát. Három évvel később *Hunyadi* című albuma az év cseménye –, akkor kap Munkácsy Mihály díjat is. 1956 Domján József életében is fordulópontot jelent. Előbb megjelenik háromnyelvű albuma 32 színes fametszetével és megkapja a Kossuth-díjat is. Majd október 20-án megnyitja kiállítását Genfben. A hazai forradalmi események hatására úgy dönt, hogy Svájcban marad, s felesége és három gyermeke is utána utaznak. Négy kiállítást rendez a kantonok országában, majd 1957 augusztusában áthajózik az Újvilágba. Eisenhower elnök külön engedéllyel „bevándorolt” az USA-ba.

Domján József életében újabb fejezet kezdődött. *Fáy István* a „Kanadai Magyarság” idei 2. számában megjelent nekrológiájában többek között ezt írja: „Az 1945 után kapott elismerés ellenére nem hitt a megváltozott rendszerben, mert hamarosan felismerte, hogy a bolsevista gyarmatosítás nem csak anyagilag teszi tönkre leigázott hazánkat, hanem az alkotás, a szellem szabadságát is béklyóba akarja verni, hogy a művészeket engedelmessé rabszolgáivá tegye. Arra azonban nem volt hajlandó, hogy kitüntetésért és anyagi előnyökért eladja művészetét. Sokkal nagyobb alkotó, sokkal önérzetesebb férfi és igazabb magyar volt, semhogy prostituálni engedte volna tehetségét. Ezért inkább a hazátlanságot választotta, akárcsak Bartók Béla vagy Márai Sándor.”

Domján 1967-ben műteremházat épít Tuxedo Parkban (New York állam), s itt alkot haláláig. Színes fametszeteivel óriási sikereket ér el: az Egyesült Államokban több mint 500 kiállítása volt, alkotásait mintegy 150 múzeum őrzi. (*Fáy István*: „Azt hiszem, ennek az a magyarázata, hogy a pénzért rohanó országban a képzőművészetnek e sok türelmet igénylő, nagy tudást követelő ága eddig jóformán ismeretlen volt.”) A New York-i Metropolitan Múzeum of Art állandó grafikai kiállításán hatvanál több alkotása látható. Megkapta a National Academy of Design kitüntetését, a híres Bellringer Kiadóvállalat kétkötetes művet szánt

Domján művészetének. Minden dicsőre jelzővel elhalmozták amit csak művész kaphat.

Járt Kínában, tanulmányozta az ősi fametsző technikát. Találkozott az élő legendával, *Csi Paj si*-vel, aki Domján tehetségéről ugyancsak nagy elismeréssel nyilatkozott. Most, hogy örökre elment, szegényebbek lettünk egy nagy művésszel. Vigasztalásunkra csak az szolgálhat, hogy a keze alól kikerült remekművek itt maradnak velünk. Hirdetve, hogy a „pávás Domján”, vagy másik címe szerint a „színes fametszet mestere” innen indult, Budapestről, a Duna mellől. S a világhírhöz érkezett...

HUNNIA, 1993. május 25. (42. szám)

TUDÓSOK, PAPOK, TANÁROK

Dr. Blaskovics József hetvenöt éves

Dr. Blaskovics József, a prágai Károly Egyetem nyugalmazott turkológus professzora hetvenöt évvel ezelőtt, 1910. június 12-én született a Komáromhoz közeli Imelyen. Édesapja falusi kovácsmester volt, aki fiát is e nehéz mesterségre szánta. A kis kovácsinas fantáziáját azonban jobban foglalkoztatták a török időkről szóló mondák, s érdeklődését csak fokozta, mikor nagyapjától megtudta, hogy az ő családjuk is kun eredetű. Mint a hetvenedik születésnapja alkalmából adott interjúban elmondta „A török nyelvcsaládba tartozó kunok emlékét nemcsak szülőfalum, a Vág bal partján fekvő Imely határában a *Kunigis* nevű dűlő, de falumban több családnév is megőrizte. Pl. Kajan - árvíz; Cseri - katona, harcos; Bijik - nagybajuszú; Szolár - támadó.”

Szülőföldjének múltja már gyermekkorában élénken foglalkoztatta. A török nyelvet komáromi gimnazistaként – itt érettségizett 1929-ben –, magánszorgalomból kezdte tanulni, s ezt a pozsonyi tanítóképző hallgatójaként, később pedig csallóközi tanítóként (Vásárúton és Galántán) is folytatta. Elvégezte a szegedi tanárképzőt, majd 1943–1945 között a Budapesti Egyetem Török Intézetében, 1947–1949 között pedig a pozsonyi Egyetemi Könyvtárban dolgozott. Orientalisztikai tanulmányait a budapesti egyetem olyan nemzetközi hírnök szakteknéi mint Németh Gyula, Fekete Lajos és Germanus Gyula tanítványaiként kezdte. Stúdiumait a prágai Károly Egyetemen fejezte be, ahol 1950-ben doktorált; disszertációjában 42, Erdély, a kassai királyság és hét felvidéki vármegye történetére vonatkozó, addig ismeretlen török okiratot dolgozott fel. A Károly Egyetemen még ebben az évben az oktatást is megkezdte, 1950–1978 között turkológiát adott elő, 1950–1962 között magyar nyelvi szemináriumokat is vezetett. A cseh főváros Magyar Kultúra elnevezésű intézetében ez idő tájt szervezi meg nagy népszerűsége szert tett magyar nyelv-tanfolyamait. Mint egyik tanítványa, nyelvünk és kultúránk avatott cseh szakértője, Jaroslava Pasiaková írja „1953 és 1977 között mintegy tizenkétezer hallgatója volt e nyelv-tanfolyamainak.”

Első – németül megjelent –, tudományos munkájával, melyben a pozsonyi Egyetemi Könyvtár Jugoszláviából származó régi török, arab és perzsa kéziratait adta közre, nemzetközi elismerést aratott.

Tudományos kutató tevékenysége elsősorban az oszmán-török birodalom északi határsávjára, a magyar-szlovák nyelvhatár vidék hódoltságára vonatkozó török okiratok felkutatására és publikálására irányult. Az e körben megjelent közleményei tizenhat országban, számtalan nyelv-

ven láttak napvilágot, a Szlovák Tudományos Akadémia Orientalista Munkaközösségének folyóirata életművének elismerő méltatása mellett százharminc tételben sorolja fel munkáinak bibliográfiáját. Kimagasló eredményeket ért el az oszmán-török paleográfia terén, így a rimaszombati török hódoltsági okiratok feldolgozásával, mely könyv alakban szlovákul jelent meg 1974-ben, a rimaszombati Honismereti Társaság kiadásában. Ez egy falba rejtett szekrényből 1929-ben előkerült 256 darab török irat anyagát tartalmazza, melyeknek még az első világháború idején veszett nyomuk, s melyeket Tejnál Emil prágai történész talált meg újra, aki ekkor a rimaszombati gimnáziumban tanított. Az okiratok érdekessége, hogy valójában kétnyelvűek. Egyik oldalukat a török hatóságok hivatalnokai írták tele, míg hátoldalukra az arab írásjeleket elolvasni nem tudó magyar városatyák jegyezték fel röviden azok tartalmát kihirdetésükkor. Az okiratok mintegy fél évszázad alatt keletkeztek, s a város hódoltságának második feléből valók. Szemléletes képet adnak a török hatóságok és a lakosság viszonyáról, kapcsolatáról, utóbbiak hétköznapi életéről pedig reálisan számolnak be. Felölelik a török hatóságok által kiadott írásbeli anyag legtöbb fajtáját, így szultáni *fermán*-t (írásos parancsot), a magasabb hivatal utasítását az alacsonyabb hivatal részére (*miszszilis*), s az alsóbb hivatal jelentését, javaslatát a felettes hivatalnak (*telhissz*). De vannak köztük *defter*-ek, melyekben a török hivatalok a fizetési kötelezettségeket hozták a lakosság tudomására, *hurufok* és *tezker*-ék, melyekkel a lakossági befizetések részleteit nyugtázták a hatóságok, továbbá *bujurulti*-k, melyek a pasa felhívásai voltak az alacsonyabb hatóságok részére a törvények betartását illetően. Ezek az okiratok – melyek megfejtése Blaskovics professzor érdeme –, új szemszögből mutatják be a hódítók és meghódítottak viszonyát. Ékesen bizonyítják pl. az akkori fejlett jogrendszert: amikor a rimaszombatiak bepanaszolták a török földesurakat a Magas Portánál jogtalan eljárásukért orvoslást nyertek, s a hivatalnokoknak meg kellett részükre téríteniük az okozott kárt.

Ugyancsak elkészült, s megjelenésre vár Blaskovics professzor által élete főművének tartott, *Az érsekújvári ejálet (tartomány) 1664. évi részletes adóösszeírása* című munkája. Ez egy sokáig megfejtetlenné tartott török írástípussal (*szijákat*-tal), a megszálló oszmán-török hatóságok által készített adóösszeírás (*defter*) magyar nyelvű feloldása. Mint a tudós nyilatkozta: „A régi történelmi munkák elsősorban a vezető réteg tetteit öröklítették meg, azt nemigen kutatták, milyen sorsa volt a dolgozó népnek a török uralom idején. Mint ismeretes, Érsekújváron és azon a tájon még 780 község, kisebb település – köztük szülőfalum, Imely is – 1663-tól 25 éven át török kézen volt. Az isztambuli titkos levéltárban

megtaláltam a korabeli, idevonatkozó vagyon- és személyösszeírást. Ezek tanúsítják, hogy akkor pl. Újvárnak 20 184 felnőtt lakosa volt. A helynév- és személynévkutatás szempontjából valóságos kincsesbánya a falvak, települések és ott élő családok – vagy 40 ezer név! – névjegyzéke.” A 780 észak-magyarországi település lakosságáról és az általuk fizetett adókról hírt adó defterből megtudható, hogy hány falut írtak ekkor össze a törökök, melyikben hány porta volt, hogyan nevezték az itt lakó családokat, melyik hány személyből állt, közülük hány volt a munkaképes (15 éven felüli) férfi, melyiknek mennyi vagyona volt, hány lova, ökrre, mit termeltek és mennyi adót fizettek stb. Azaz hogyan éltek a jobbágyok a hódoltság idején. A több tízezer adat felbecsülhetetlen értékű történelmi forrás. A mű megjelenése 1985 folyamán Érsekújvár múzeumának kiadásában várható, lévén idén a város török uralom aló felszabadulásának 300. évfordulója.

Blaskovics professzor honismereti műveinek, tanulmányainak hosszú sorát említhetnénk még. Így az 1983-ban megjelent *Gömör az oszmán-török uralom idején* címűt, vagy *A kegyes török szultánok és a Kálcóciak levelezése a kassai királyság ügyében* címűt, amelynek első része várhatóan a Levéltári Közleményekben jelenik majd meg.

Közleményein kívül számos előadása hangzott el a turkológia és a történelem témaköreiben. A szlovákiai magyarok 1980 augusztusában megrendezett IV. Nyári Művelődési Táborában, a Kassa vidéki Somodiban, *Török nyelvű öszeszta* címmel tartott előadást. Az öszeszta eredetileg latinul íródott, s I. Szulejmán szultán 1543. évi hadjárata során, Székesfehérvár elfoglalásakor jutott tolmácsa és íródeákja, a bajor születésű török, Mahmud Terdzsüman birtokába. Mint minden „hitetken” iratra, erre is az elégtetés várt, de a művelt írnok szerencsére megmentette, mi több feltehetőleg 1550 és 1560 között – törökre fordította. A *Tarih-i Üngürüszt* (Magyarok története); vagyis az öszeszta e török változata régóta ismert. Az isztambuli levéltárban még Vámbéry Ármint fedezte fel, s egy másolatát hazahozta, ezt azonban kevés érdeklődés kísérte, mert sokan kételkedtek hitelességében. Többek között tartalmazza a csodaszarvas mondát, a magyarság eredet mondáját két változatban, megerősíti a kettős honfoglalás (László Gyula professzor által kidolgozott) elméletét. Így aztán sokan támadják, főleg olyanok, akik szerint mai történelmi ismereteink nemcsak elégségesek, de megállapításaink véglegesek és lezártak, s ami ezekkel ellentétes, az mindenféle vizsgálat nélkül elvetendő! A *Tarih-i Üngürüsz* az ismeretlen szerző alkotta *Madzsar Tarih-i* (Magyar Történet) című, ugyancsak török nyelven írott – de később keletkezett – krónikával együtt Blaskovics professzor fordította le ma

gyarra. A két mű egy kötetben, *A magyarok története* címmel a Magvető Kiadó gondozásában jelent meg 1982-ben.

Dr. Blaskovics József munkássága a turkológiai egyéb területekre is kiterjedt. Cseh nyelven megírt *Török nyelvtankönyv* című munkája két kiadásban is megjelent (1964 és 1972), a modern török irodalomtól frott kézikönyve az egész világon kivívta a szakmai körök elismerését. Gazdag fordítói tevékenysége is, török, tatár, kazah stb. nyelvekről készült fordításai (sz kötetet tesznek ki, de lefordította hajdani barátja, az időközben elhunyt Nazim Hikmet verseit is, mégpedig magyarra és szlovákra is. Cseh nyelven írt magyar tankönyve tizenegy, cseh-magyar társalgási zsebkönyve négy, cseh-magyar zsebszótára pedig három kiadásban jelent meg idáig.

Húsz nemzetközi turkológiai és orientalisztikai kongresszuson képviselte Csehszlovákiát, számtalan külföldi egyetemen tartott előadást a Szovjetuniótól Törökorszáig, Észak-Amerikától Ausztráliáig. Tudományos munkássága számos elismerésben és kitüntetésben részesült, így a Török Köztársaság kormánya díszoklevéllel jutalmazta, a Török Nyelvtudományi Intézet pedig tiszteletbeli levelező tagjává választotta.

Munkásságának legfőbb ösztönzője azonban egész hosszú pályája során a szülőföld szeretete volt. Az, hogy a táj múltjának ahol született, egyik kevésbé ismert, de izgalmas szakaszát feltárja, hozzáférhetővé és ismertté tegye. „Bárhol is jártam a világban – mondta egy alkalommal – mindig hazavágytam. Ott, a Vág és a Duna partján, a csallóközi rónákon érzem igazán otthon magam...”

Tanítványai, barátai, tisztelői, a honismereti mozgalom hívei és a Honismeret olvasói nevében tisztelettel és szeretettel köszöntjük hetvenötödik születésnapján dr. Blaskovics Józsefet, a népe iránt elkötelezett tudóst és tanárt.

Honismeret, 1985. évi 4. szám

„A bújosók történetírója” 125 éve született Karácson Imre

Századunk elején végre hazakerülhettek a kuruckor elbújosott nagyjainak addig Törökországban nyugvó földi maradványai. (Thallóczy Lajos történész tárta fel II. Rákóczi Ferencnek és száműzött társainak rodstói, s Thököly Imre nikodémiai sírjait.) Abdul Hamid szultán engedélye végül arra is kiterjedt, hogy magyar szakember – elsősorban a két nép kapcsolattörténetére, különösen pedig a Thököly- és Rákóczi-szabadságharcra vonatkozóan – a török levéltárakban kutatást végezhesen. Felmerült azonban a kérdés, hogy van-e olyan turkológus szakemberünk, aki a roppant kitartást igénylő feladatra alkalmas? „A magyar történelmi kutatás szerencséjére sikerült megtalálni azt a férfit – dr. Karácson személyében –, aki minderre fanatikus önbizalommal, szívós kitartással és nagy tudományával készséggel vállalkozott” – írta Thallóczy.

Ki volt az a tudós, kiről a neves pályatárs ily elismerően nyilatkozott, mi tette érdemessé arra, hogy jó emlékezetét megőrizzük, s hogy születésének évfordulóján figyelmünket reá irányítsuk?

Karácson Imre a Veszprém megyei Apácatornán született 1863. február 19-én. Iskoláit a szülőfalujához közeli Veszprémben, Sopronban és Győrött, teológiai tanulmányait Budapesten végezte, ahol neveléstudományi előadásokat is hallgatott. Már egyetemistaként nagy kedvvel tanulta a keleti – különösen a török és arab – nyelveket. 1885 július 6-án Győrött áldozópappá szentelték, majd másfél évig Gyömrőn volt segédlelkész. *„A XI. és XII. századbeli magyarországi zsinatok és azoknak a külföldi zsinatokhoz való viszonya”* című – még ugyanebben az évben Győrött nyomtatásban is kiadott – disszertációjára tekintettel a pesti egyetem hittudományi karán 1888-ban teológiai doktorrá avatták. A következő évben a győri katolikus tanítóképző tanára, 1890-től igazgatója. A század utolsó évtizedében több utazást tett a Balkánon és Kisászásiában, a helyszínen tanulmányozta a török nyelvet és irodalmat. Közben sorra jelentek meg történettudományi és hagiológiai munkái. Így a *III. Károly háborúja a törökökkel, 1737–38* (Bp., 1982), s még ebben az évben *A muhamedanizmus és a kereszténység*, majd 1894-ben a *Két török diplomata Magyarországról a XVIII. században*. Két kiadásban is megjelent a *Szent Imre herceg-ről* szóló élet- és jellemrajza, függelékül csatolva a Szent Imréről szóló régi himnuszok fordítását. *Szent László király* című műve Győrben jelent meg 1895-ben, a fordításában napvilágot látott *Evlia Cselebi török világotutató magyarországi utazásai, 1660–1664* első kiadása pe-

dig 1904-ben a fővárosban. (Második kiadását Fodor Pál gondozásában 1984-ben adta az olvasók kezébe a Gondolat kiadó.) Ez a török világutazó emlékiratainak bennünket is érintő 6. és 7. kötetét jelenti, melyben a török-magyar csatákról, közállapotainkról, városainkról és azok lakóiról, találkozásáról Zrínyi Miklóssal, Buda környékéről és a Balaton vidékéről szól.

Karácson Imre 1900-ban pécsi plébános és esperes lett, később szentszéki ülnök, tudományos eredményei elismeréseként pedig tagjává választotta a Szent István Akadémia.

1907-ben döntő fordulat következett a tudós életében: Széchenyi Miklós győri püspök engedélyével és a magyar kormány megbízásából Konstantinápolyba, a török fővárosba utazott, s ott, az állami és egyházi könyv, levél- és irattárakban kutatott haláláig. Vállalt feladatát rendkívül mostoha körülmények között kellett végeznie. Az 1910 augusztusában papírra vetett egyik naplójegyzetében ezt olvashatjuk: „Kitekintek az ablakomon. A nap leáldozott, utolsó sugarai is eltűntek a Márvány-tenger hullámaiban, félhomály borítja már Sztambult, homályos körvonalokban látszik csak ablakommal szemközt Mohammed szultán mecsetje. Közelg az éj. Az én életem is hanyatlik már, sietve megyek az éj, az örök éj felé. S mi marad tetteimből?”

Közvetlenül halála előtt rendezte sajtó alá az általa összegyűjtött, s a bűjdösök iratait tartalmazó, egyik legjelentősebb munkáját, *„A Rákóczi-emigráció török okmányai”* címűt. (Halálát követően, de még ebben az évben jelent meg Budapesten e könyve.) Fraknoi Vilmos anyagi támogatásával végül 1914-ben adták ki hagyatékából a *Török-magyar oklevéltár* című dokumentumgyűjteményét, amely XVI–XVII. századi török okleveleket tartalmaz, s a Báthoriak, Rákócziak, Bocskai, Bethlen és Thököly a portával folytatott levelezését.

Az egyik homályos mecsetfülkében 1910 őszén rozsdás szöggel megsértette az ujját. Végmérgezést kapott, állapota mind rosszabbá vált. Betegségét titkolta, nehogy forrásait elzárják előle. Így dolgozott tovább, mígnem 48 évesen, 1911. május 2-án Konstantinápolyban elhunyt. Hamvait a magyar állam – akárcsak néhány évvel korábban a bűjdösökét – hazahozatta. A tudomány vértanúját, vagy – miként sírbeszédében Thalóczy Lajos nevezte – „a bűjdösök történetíróját” május 14-én temették el Győrött.

Új Ember, 1988. április 17. (16. szám)

A sokoldalú Benkő József emlékezete

Most tél van. Fenn, az erdélyi havasokban, a köztük megbúvó kicsinyke székely falvakban réges-rég lehullott a hó. Így lehetett ez két és fél évszázad előtt, az erdővidéki Bardócson is, hol 1740. december 20-án Benkő József meglátta a napvilágot. S ugyanilyen télidőben vett búcsút e földi létől *százhetvenöt évvel ezelőtt*, 1814. december 28-án, az ugyancsak székelyföldi Középpajtán. Ami a két időpont között telt, az volt a magyar tudomány e sokoldalú és érdemdús munkásának az élete, melyet most illő tisztelettel idézünk fel.

Atyja, Benkő Mihály tíz évig Magyarhermányban, huszonnégy éven keresztül Bardócson, végül tizennégy éven át Középpajtán lelkeskedett, azaz két év híján fél évszázadot töltött református egyházának szolgálatában. Anyja, Hermányi Dienes Judit testvére volt a nagynevű enyedi papnak, Hermányi Dienes Józsefnek, a *Nagyenyedi Demokritos* írójának. Ez volt hát az a család háttér, mely Benkő Józsefet a lelkeszi pálya, s a szellemi foglalatosságok irányába ösztökélte. Szüleinek tizenkét gyermeke közül harmadikként született – akkor még nem volt divat a szörnyüségös önpusztító egykézés, mely Erdély egyes vidékein valósággal leborotválja a magyar etnikumot. Mint első életrajzírója, a rokon Benkő Ferenc írja „tanulását a nagybaconi református falusi iskolában kezdette, s onnan ment Udvarhelyre felsőbb osztályokra, deákságra pedig Nagyenyedre.”

A híres iskolavárosban töltött éveknél döntő szerepe volt életében; itt kötelezte el magát a történelemtudománynak, itt érlelődött meg élete fő művének a *Transsilvániának* csméjé, s itt kezdte meg hozzá az anyaggyűjtést is. Végül itt jutott birtokába – árverés útján – nagybátyja, Hermányi Dienes József kéziratos gyűjteményének több darabja. Kerekes Ábel által megőrzött életrajzi jegyzetei szerint 1757. május 27-én lett „Tó-gás Deákká Enyeden” s 1767-ben, Szent György napján került idős és beteg atyja helyébe lelkesznek Középpajtára.

Benkő pályájának legtermékenyebb szakasza középpajtai papságának idejéhez kötődött. Noha pártfogója, Bethlen Gergely biztosította számára a peregrinációhoz szükséges összeget, Benkő nem élt a külföldjárás lehetőségével. Mivel csak hazai kollégiumot végzett, maradt a csekélyebb presztizsű domidoctus, ellentétben a neves külföldi egyetemeken is tanult akadémikus papokkal. Ez pedig nemcsak társadalmilag, hanem anyagilag is kedvezőtlenebb helyzetbe juttatta. A középpajtai letelepedését követő évben megnősült, a helybeli iskolamester, Fülci Csög Miklós

leányában, Máriában lelve meg párját. Tudományos munkáját távol a kulturális központoktól, falusi elzártságában végezte, ám oly eredménnyel, mely egykorú hazai és külföldi elismerését is meghozta. Mind a történettudomány, mind a növénytan területén ugyanazt végezte: anyagot gyűjtött, és rendszerezett. Megírta az erdővidéki egyházkerület történetét, s egykori iskolája, a székelyudvarhelyi kollégium históriáját, az erdélyi barlangokról szóló művéért pedig a haarlemi tudóstársaság tagjai közé választotta. A hazánkban Bél Mátyás által bevezetett és meghonosított államismereti iskola Benkő történetírásában teljesedett ki, elsősorban a már említett és Erdély államismeretét adó *Transsilvániában*. E művének általános, „generális” része 1778-ban jelent meg két vaskos kötetben Bécsben. Erdély történetének és társadalmának ezen általános leírása után a második, „speciális” rész az erdélyi három nemzet viszonyait és állapotát részletezte. Mint Benkő Samu, napjaink kiváló kolozsvári művelődéstörténész erről írta: „Erdély helységek szerint tagolódo történelmét úgy adja elő, hogy a politikai, köztörténeti, művelődéstörténeti, néprajzi, közigazgatás- és jogtörténeti adatok mellett kitér a termelés kérdéseire (földművelés, állattenyésztés, müipar, háziipar, bányák), ismerteti a föld kincseit (ásványokat, borvizeket) nem különben a növénytakarót és az állatvilágot”. Ennek kiadásához hiába kért Benkő segílyt a királynőtől; öt ívet ugyan kinyomtatnak belőle, a többi azonban kéziratban maradt. Így csak a milkói kun püspökségről, de Erdély általános egyháztörténetéről is szóló, ugyancsak kétkötetes *Milkovia* c. művét jelentette meg egykori nyedi tanulótlarsa, Kurczböck József bécsi nyomdájának révén, 1781-ben. Benkő a múlt szakadatlan búvárlása mellett saját kora eseményeire is kiterjesztette figyelmét, minek eredménye az 1784-es Horia-féle – parasztfölkelésnek nevezett – vérengzés krónikája az *Erdélyi oláh nemzet képe*. Bármily fájdalmas is ez, ennek is csak egy részét nyomtatták ki, maga a mű pedig csak részleteiben maradt ránk.

Ma, a tudományok szakosodásának korában furcsa, Benkő számára azonban természetes volt, hogy a növénytannal ugyanolyan lendülettel foglalkozott, mint a históriával. „Mert gyönyörűséges dolog a nálunk önként termő Fákat és Füveket látni és esmérni” – vallotta egyik levelében. Növénytani kutatásainak eredményeit a *Transsilvániában* adta közre, s itt és ekkor jelölte magyarországi munkában először a Linné-féle binominális nomenklatúrával a növényeket. Azt lehet mondani, hogy 1770 és 1780 között csaknem az egész Erdélyt bejárta növényvilágának megismerése és begyűjtése céljából, Középjátán pedig mintegy 600 növényfajtaból álló botanikus kertet létesített. Fő növénytani műve a *Flora Transsilvanica* című összefoglalás kéziratban maradt és elkallódott.

Nem így *Téli bokréta* című füvészet-i prédikációi (Nagyszeben, 1781). Összeállította végül a magyar növénynevek szójegyzékét is, melyet a hazai irodalomban mindössze Melius Juhász Péter *Herbárium*a, (1578) Clusius és Beythe István *Nomenclator*a (1583) és Csapó József *Füves kertje* (1775) előzött meg. Benkő többnyelvű *Nomenclatura Botanica*ja és *Normina Vegetabilium* c. műve 1783-ban jelent meg, mindkettő úttörő munka volt. Megjelent végül két kisebb növénytani tanulmánya, egyik az erdélyi dohányról, másik a bőrcserzésre használt ecetfáról, míg füvészet-i leveleit a Magyar Hírmondó jelentette meg.

Benkő hírneve növekedett, s ennek hatására 1787-ben tanárnak hívták meg a székelyudvarhelyi kollégiumba. Középpajtai papi állását feladva legnagyobb gyermekével Udvarhelyre költözött, másik hét gyermeke pedig otthon maradt feleségével, aki házának, füvészkertjének és gazdaságának gondját is vállalta. Az udvarhelyi másfél év teljes sikertelenséggel járt. Irigyei akadtak tanártársai között (Bodola Sámuel) de diákjai között is, kik mindenféle alaptalan rágalomokkal illették. Az üldözöttesek hatására lelki egyensúlyát veszítette, s amint az ilyenkor oly sokszor megesett már, Benkő a póhárhoz nyúlt enyhülést keresve. Kiüldözték, vissza kellett térnie Középpajtára. Állás és jövedelem nélkül népes családjának eltartása nem kis gondot jelentett. Egyházától szerény nyugdíjat kapott, 1805-től haláláig gögyfüvek árusításából élt.

Történeti és botanikai kutatásaival kezdettől fogva párhuzamosan haladt nyelvészeti munkássága. Összehasonlító nyelvészeti munkája, az 1791–92-ben írt *A magyar és török nyelv mely keveset egyezzen* című kéziratban maradt, melyet 1810-től az OSZK őrzött. Mivel sem ez, sem nyelvészeti kutatásairól szóló levelei nem jelentek meg nyomtatásban, az irodalom nem tartotta számon Benkő nyelvészeti tevékenységét. Csak 1978-ban jelent meg az Akadémiai Kiadónál *Éder Zoltán* könyve *Benkő József nyelvészeti munkássága és az Erdélyi magyar nyelvűművelő Társaság* címmel, mely pótolta a mulasztást. Az MTA Irodalomtudományi Intézete pedig 1988-ban tette közzé a *Benkő József levelezése* c. kötetet, 389 általa, vagy neki írt levéllel. Elérkezve így a Benkő-irodalomhoz, nem hagyható említés nélkül, hogy a *Benkő József élete és munkái* című, mindmáig leg részletesebb monográfiát gróf Mikó Imre, „Erdély Széchenyije” írta a sokoldalú tudósról. *Megjelent 1867-ben!* Hogy azóta sem volt képes senki túlszárnyalni – szinte hihetetlen...

Dátum, 1990. január 9. (7. szám)

Hopp, a múzeumalapító

„Budapest világváros” – halljuk gyakorta hazai és külföldi vendégektől a lelkesítő megállapítást, s csak ritkán jut eszünkbe, hogy hány, a városért dolgozó-serénykedő honfitársunk munkájának gyümölcse ez. Itt van rögtön a hetven évvel ezelőtt, 1919-ben megszületett (kapuit ugyan csak 1923-ban megnyitott) *Hopp Ferenc Kelet-Ázsiai Művészeti Múzeum*. Vajon hányan akadnak közöttük, akik elsétálva a Népköztársaság útja 103. alatti ház előtt – melynek vasrácsos kerítésén a felirat olvasható – kapásból megneveznék, hogy ki volt a névadó? Pedig megérdemelné...

Hopp Ferenc – aki *hetven évvel ezelőtt*, 1919 szeptemberében hunyt el Budapesten – a morvaországi Fulnek helységben született 1833. április 23-án. Posztógyáros nagybátyja gyakori résztvevő volt a pesti vásárokon, melyekre olykor unokaöccsét is magával hozta. Így ismertette össze barátjával, Calderonival, egy jelentős pesti látszerész cég tulajdonosával, kinnél 1845-ben tanonc lett az ifjú Hopp Ferenc. Miután az optikus szakmát Calderoninál elsajátította, a régi iparos hagyományoknak megfelelően elindult szétnézni, ismereteit gyarapítani a nagyvilágba. Előbb csak Bécsbe, majd New Yorkba is eljutott; az észak-amerikai metropolisban oly eredményesen végezte munkáját, hogy 1861-ben némi készpénz birtokában térhetett vissza választott hazájába, Magyarországra. Előbb tulajdonostársa (és veje) lesz Calderoninak, öt év múlva pedig már övé a mai Vörösmarty téren álló – azóta megszűnt – jól jövedelmező üzlet. Hopp azonban nem csupán látszerészként volt kiváló, de remek érzékkel bírt az üzlet iránt is; vállalkozónak sem volt akármilyen. A céget rövid időn belül tanszergyárrá fejlesztette, melynek jövedelme lehetővé tette, hogy 1882 és 1914 között – merőben kedvtelésből – *ötször körülutazza a Földet*. Útjairól minden alkalommal műtárgyakkal megrakodva érkezett haza. Művészettörténész vagy muzcológus ugyan nem volt, de kiváló érzékkel tudta megkülönböztetni az értékes tárgyat a kacattól, az eredetit a hamistól, s mint tehetsős műgyűjtő végül is nagy értékű gyűjteményt hozott össze. Mindezt egykori villájában, a Sugár úton, a mai múzeum épületében. Villájának kertjébe kínai és indiai szentélyek, díszkapuk kerültek, az épület összes szobája pedig megtelt keleti műtárgyakkal.

Hopp Ferenc végrendeletében négyezernél is több tárgyat számláló gyűjteményét a magyar államnak adományozta. Kikötése mindössze annyi volt, hogy villájában – gyűjteményét egyesítve a közgyűjtemények keleti anyagával – múzeumot rendezzenek be. Az a nemes elhatározás

vezette ugyanis, hogy mindazt az örömet, amelyet a birtokában lévő remekművek látványa okozott, megossza másokkal is! A Tanácsköztársaság Közoktatásügyi Népbiztossága még Hopp életében határozatot hozott a múzeum felállításáról, amely mint említettük, pár évvel később meg is nyílt. Első igazgatója, *Felvinczi Takács Zoltán* három évtizedig állt az intézmény élén, s munkájának eredményeként a múzeum tárgyainak száma mára jóval meghaladja a húszszret. Ez, a múzeum története azonban már egy másik írás tárgya lehet.

Heti Budapest, 1989. szeptember 30. (30. szám)

Gróf Mikó Imre, „Erdély Széchenyije”

Széchenyi Istvánhoz akárkit nem hasonlíthatunk. Mikó Imrét igen! Mert amilyen teremtő lángelme volt „a legnagyobb magyar”, oly sokoldalú kezdeményező volt Erdélyben Mikó Imre. Igaz, míg az előbbi neve változatlan fényel ragyog, az utóbbit csaknem elfeledjük, s csak a ritka megemlékezések fénycsóvjában ragyog fel olykor.

Nevét Budapest I. kerületében, a Vérmező szélén utca őrzi. S itt, a Mikó utca 16-os számú házának falán áll az emléktábla, melyet alapításának centenáriuma alkalmából a Magyar Történelmi Társulat (és Budapest Fővárosi Tanácsa) állíttatott 1967-ben. (Ennek ellenére olykor összetévesztik egy másik tiszteletre méltó Mikó Imrével, a mi századunkban élt (1911–1977) romániai íróval, politikussal és jogásszal, aki unitárius családból származott.)

Mely területeken teljesedett ki Mikó Imre életműve? Vegyük sorra, hogy egyetlen emberben hány alkotó lakott.

Mikó maga rendezi sajtó alá és saját költségén adja ki a gyerőmonostori fazekasfiúból európai hírvű bányatechnikussá és feltalálóvá lett *Debreczeni Márton A kióvai csata* című hőskölteményét 1854-ben. Röviddel ezt követően – hazánkban elsőként! – megindítja történelmi forráskiadvány sorozatát. Miként *Nagy Géza* írja: *„Az Erdélyi Történelmi Adatok* három kötetében (1855, 1856, 1858) nemcsak nélkülözhetetlen erdélyi történelmi forrásokat, naplókat, krónikákat, leveleket stb. ad ki a XVI–XVII. századból, hanem az erdélyi történelmi forrásközlés és történetírás olyan átfogó programját fejt ki, amelyhez hasonló azelőtt egyáltalán nincs, s azóta is csak legújabb hazai történelmi irodalmunkban fordul elő.” Jelentős művei még a *Gróf Kemény József emlékezete* (1860) című akadémiai emlékbeszéde, az 1861-ben kiadott *Irányszemék* c. röpirata, s két jeles erdélyi tudós életét és munkásságát feltáró monográfiája, a *Bod Péter élete és munkái* (1862), valamint a *Benkő József élete és munkái* (1868).

A mezőgazdaság magasabb színvonalra emelése céljából 1844-ben megalapította az *Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesületet*. Mivel működését a szabadságharc után beszüntették, az egyesületet 1854-ben új életre keltette, s haláláig irányt szabó, összetartó elnöke lett. Világosan látta, hogy a politikai önállóságától megfosztott népnek először gazdaságilag kell megerősödni, s csak ezt követően gondolhat művelődési és politikai szabadságának visszaszerzésére.

Felismerte a sajtó fontosságát; kezdeményezésére jelent meg 1855 elején a *Kolozsvári Közlöny*, az önkényuralom időszakának első jelentős erdélyi magyar lapja. Ennek *Erdélyi Múzeum* című mellékletében fejtette ki múzeum felállítási tervét. E célra felajánlotta saját, a régi botanikus kert és a klinikák által Kolozsvárott ma elfoglalt tőzholdas kertjét és ezen álló egyemeletes, klasszicista stílusú villáját. 1859. november 23-ra összehívta az alakuló közgyűlést, amely kimondta az *Erdélyi Múzeum*, valamint az *Erdélyi Múzeum-Egylet* megalakulását. Kidolgozta alapszabályát, körvonalazta gyűjteményeit, anyagi fedezetét, személyzetét, s a Mikó-villát jelölte ki első múzeumi épületéül. (Őre Brassai Sámuel, a jeles politikus, könyvtárosa Szabó Károly, a székelyek történetírója lett.) Az egylet (Mikó elnökletével) ötvenczer kötetes könyvtárával, ősnymtatványokkal, családi levéltáraival, érem-, állat-, növény-, ásvány- és régiséggyűjteményével az ország rész szellemi, művelődési központjává vált. A múzeum gyűjteményeinek gyarapodása és az egylet szakosztályaiban folyó élénk tudományos munka alapján Mikó 1871-ben (*Főtűs Józseffel* együtt) kezdeményezte a Kolozsvári Tudományegyetem létesítését. Ez – az országban másodikként – 1872-ben létre is jött. Az egylet bérbe adta gyűjteményeit, könyv- és kéziratgyűjteményét, majd 1895-ben a Mikó-villát és a kertet tulajdonjoggal is átadta az egyetemnek. Alapítója (1867) a *Magyar Történelmi Társulat*-nak, s egyben első elnöke (haláláig).

Már 1843-ben elnöke lett a Kolozsvári Nemzeti Színház öttagú választmányának, s több mint harminc éven át állt a színház felügyeletének élén. A szabadságharc bukása után legelső tettei közé tartozott a színház újra-megnyitása; épületét saját költségén megnagyobbíttatta, berendezéseit felújíttatta. Ugyanekkor hajdani iskoláját, a nagyenyedi Bethlen Kollégiumot is újjászervezte. A szabadságharc idején félvad oláh hordák által szétdúlt, felperzselt gyűjteményeket saját régiségei és könyvtára odaajándékozásával gyarapította.

Mikó Imre pályájának végén nagy eszmetársa, Széchenyi István nyomdokain járva a közlekedésügy terén is alkotott. Három éven át (1867. február 20-tól 1870. április 21-ig) Andrassy Gyula kormányában közmunka- és közlekedésügyi miniszter lett. Képviselőházi beszédben terjesztette elő vasútépítési javaslatát, amelynek legjelentősebb eredménye a Nagyvárad-Kolozsvár-Brassó vasútvonal megépítése volt.

A végére hagytuk, pedig ezzel kellett volna kezdeni: Mikó 1838-tól a nagyenyedi Bethlen Kollégium főgondnoka, 1840-től pedig az erdélyi református státus világi elnöke. Így az egyház és az iskola ügyében is döntő befolyást nyert. Ismét *Nagy Gézát* idézzük: „1859-ben mint egyházkerületi főgondnok erkölcsileg és anyagilag támogatta a sepsiszentgyörgy-

gyi kollégium megalapítását, majd az iskola főgondnokaként a ma is álló hatalmas, kétemeletes épületének építéséhez jelentős segítyeket eszközölt ki, befejezésekor háromévi miniszteri és képviselői jóvedelmét, 120 000 koronát adományozott a kollégiumnak, mely mint a székelység és Mikó adományaiból létesült iskola, Mikó hozzájárulásával vette fel a Székely Mikó-kollégium (eredetileg tanoda) nevet. De ugyancsak Mikó kezdeményezte a református lelkészképzés áthelyezését Nagyenyedről Kolozsvárra, hogy itt »egyetemi tudományos képzettség színvonalán álló lelkészi kar neveltsék«. E célból 4000 koronás alapítványt tett. Az 1896-ban megépült egyetemi rangú kolozsvári református Teológia dísztermében méltán őrzik a nagy alapítók, Bocskai István és Bethlen Gábor portréjával együtt a Mikó Imrét is.”

Méltán!

Reformátusok Lapja, 1986. szeptember 14. (37. szám)

Szabó T. Attila halálára

„Szabó T. Attila akadémikus, nyugalmazott egyetemi tanár, a magyar nyelvtudomány kiváló tudósa, életének 82. évében, 1987. március 3-án Kolozsvárott elhunyt.”
(Újsághír)

Kós Károly, Cseh Gusztáv, Gy. Szabó Béla után immáron Szabó T. Attila is... A művészet és a tudomány, országhatárokon túl is ismert, Kolozsvárott élt nagyjai, akik az utóbbi évtizedben váltak a Házsongárd református parcellájának örökösekké válásukba költözött lakóivá. A kötelesegteljesítés hősei.

Szabó T. Attila mesélte, hogy hazafelé jövet – a kolozsvári Teológián folytatott tanulmányai alatt egy esztendőig ösztöndíjas volt Edinburghban – milyen életre szóló hatást tett rá a londoni Trafalgar Square-en álló Nelson-emlékoszlop e felirata: „Anglia elvárja minden fiától, hogy teljesítse a maga kötelességét.” Hangsúlyt a *his duty*, vagyis a mindenkinek a *maga kötelességét* kapott. A fiatal református teológusnak e pár szó vezérlő eszméjévé lett. Népével szembeni kötelességének ő anyanyelvé múltjának kutatását, művelését tekintette. A Petőfi feltételezett sírjához közeli Fehéregyházán, 1906. január 12-én született Szabó T. Attila Csüry Bálint tanítványaként nyelvjáráskutatónak indult. Lelkészi képzése (1928) mellé 1932-ben tanári oklevelet is szerzett, 1934-ben pedig (Debrecenben) doktorált. Tanított a nagyenyedi és zilahi kollégiumokban később egyetemi tanári kinevezéséig (1940) az Erdélyi Múzeum Levéltárában dolgozott. A második világháború után a kolozsvári Bolyai (majd Babes-Bolyai) Tudományegyetemen adott elő nyugdíjazásáig, kivéve azt a két évet (1951–53), amikor állásából eltávolították.

Ravatalánál, 1987. március 7-én, az 500 éves Farkas utcai templomban Cseh Zsolt lelkész hirdette Isten Igéjét. A pályatársak nevében *Jakó Zsigmond*, a közvetlen munkatársak közül *Nagy Jenő* búcsúztatta. A Házsongárdi temetőben – ahová több ezer gyászoló kísérté ki – tanítványa *Benedek Piroška*, a kolozsvári egyetem magyar tanszékének vezetője idézte fel emberi alakját. Sírjára koszorút helyezett Szüts Pál nagykövet és *Vékás Domokos* kolozsvári főkonzul, az MTA nevében *Benkő Loránd* akadémikus.

Életművének monumentális arányai a nyelvészetben kevésbé járatásokat is lenyűgözik. Első publikációja 1929-ben, 23 éves korában jelent meg, többszáz tanulmánya közül a Kriterion Kiadó idáig hat vaskos kö-

telbe gyűjtött válogatást adott ki. Helynévkutató munkássága Dés, Zilah, Enyed, Kalotaszeg és számtalan más település világába kalauzol, *Bárczi Géza* pedig a nyelvatlasz-munkálatok megindítása úttörőjének nevezte. Munkásságának vitathatatlan koronája azonban az *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár*. Tíz kötetre tervezte, idáig megjelent belőle négy. Csaknem 60 esztendőn keresztül gyűjtötte másfél milliónál is több adatát; fölhalmozván az erdélyi magyar nyelv levéltárakban fellelhető 1450–1890 közötti, csaknem félezer éves szóanyagát. Az egész világon példa nélkül álló teljesítménytől elbűvölt finn és német, amerikai és holland nyelvészek véleménye volt az, hogy a Tár „grandiózus alkotás”. Az első kötetek minden munkáját Szabó T. Attila még egymaga végezte. S bár időközben munkatársak csapata sokasodott köré, most a gyász óráiban súlyos aggodalommal tekintünk a kéziratban régen elkészült és nyomdakész újabb kötetek megjelenése elé. Vajon lesz-e folytatás? S ha igen, úgy mikor?

Századunk egyik legnagyobb magyar tudósától, időtálló, hatalmas életmű alkotójától búcsúzunk, megrendülten próbálva kivételes egyéniségét körvonalazni. Megtörhetetlen akaratát, vasszorgalmát, céltudatosságát, melyet egy rendkívüli lélek hite és alázata ötvözött. Magunk előtt látjuk arcát, tekintetét, amint valami talányos, távoli messzeségbe néz. Úgy, ahogy a Kolozsvárott – valaha és most ismét – hozzá oly közel lakó Gy. Szabó Béla éppen negyven évvel ezelőtt, 1947-ben vonásait fametszeten megörököltette...

Reformátusok Lapja 1987. évi 12. szám

Árva Bethlen Kata papja, Bod Péter

„Mert valamiképpen a hazának ártani nem szabad, azonképpen annak nem használni, mikor lehetne, nagy vétek.”

(Bod Péter: Magyar Athenas)

Az erdélyi magyar tudomány sohasem szűkölködött „egyszemélyes intézmény”-ekben, vagyis olyan kiemelkedő alkotókban, akik egymaguk hoztak létre más – szerencsésebb sorsú – népeknél egész kutató intézeteket igénylő műveket. Csak példaként említsük Apácai Csere János, a *Magyar Encyclopédia*, Kőrösi Csoma Sándor az *angol-tibeti szótár*, vagy napjaink tündöklő szelleme Szabó T. Attila, az *Erdélyi Magyar Szótörténeli Tár* szerzőinek nevét. Közéjük tartozik Bod Péter, az első számú magyar nyelvű irodalmi lexikon, a *Magyar Athenas* írója is. Hiszen e mű – Benkő Samu értékelése szerint – „nemcsak szerzője életművében csúcsteljesítmény, hanem kiemelkedő szintézise a XVIII. századi erdélyi magyar művelődésnek. Az irodalomtörténet, a bibliográfia méltán látja benne a maga önmegvalósulását és abban sincs semmi túlzás, hogy az utókor a mű megjelenését mint az erdélyi magyar szellemi élet fejlődésének különleges eseményét tartja számon.”

Bod Péter 1712. február 22-én született vagyontalan köznemesi családban, – mint önéletírásában áll – „a szántó földben, rétekben, erdőkben, vizekben és más természeti javakban bővelkedő Felsőcsernáton községben, Kézdiszékben, a székelyek között.” Am bármilyen hihetetlen, sem életének, sem munkásságának ma sincs korszerű, teljességre törekvő, tudományos igényű feldolgozása. A múlt század második felében ugyan volt néhány úttörő kezdeményezés, (Mikó Imre: Bod Péter élete és munkái, valamint Sámuel Aladár: Felsőcsernátoni Bod Péter élete és művei), e kísérletek szemléletét azonban az idő messze túlhaladta. A legjelentősebb eseményt e téren az 1940-es esztendő hozta, midőn Bod – részint latinul írt – *Önéletírását* Valentiny Antal fordításában Jancsó Elemér megjelentette. Bod Péter életútjának alakulását ezért leghívebben saját írása alapján követhetjük nyomon – 1768 áprilisáig, ahol véget ér. Ebben – a személyes vonatkozásokon túl – gazdag történelmi, helytörténelmi forrást is talál az olvasó.

„Az 1718-ik év... vagy semmit jelentő, vagy nagyon csekély termést hozott... a Székelyföldön, amiért azután a legnagyobb gabonaínség állott be. Ezért történt, hogy a székelyek legnagyobb része Erdély más vidékeire és Havasalföldre meg Moldva szomszédos tartományaiba szóródott szét. Akik pe-

dig a helyükön maradtak, különféle módon küszködtek az éhséggel... Sokan szerte bolyongtak, mint az árnyékok vagy félholtak.... Az éhség és a szokatlan tél miatt az ember nedvei szükségképpen elromlottak; ezért az 1719-ik évben, a tavasz beálltakor a Székelyföldet akkora pestis támadta meg, hogy egy év leforgása alatt több mint százezren pusztultak el. A szükséglet akkora gabonabőség követte, hogy a mező terményeinek összegyűjtéséhez hiányoztak az emberek.”

A pestisnek Bod atyja is áldozatul esett, nem meglepő hát, hogy a cseperedő gyermek sok nélkülözés közepette végezte tanulmányait. A híres nagyenyedi kollégiumnak 1724-ben lesz tanulója, de már 1729 és 1732 között maga is oktat Felsőbányán. Ekkor visszamegy folytatni félbehagyott tanulmányait, 1736-ban pedig megbízzák a kollégium könyvtárának gondozásával. Következnek a külföldi egyetemi évek: 1740–1743 között Leydenben teológiát, jogot és keleti nyelveket tanul. Hazatérésétől 1749-ig „jó patrónája” Bethlen Kata udvarában, a székelyföldi Hévízen lelkészkedik, mikoris Magyarigenbe hívják, ahol egyházi szolgálatát egészen 1769. március 3-án bekövetkezett haláláig végzi.

Önéletréséből értesülünk életének olyan nevezetes eseményeiről, mint 1748-ban kötött házasságáról Enycdi Máriával, aki azonban két év múlva meghal. Újra nősül 1751-ben, második felesége Bányai Zsuzsanna. Leírja gyermekei születését, s többüknek halálát, de tudóstól könyveit megjelenéséről, s különféle lekészi szolgálatairól is. Áradó lendületű írása mindenütt bővelkedik a természeti csapások ismertetésében, mint pl. *„A folyó 1749. évben a sáskák Erdélynek sok részében igen nagy károkat okoztak a vetésekben. Az előző év július hónapjában néhány sáskaraj érkezett Moldvából Erdélybe, amelyek nemcsak károkat okoztak, hanem a föld üregeiben és lyukaiban szerte elhelyezték tojásaikat, amelyekből kora tavasszal a nap melegének segítségével iszonyú sáskarajok keltek ki. Ezek annál ártalmasabbak voltak, hogy a repülésre alkalmas szárnyuk még nem nőtt ki, s lábukon mindenféle folyamként özönlöttek mindent lelegetve és csak a puszta földet hagyva maguk után.”* Önéletrésát fia, Bod Elek – aki Désen volt orvos – bocsátotta az Erdélyi Múzeum című lap rendelkezésére, s Döbrentei Gábor kivonatolts közlésében itt látott napvilágot 1817-ben.

Bod Péter sokrétű tudományos tevékenységet folytatott, legjelentősebb műve azonban kétségtelenül a már említett, teljes terjedelmében mindössze egyszer, 1767-ben megjelent *Magyar Athenas*. Az első magyar nyelvű irodalmi lexikon terjedelmében jelentősen meghaladja „előzményét”, *Czvittinger Dávid* latinul írt, s 1711-ben kiadott *Specimen-jét*. Míg ez utóbbi 250 literátor adatait közli, Bod 528 magyarországi szerző pályá-

futását és munkásságát ismerteti, s megemlíti 62 név nélküli művet. Irodalmi és könyvészeti adatait saját gyűjtése révén gazdagította. „Tanulmányozza a korabeli és a megelőző századok kortörténeti, művelődéstörténeti és egyházi irodalmát, s a nyomtatott könyvek mellett nagy mennyiségű kéziratos munkát kutat fel.” Kiterjedt levelezés útján adlatokat szerzett be a fontosnak vélt események még élő tanútól, sírfeliratokat jegyzett le, könyvtárakban búvárkodott. Nagy segítségére volt pártfogója, Bethlen Kata és Ráday Gedeon könyvgyűjteménye. Könyvtárát halálát követően ugyan elárverezték, de jegyzéke fennmaradt. „Innen tudjuk – írja Vita Zsigmond – hogy ebben a hagyatékban 888 művet számoltak össze, ami tekintélyes értéket képviselt a korabeli erdélyi könyvtárak között, főként ha ezúttal nem a főúri, vagy kollégiumi könyvtárakra gondolunk. Egy tudós könyvtára volt ez, amelyet egy életen át gyűjtött össze, részben még Enyeden vagy Hollandiában, nagyrészt azonban későbbi összeköttetései révén, ismerősök, könyvgyűjtők segítségével.” A *Magyar Athenas* adatai is nélkülözhetetlenek; számtalan olyan műről, amelynek egyetlen példánya sem maradt fenn, kizárólag innen értesülünk. „Athenasban laktanak a böls emberek, kik görögországban nevezetesek voltak” – írja Bod egyik, Teleki Ádámnak szóló, 1767. május 28-án kelt levelében, majd hozzáteszi, hogy azért gyűjtötte egybe a magyar írókat, hogy „tsináljunk egy Athenast s láttassanak meg a magyar földön.” A lexikonban helyt kapott minden írástudó, aki valamely említésre érdemes frásos emléket hagyott maga után, mégpedig vallásra való tekintet nélkül. Bizonyos elfogultságon azonban mégsem volt képes felülemelkedni. Szembeötlő a református szerzők iránti megkülönböztetett rokonszerencse, az egyéb (katolikus, unitárius stb.) vallásúakról csak kényszeredetten ír elismeréssel. A lexikonban szereplők széles foglalkozási körből kerülnek ki, „mindenki helyet kapott... lett legyen teológus, jogtudós, költő vagy király. A história litteraria, amelynek Bod Péter is a művelője volt, nem az irodalom, hanem a tudományosság történetét tárta fel, s abba a humanista hagyományokhoz híven a tudomány és a szép irodalom egyaránt beletartozott.” – írta Torda István.

Munkássága során Bod Péter írt anekdotagyűjteményt és emlékiratokat, sajtó alá rendezett régi kéziratos munkákat. Említést érdemel a székelyekről szóló kéziratos műve (*Siculia Hunno-Dacica*) s az erdélyi románok történetét feltáró *Brevis Valachorum Transylvaniam incolentium historia* (1764). Feltehetőleg előmunkálatoknak tekinthetők csek Erdély államismeretéről tervezett nagy művéhez, amelyet azonban elkészíteni már nem tudott. Megírta több régi neves erdélyi személy – Balsaráti Vitus János, Szenci Molnár Albert, Gelcei Katona István, Pápai Páriz

Ferenc – életét, s kéziratos gyűjteményt állított össze Erdély történetíróiról, *De scriptoribus rerum Transsylvanicum* címmel.

Jelentős egyháztörténeli munkássága is, amelyet az irodalomtörténeli vonatkozások gyakorisága jellemez. Így a Kolozsvárott, 1764-ben megjelent *Szentírás értelmére vezérlő magyar lexikon*, vagy *A szent bibliának históriája* (Nagyszombat, 1748), amely az első hazai irodalomtörténeli monográfia, s a bibliafordításokat ismerteti. Maradandó alkotása a Svájcban, 1760-ban megjelent magyar nyelvű egyetemes egyháztörténete (*Az Isten vezérlő anyaszentegyháza*), s a nyomtatásban csupán a múlt század végén kiadott, latinul írt magyar egyháztörténete (*Historia Hungarorum ecclesiastica*). A *Smyrnai Szent Polikárpus* című (Nagyenyed, 1766) műve az erdélyi református püspökök – irodalmi munkásságukra is kitekintő – életrajzgyűjteménye.

Olyan – mindeddig nem bizonyított – nézetek is napvilágot láttak, melyek szerint *Árva Bethlen Kata életének maga által való rövid leírása* című önéletrajzi munkát nem ő, hanem jegyzetci és vallomásai alapján Bod Péter készítette. A Kolozsvárott megjelenő Református Szemle című lapban közölt tanulmányában legalábbis ilyen következtetésre jutott *dr Markos András*, aki „csak nemrégiben előkerült, Bethlen Katától származó eredeti, autográf kézírások” alapján zárja ki a nagyasszony szerzőségét. Igazának eldöntése az irodalomtörténészek feladata. Bod Péter azonban a vitathatatlanul saját maga által írt művei és egész munkássága révén érdemes az utókor *hálásabb* emlékezetére.

Ilonismeret, 1987. évi 1. szám

A kezdet és a vég – Bécsben (gróf Széchenyi Istvánról)

A legnagyobb magyar születésének bicentenáriuma alkalmából – feltehetően – különösen sok magyarban fogalmazódik meg az elhatározás, hogy felkeresse valamely gróf Széchenyi István személyéhez kötődő emlékhelyet, s ott a helyszínen adózzon e túlszárnyalhatatlan, kiváló ember emlékének. Budapest, Pozsony, Nagycenk és a többi, Széchenyi életéhez, nevezetesen alkotásaihoz fűződő város sorában kiemelkedő szerep jut Bécsnek. Ne feledjük ugyanis, hogy itt, a császárvárosban látta meg a napvilágot 1791. szeptember 21-én, és a közeli Döbling faluban – mely időközben egybeépült Béccsel – hunyt el 1860. húsvét vasárnapjára virradóan. Noha megszámlálhatatlanul sokszor időzött az osztrák főváros falai között, számunkra, Széchenyi tisztelőiként azért különösen fontos város ez mert a születés és a halál, a kezdet és a vég színhelye.

Bécs belvárosának egyik köznapi, a többitől semmiben sem elütő utcája a Herrengasse. Itt található az Alsó-Ausztriai Tartományi Múzeum, s a Hofburg egyik kapujától, a Michaeltortól egy sóhajtásnyira, az osztrák belügyminisztérium szomszédságában áll a Wilczek-palota. Háromemeletes szürke bérlház ez a *Herrengasse* 5. számú ház, noha bejárata felett mives kovácsoltvas erkély, földszintjén pedig két exkluzív üzlet fogadja a látogatót. Az épületet az osztrák műemléki felügyelőség is megjelölte, s a rövid ideig falai között lakozó jeles irodalmárok emlékét is táblák őrzik. Így von Eichendorff költő 1811–12. között, míg a hírnevesebb drámaíró, Grillparzer 1812–13. között volt emléktábláik szerint a Wilczek-palota lakója. Végül jó két ember magasságban a minket leginkább érdeklő tábla, mely németül és magyarul arról tudósít, hogy: „Itt született 1791. szeptember hó 21-én gróf Széchenyi István, a legnagyobb magyar.”

(Amint az emléktábla alatt megilletődve álltam, kezemben a *Magyar Nemzet* 1982. október 20-i számával, *Kunszabó Ferenc* Széchenyi eszmévilágáról írt sorozatának első részéből (Becsvágy és erény) elolvastam a kezdő sorokat. »A legnagyobb magyar.« *Miért nem kopott le Széchenyi Istvánról Kossuth Lajos szép dicsérete mindmáig? Talán azért, mert ő csak épített. Más nagyságaink, kezdve Gézán, romboltak is. Pontosabban: rombolniuk is kellett, hogy helyet csináljanak az újnak. Széchenyi életművének egyedülálló sajátossága a csak építkezés.* Amerre nézünk, mindenütt keze nyomát találjuk: főbb útjaink, vasútjaink, folyóink és csatornáink máig azon a helyen futnak, illetve folynak, ahol ő megépítette, építését elkezd-

te, vagy ahová megálmodta. De ő vetette meg iparágaink alapjait, ő kapcsolta be mezőgazdaságunkat a piac vonzásába, ő hangsúlyozta a nemzeti és nemzetközi kereskedelem nélkülözhetetlen fontosságát.”

Gróf Széchenyi István szülőhelyének igen alaposan utánajárt egyébként *Lauringer Ernő*, aki a *Soproni Szemle* 1938-as évfolyamában külön tanulmányt szentelt a Herrengasse 5-ös számú házának. Megemlíti itt egyebek, más bizonyítékok mellett a Szent Mihály-templom anyakönyvét, melyben az áll, hogy a gróf 1791. szeptember 21-én született, még aznap meg is keresztelték, lakóhelye pedig a Belváros 18. számú háza. Bécsben ezt követően több házszámajstrom is készült, melyek alapján Lauringer egyértelműsíti, hogy ez a mai Herrengasse 5-nek felel meg. De hogy az épületen belül hol, melyik emelet melyik lakásának melyik szobájában? Ezt bizony nem tudjuk. Az 1730-as évek tájkán épült ház eredeti arcát feltehetően érintetlenül őrzi. Homlokzati részén jól karbantartott bérlakások, lépcsőháza is tiszta, gondozott. Az egyik lépcsőfordulóban elhelyezett feszület rég elmúlt korok hangulatát idézi...

A másik helyszín a nyomasztóbb, nehezebben található meg. Dr. Gustav Goergen döblingi magántévholydája, ahol Széchenyi életének utolsó tizenkét esztendejét töltötte – felirata szerint –, ma is Privatspital. *Obersteingasse 18–22*. Egy oldalkapun lehet a kertbe lépni, ahol fák, elgazosodott sövény, hatalmasra nőtt cserjék fogadnak. Kiegyezett fücsomók, por, elhanyagolt, ápolatlan növényzet. Az épület homlokzatán dróthálók. A földszinten is, az emeleten is embermagasságig. Némelyik ablak betörve, de mindegyiken rács. A kert szélénél drótháló állja utamat: rajta túl halványvörös kő: A márványtáblán lévő felirat szerint: „Itt élt gróf Széchenyi István, a legnagyobb magyar, 1848. szeptember 7-től 1860. április 8-ig.” Alatta mindez megismételve németül. Majd egy újabb mondat, csak magyarul: „Eszméid élnek...” A kő körül rozsdás vaspánt, kétoldalt ehhez málladó koszorúk erősítve. Eszméid élnek? Hát itt nem. Itt életnek nyoma sincs, itt minden pusztul, mállik, porlad, ez az enyészet tanyája, nem az életé. Felnézek az épületre, ahol valaha a gróf élt. És írt. Itt, e roskatag épület falai között készült el a *Blick*, a *Nagy magyar satíra*, az *Intelmek* és az *Önismeret* kézírata... Itt látogatta meg Deák Ferenc és Falk Miksa, Kecskeméthy Aurél és Tasner Antal, Jósika Samu meg a grófné és fiai, Béla meg Ödön... De hogy hol, melyik lakrészben, szobában – az itt is, miként a herrengassei épületben... fellelhetetlen. Nem tudjuk, hol folytak a lehalkított megbeszélések, a titkos tárgyalások, a fojtott viták... Sem azt, hogy hol dördült el a mindenre pontot tevő pisztolylövés... Semmit sem tudunk, csak azt, hogy itt élt tizenkét évig, ahogy a

kölöp felirata hírül adja. Minden nagy szellemünk között a legtündöklőbb.

„Eszméid élnek...” – dobol bennem a két itt olvasott utolsó szó, amint a gazos ösvényen a kertből kifelé botorkálok.

Élnek?

HUNNIA, 1991. IX. 25. (23. szám)

Emlékezés Horányi Elekre

A XVIII. század folyamán többen is megpróbálkoztak nemzeti bibliográfiánk elkészítésével. E művek azonban kéziratban maradtak, s mivel idők során ezek is elkallódtak, gyakorlati hasznuk alig lehetett. Az írónk életére és munkásságára vonatkozó kiterjedt adatgyűjtést követően nyomtatásban is megjelent első jelentős kísérlet *Czvittinger Dávid* (1676–1743) latinul írt *Specimen Hungariae Literatae* című, Frankfurtban és Lipcsében 1711-ben kiadott munkája volt. Ezt követte *Bod Péter* (1712–1769) *Magyar Athenas-a*, mely 1766-ban Nagyszombatban látott napvilágot. A magyar bibliográfia e két kiváló úttörője betűrendbe szedve megírta írónk életrajzeit, s az életút adatai mellett felsorolták alkotásaik címeit is.

Az igazán nagy mennyiségi és minőségi változást *Horányi Elek Memoria Hungarorum et provincialium scriptis editis notarum* című, Bécsben és Pozsonyban 1775–1777 között megjelent három kötetes munkája jelentette. Az 1155 író életművét ismertető mű nem csupán bővítette, kiegészítette elődei adatait, nem is csupán nagyobb számú alkotókra terjesztette ki figyelmét, hanem alaposabb és rendszeresebb munka eredményeként jött létre.

Horányi 250 évvel ezelőtt született Budán. Szülei – Horányi Gábor királyi tanácsos és Sibolthi Erzsébet – igen jómódúak voltak, így fiúkat gondos nevelésben részesíthették. Iskolai tanulmányait Prágában, Budán, Pozsonyban, Kassán és Győrben végezte. Privigyén 1752. október 22-én belépett a piarista rendbe, Pesten bölcseletet tanult, s 1755. január 14-én letette a fogadalmat. Ezt követően rendje Rómában küldte ismereteit elmélyíteni. E célt szolgálta több olasz várost, majd Svájcot, Németalföldet és Angliát érintő nyugat-európai utazása is. Több vidéki városban tanított. Előbb Vácott – itt szentelték papá 1759. június 5-én – majd Nyitrán, később Kecskeméten, ahol megírta a nevét országosan ismertté tevő *Oratio pro arte poetica* című munkáját. Szeged, ismét Kecskemét, Magyaróvár voltak tanítóskodásának következő állomásai, míg végre 1767-ben a váci akadémián a bölcseleti tanszék tanára lett. Itt kezdett mélyrehatóbban foglalkozni hazai irodalmunk történetével. Miként korábban Czvittingerhez, Horányihoz is eljutottak egyes külföldi vélekedések, melyek a magyar tudományról és irodalomról lekicsinylőleg, becsmérelve szóltak. S miként elődjét, úgy Horányit is fűtötte a bizonyítás vágya: valós értékeinket a külföldnek felmutatni, a bécsi udvar sugallta

alaptalan vádaskodásokat megcáfolni. Hozzáfogott tehát adatgyűjtő munkájához, s elkészítette a *Memoria Hungarorum* c. nagy művének tervét. Az anyaggyűjtést 1771–74 között Nyitrán, Tatán, Pesten és Budán folytatta, amíg könyve el nem készült, melyet itthon és külföldön hatalmas elismerést fogadott. Számtalan tudós társaság sietett őt tagjai sorába felvenni. A hetvenes évek végén pedig Bessenyeivel és Ányossal együtt maga is részt vett abban a pesti szervezkedésben, amely *Hazaifüi Magyar Társaság* néven egy hazai irodalmi csoportosulást létrehozását tűzte ki céljául. A magyar történelem tanára és a bölcsélet doktora lett 1778-ben. Közben folytatta az anyaggyűjtést irodalmi lexikonának új, bővített kiadásához. E kiegészített változat, a *Nova Memoria Hungarorum* azonban csonkán maradt, csak az első kötete (A–C) jelent meg Pesten, 1792-ben.

Horányi főművének bevezetésében megemlékezik Czvittinger lelkes, de szerény eredményt felmutató kezdeményezéséről, s elismeréssel szól Bod Péter művéről is. A címlapon olvasható jelmondat Horányi lexikon-szerzői indítékait jól jellemzi: *Provehimur non praemio, sed patriae amore*, vagyis: *Nem jutalomért, hanem hazaszeretettel fáradozunk*. Műve mentes a vallási türelmetlenségtől és elfogultságtól, e téren is elődei fölé nőtt. Lexikona a legjelentősebb XVIII. századi hazai alkotás, amelyet majd Szinyeyi József, Gulyás Pál és mások jóval később haladnak csak meg. *Horváth István* így méltatta Horányi bibliográfiájának jelentőségét: „Leginkább a *Memoria Hungariae* által szerzett nevének mind a hazában, mind a külföldön halhatatlan hírt és dicső emlékezetet: mert akkor, midőn még az eféle tárgyakra igen csekélyek valának a segedelmek, 1155 tudósokat a feledékenység homályaiból kiragadni nem kis munkába telt.”

Horányi betegsége, s agg kora ellenére – a kegyes tanítórend iránti háláját akarván kifejezni – megírta a tudós piaristák életét, *Scriptores Piarum Scholarum* címmel, két kötetben, amely Budán jelent meg 1808–1809-ben. Születésének jubileumi évében Kazinczy róla írt soraival emlékezünk rá: „*Hévvél szerette a jót, hévvél utúlá a gonoszt. Tiszta lélek volt, méltó, hogy a maradék áldással emlékezzék felőle.*”

Új Ember, 1986. július 27. (30. szám)

Emlékezés egy hídcépítőre: dr. Bitay Árpádra

„Teljes életemben a román-magyar megértésért küzdvén, jóleső örömmel látom, hogy ez irányban nálam fiatalabb erő is kilép a közdőtérre...” – írja dr. Bitay Árpádnak egyik 1925-ben küldött levelében Veress Endre. S a levél címzettje, a fiatalabb pályatárs nem csupán „kilépett” e roppant akadályokban nem szűkölködő küzdőtérre, de egész tudományos munkásságát, minden emberi megnyilvánulását az e téren való helytállásnak szentelte. Hidat épített a két nép között. Régi kapcsolatokat tárt fel és újakat teremtett, levéltárak mélyén porosodó dokumentumokat tett közzé és fordított, előadásokat tartott és közéleti tisztségeket töltött be, s mindezt egyetlen cél: a magyar és a román nép közeledése, egymás jobb megismerése érdekében. Méltán nevezhette önmagát egyik rövid tanulmányában „a magyar-román szellemi érintkezések történetíró”-jának.

A Romániai Magyar Irodalmi Lexikon első kötete Bitayt irodalomtörténészként tartja számon. E sokoldalú tudós tevékenysége azonban ennél szélesebb körre terjedt, hiszen történész és nyelvész, filológus és műfordító, tanár és politikus, irodalomszervező és propagáló is volt egyszemélyben.

Sokgyermekes vasúti raktárnok fiaként, Budapesten született 1896. július 20-án. Csiki és háromszéki székely szülei éppen a millenniumi kiállítás megtekintése céljából tartózkodtak a fővárosban, ennek emlékére kapta az Árpád keresztnévet. Apja keresete szűkös megélhetést nyújtott a családnak, s hogy a gyors észjárású, élénk eszű fiúcska tanulhasson, nagy szükség volt az egyházi iskolák nyújtotta tandíjkedvezményre. A kolozsvári, brassói, gyulafehérvári főgimnáziumokban végzett tanulmányai után 1915 júniusában – kitűnő eredménnyel – érettségizett, s még ebben a hónapban kézhel vette katonai behívóját. Hadapródörmeisteri rangban hamarosan Doberdóra kerül, s rövid megszakításokkal harminc havi frontszolgálat következik. A piaveci csatában klórgázmérgezést szenved, s ez – mint életrajzírója Dr. György Lajos megállapítja – jelentősen elősegítette korai halálát. Még a harctéren van, de már a kolozsvári egyetem joghallgatója is egyben. A Monarchia összeomlása után, 1919. június 4-én avatták doktorrá – de már Debrecenben. A megváltozott történelmi körülmények között képesítésének Romániában nem sok hasznát vehette, ezért Gyulafehérvárott lett helyettesítő tanár.

Az erdélyi magyarság számára az impériumváltozás nehéz időszaka ez. 1920 végén jelent meg Kós Károly, Paál Árpád és Zágoni István felhívása, a *Kiáltó szó* című kiáltvány, amelyben többek között a valóságra ébresztő és józan cselekvésre ösztönző sorok olvashatók: „Ic kell vonni a tanulságot... Dolgozni kell, ha élni akarunk, és akarunk élni, tehát dolgozni fogunk...” Nem tudható olvasta-e Bitay a kiáltvány szigorúan a realitáshoz kötődő sorait, tény azonban, hogy annak szellemében cselekedett.

A Brassó melletti Hosszúfalun román nyelvtanfolyamot végcz, s olyan sikerrel, hogy a következő, 1920/21-es tanévtől már a kolozsvári Marianum leánynevelő intézetben román nyelvet és történelmet tanít. Bámulatos nyelvérzéke volt. Nemcsak a középiskolában elsajátított latin nyelvet beszélte klasszikus szépséggel, de az angol, a német, a francia, olasz, spanyol, román, szerb, szlovén, horvát, cseh, lengyel, bolgár, eszperanto, görög és újjörög nyelveket is egyformán jól elsajátította: tizenhat élő és holt nyelvet tudott. S miközben maga is oktat, beiratkozik a kolozsvári egyetem bölcsészkarára, ahol 1923. március 19-én kitüntetéssel szerez román irodalomból és történelemből tanári képesítést.

Ezzel befejeződött a felkészülés ideje, az életéből hátralevő közel másfél évtized lázas alkotó munkával telt el. Még 1922-ben megjelent első jelentős munkája, *A román irodalomtörténet összefoglaló értékelése*, majd a következő évben a szakkörökben ugyancsak komoly elismerést aratott *Rövid román nyelvtan* című könyve.

Ugyancsak az 1923-as év eseménye, hogy Nicolae Iorga meghívja előadónak az általa vezetett, Prahova megyei Valenii de Munte-ba a nyári szabadegyetemre. Ettől kezdve tizenöt éven keresztül (megszakítás nélkül haláláig) tartja itt előadásait román nyelven, többnemzetiségű hallgatóság előtt a magyar kultúra jeleséről és ismerteti a magyar irodalom teljes történetét. Előadásait nyomtatásban nem jelentette meg, jegyzeteinek legnagyobb része pedig megsemmisült Kolozsvár 1944. június 2-i bombázásakor. Így előadásainak tematikáját csupán a szabadegyetem műsorfüzetek és a román lapokban megjelent értékelések alapján ismerjük. A megértés és megbecsülés jegyében ismertette az egyetemes magyar kultúra olyan kiválóságainak munkásságát mint pl. Arany János, Madách Imre, Szenczi Molnár Albert, Virág Benedek, Orbán Balázs, Kazinczy Ferenc, Kisfaludy Károly, Liszt Ferenc. A mintegy száz szabadegyetemi előadása során megemlékezett több jelentős történelmi évszázadról is, így a Magyar Tudományos Akadémia alapításának centenáriumáról, Báthory István erdélyi fejedelem és lengyel király születésének 400., vagy II. Rákóczi Ferenc halála 200. évfordulójáról. Előadá-

ŕsai – saját kutatásai alapján – kitértek a magyar-román mővelődesi kapcsolatokra is. Mőind a két nép irodalmát alaposan ismerte, s közöttük olyan kapcsolatokat tárt fel, olyan érintkezési pontokra irányította a figyelmet, amelyek addig ismeretlenek voltak. Szabadegyetemi előadásainak elsődleges jelentősége abban rejlik, hogy – amint azt dr. György Lajos megfogalmazta – „az ókiráltságbeli románság nagy tömege belőlük értesült először a magyar szellem színvonaláról és európai értékő megnyilatkozásairól.”

Közben bekapcsolódik a közéletbe is. Sokrétő tevékenysége során volt főtitkára az Erdélyi Mőzeum Egyesületnek (1925–1930), referense az erdélyi római katolikus státusnak (1925–1927), majd vezetője a kisebbségi minisztérium magyar osztályának (1931-ben); továbbá Gyulafehérvár alpolgármestere és Alsó-Fehér megye tanácsának, valamint az országos tanügyi főtanácsnak magyar tagja. Noha több alkalommal próbálkozott, egyetemi katedrát nem kapott, 1929-től haláláig a gyulafehérvári római katolikus teológia tanáraként román nyelvet és irodalmat adott elő.

Tizenhét év alatt (1920–1937) csaknem négyszáz tanulmánya, közleménye, tudományos és népszerűsítő cikke jelent meg. Írt Ács Károlyról, a román népköltészet első magyar fordítójáról és Szabó Károlyról, a székelyek történetrójáról, Ponoru Thewrewk Józsefről, a román közmondások első magyar fordítójáról és Barabás Miklós, a híres festőművész bukaresti éveiről. Írt Szontagh Sámuel havasalföldi gyógyszerészről és Viola Józsefről, a moldvai magyar népköltészet gyűjtőjéről, aki a moldvai fejedelem udvari orvosa volt, valamint Göde István csiki székely származású színésztől, s az ő kapcsán a magyar-román mővelődesi kapcsolatokról. Írt Jókai és a bukaresti magyarság kapcsolatáról, s arról az Anton Kurzról, aki Bem szárnysegédjeként Petőfivel egy csatában esett el a harctéren. Mőltatta Az ember tragédiája Octavian Goga-féle román fordítását és írt jelentős helytörténeti és nyelvészeti munkákat is. Így a Pásztorú 1924. június 22-i számában jelent meg *Suceava a magyarság jelenében és múltjában* címő tanulmánya, vagy a Kolozsvárott 1926-ban önálló füzetben kiadott *Gyulafehérvár Erdély mővelődesitörténetében* címő műve. Több frásában is visszatér egyik legkedvesebb témájára, a moldvai magyarság történetének és nyelvének vizsgálatára. Forrásértékő, gyakran idézett műve az 1926-ban megjelent *A moldvai magyarság* címő, s ugyancsak a legkeletibb magyarok történetét tárgyalja az ugyancsak ebben folyóiratban és különlenyomatként is kiadott *Nyelv- és névtörténeti tanulmányok* címő dolgozata. A Székely Nemzeti Mőzeum ötvenéves jubileumára megjelentetett Emlékkönyv (1929) tartalmazza *Újabb szempontok és ada-*

tok a román nyelv magyar elemeinek kutatásához című írását, melyben meggyőzően bizonyítja, hogy a román nyelv magyar eredetű szavainak elsődleges forrása a moldvai csángó magyarok nyelve. Közülük nem egy a klasszikus írók közvetítésével került be a román irodalmi nyelvbe.

Mindezen túl ő írta a Benedek Marcell-féle Irodalmi Lexikon (1927) és a Dézsi Lajos szerkesztette Világirodalmi Lexikon (1931) román címszavait is. Állandó munkatársa volt az Ellenzék, az Erdélyi Irodalmi Szemle, az Erdélyi Múzeum, a Magyar Kisebbség és a Pásztortűz című lapoknak. Nem felejtkezhetünk el végül fordítói tevékenységéről sem, melynek említett óriási nyelvismerete közepette is a magyarról románra és a románról magyarra való fordítás állt a középpontjában. Tizenkét román író, többek között Alecsandri, Creanga, Caragiale, Delavrancea, Emil Isac alkotásait, összesen 36 cikket, elbeszélést tolmácsoló nyelvkönn, s románra fordította pl. Jókai, Gárdonyi, Mikszáth, Szigligeti műveit.

Felmerül a kérdés ezek után, hogy ez a hatalmas munkabírású és rövid élete során is jelentőset alkotó férfiú vajon hogyan maradt meg kortársai emlékezetében. Gyulafehérvári volt tanártársa, a későbbi csfk-szentkirályi orvos, Nagy András így emlékezett vissza rá: „Hízásnak induló, zömök ember volt. Barna haja is kezdett már hátrafelé húzódni magas homlokán. Úgy emlékszem, halálakor sem volt több 41 évesnél, de többet mutatott, mert betegsége, mely végül is korai halálát okozta, lassú, öreges mozgásra kényszerítette.” Nagy András, akit közeli barátság fűzött Bitayhoz, s aki 1937. november 30-án bekövetkezett halálakor is jelen volt, rokonszenves, egyszerű embernek írja le, s mint mondja „kiváló humorérzéke adta meg személyiségének a ragyogást.”

Amikor meghalt, Gaál Gábor a Korunk legendás szerkesztője így emlékezett reá: „... nagy veszteség halála, s ebben a vonatkozásban nem is annyira az a kérdés, hogy ki lép helyébe, hanem hogy lép-e valaki olyan, akit mind a két irányban ugyanaz a tudományos hűség hevít.”

Dr. Bitay Árpád a magyar és a román nép közötti barátság mindmáig épülő hídjának volt az egyik építője. Hídverő volt, aki követésre méltó példával szolgált. Igaza van ezért Dávid Gyulának, aki szerint: „Élete és fájdalmas töredékként hátramaradt munkássága egyaránt megérdemli, hogy ne feledkezzünk meg róla.”

A Márton Áron Emlékérem kitüntetettje:

Bíró Géza Lucián

A felemelően nemes célokra létrejött Bethlen Gábor Alapítvány 1989. évi díjainak átadására megindítóan szép, ünnepi összejövettel keretében került sor november 2-án az Országos Széchenyi Könyvtárban. A nagy erdélyi fejedelemtől elnevezett díj kitüntetettjei, de a Márton Áron Emlékérem díjazottjai sem lehettek sajnos valamennyien jelen az emlékeztetés eseményén. *Illyés Kinga* marosvásárhelyi előadóművész, színész az „idők zordsága”, *Bíró Géza Lucián* rév-komáromi bencés paptanár magas kora miatt nem vehette át személyesen a Márton Áron Emlékérmel, *Szervátiusz Tibor* alkotását.

Rév-Komárom „belvárosában”, csaknem szemben a Szent Anna-kápolnával, melyet ma is ő lát el, régi kertes házban lakik Bíró Géza Lucián. Látogatására nem egyedül érkeztem; *id. Trugly Sándor*, a kitüntetett egykori tanítványa, ma már maga is nyugdíjas, a helyi múzeumbarátok körének elnöke és a legöregebb komáromi helytörténész, *Bihary Mihály* is gratulálni szeretne. Lucián bácsi egyedül él, csöngtetésünkre ő nyit kaput, s máris kész az első fénykép. Három nagy, városukért nehéz időkben is sokat tett öreg. Amint a kerten át befelé igyekszünk a ház hátulsó fertálya felé, utunk hullámzó deszkapallókon vezet át, melyek többméteres mélység felett húzódnak. Míg nagy óvatosan haladva beérkezünk, nem győzünk szörnyülködni a háborús állapotok miatt. Kényelmesen elhelyezkedve megkérem házigazdánkat, hogy mesélje el egyházának és népének szolgálatában töltött életét.

Bíró Géza Lucián a mátyusföldi Zsitvaujfalun született 1898. április 4-én, így hát csaknem kilencvenkét éves. A gimnázium első hat osztályát Esztergomban végezte, majd 1915-ben belépett a bencés rendbe, s a két utolsó évben már Pannonhalmán tanult. Itt szentelték pappá 1922-ben, s még abban az évben Komáromba került, ahol a bencés gimnáziumban magyar és latin nyelvet tanított. Majd 1938-ban a pannonhalmi főpát Pá-pára küldte, a dunántúli város bencés gimnáziumát igazgatni. Így érkezett el 1944 karácsonya, amikor a rend lovas szánkóján, csikorgó téli hidegben érkezett vissza szeretett városába, Komáromba, ugyanesak igazgatónak. Bihary Mihály ekkor régi fényképet tesz elénk: a komáromi bencés gimnázium 1944/45-ben végzett VIII. osztályának tanulói és a tanári kar – középen x-szel jelölve Bíró Géza Lucián – láthatók rajta. *Az utolsó itt végzett évfolyam tehát!* 1945 nyarán a gimnáziumnak be kellett zárnia kapuit, az igazgató ugyanis nem volt hajlandó feladni a magyar tanítási nyelvet. Következtek a *Hontalanság évei*, melyeket *Janics Kálmán* ilyen című – immár Magyarországon is megjelent – könyvéből mi, köz-

vetlen át nem élők is jól ismerhetünk. A teljes jogfosztottság ideje szakadt a már eddig is sokat szenvedett csehszlovákiai magyarságra.

Bíró Géza Lucián 1949-ig a komáromi bencés rendház főnöke. Ebben az évben a bencéseknek el kellett hagyniuk a várost. Szinte egyik órától a másikkra összcapakolták és erőszakkal Znióváráljára, Trencsénbe szállították őket. Ő maga a besztercebányai egyházmegyében szlovák hívek körében töltött be plébánosi beosztásokat, mígnem 1960-ban Balonyra, immár ismét magyar nyelvterületre került. Tíz esztendőn keresztül volt itt plébános, 1970-ben vonult nyugállományba, túl a hetvenkettedik évén. Nyugdíjas éveire ismét visszaköltözött Komáromba.

Amikor elbúcsúztunk a pátriárkák korát megélt, ma is miséző lelkipásztortól, két informátorom még hosszan sorolta Bíró Géza Lucián hasznos és léleképlő cselekedeteit. Amint ballagtunk a Jókai utcán, a két elfogultsággal nem vádolható atyai jóbarátom, id. Trugly Sándor evangélikus és Bihary Mihály református presbiter tisztelő szeretettel emlegették az agg római katolikus papot, s nyúltak vissza a múltak messzeségébe, elősugárzó szép tetteiért. Megemlézték a 30-as években az ifjúság számára általa szervezett tutajos táborozásokat. Mindön a cserkészek a ma már Turocszentmártonnal egybecépiült Rultkáról tutajokkal csorogtak alá a Vágon. Beszéltek az 1929-ben indult, általa szerkesztett *Tábortűz* című cserkész- és diáklapról. Az ugyancsak Komáromban, 1933-ban általa kiadott és öt rendtársa (Faludi Marcellin, Baál Geláz, Kűhár Flóris, Radó Polikárp, Szunyogh Xavér) által szerkesztett *Liturgikus Lexikonról*. Melyre Magyarországon nem akadt kiadó, s amely így Csehszlovákiában jelent meg – magyarul! De kiadott (világiak számára) mise- és dogmakönyvet is, segítve az egyház életébe való aktív bekapcsolódást. A városba hívta a Szociális Testvérek Társasága nővéreit a szociális munka fellendítése céljából. A jogfosztottság éveinek idején két magyar nyelvű kiadvány is fűződik az ő nevéhez. Így 1947-ben az általa szerkesztett *Miatyánk* című imakönyv, 1948-ban pedig az ugyancsak általa összeállított *Katolikus Kalendárium*. Bátor tettek voltak ezek? Nos, semmi más a háború utáni négy évben magyarul meg nem jelent! De volt ereje a szlovák-magyar megbékélést is szolgálni. Tanítványai – tudása, újfő szenvedélye, emberi példája és hűsége alapján – századunk legnagyobb pedagógusegyéniségei közé sorolják Bíró Géza Luciánt. De nem csak ők...*

Dátum, 1989. december 18. (195. szám)

* Rövid idővel e cikk megjelenése után B. G. L. elhunyt. Ami belőle test volt, az kiköltözött a komáromi bencések dűzsírhegyébe, egykori rendtársai közé.

Székely Tibor, a világot azonosító nyelvész

A jugoszláviai Székely Tibor életének hetvenöt éve alatt számtalan foglalkozást üzent. Volt néprajzkutató és dramaturg, múzeumigazgató és operatőr, újságíró és hegymászó, mindennek előtt azonban bámulatos nyelvrézékkel megáldott ember, aki bejárta és könyveiben leírta újszólván az egész világot. Kicsit lélegzetelállítóak az őt jellemző számok, elvégre kilencvenegy országban járt, ezekben az általa ismert (beszél) huszonnégy nyelven több mint hétezer előadást tartott. Írt huszonzét könyvet, melyek eddig huszonzét nyelven jutottak el az olvasókhoz. A magyarországi útleírás-kedvelők elsősorban a Gondolat Kiadó *Világjárók* sorozatában 1981-ben megjelent *Éjjelkor dűlnek a pálmák* és a Magyar Eszperanto Szövetség által tavaly kiadott *Kumecava, az őserdő fia* című könyvei alapján ismerik. Legtöbb művét magyarul azonban az újszólva Fórum Kiadó jelentette meg, utoljára 1988-ban a *Patagóniától Alaszkáig* címűt. A magyar állampolgárként született, rendkívül mozgalmas életű nyelvész 1988. szeptember 20-án (szívelégtelenségben) hunyt el a szabadkai kórházban, nem a véletlen műve így, hogy tiszteletre méltó személyére éppen most emlékezünk.

Székely Tibor bölcsője a Magas Tátra aljában ringott; Szepesszombaton – ma Spisska Sobota, Csehszlovákia – látta meg a napvilágot 1912. február 12-én. Három hónappal később állatorvos édesapja a Temesvár alatti Csenébre –, ma Cenci, Románia – költöztette családját. A gimnáziumot már a jugoszláviai Kikindán (ahová tízéves korában költöztek át) és Niksicen végezte, itt is érettségizett 1929-ben. Édesapja kívánságára, aki világleletében bíró szeretett volna lenni, elvégezte a zágrábi egyetem jogi karát, jogászként azonban egyetlen pillanatig sem ténykedett. Arra a kérdésre, hogy mikor és hogyan indult el hosszú útjára a nagyvilágban, így válaszolt: „Tulajdonképpen még kis gyerekként, képzeletben, amikor olvasni sem tudtam, de azért apám polcáról naponként levettem a Pallas lexikon első kötetét, a szőnyegre tettem, nekihasaltam és órákat töltöttem fölötte. Mindenki csodálkozott, hogy miért mindig csak ezt az első kötetet lapozgatom. Nekem pedig ez elég volt akkor négyévesen, és elég maradt egy életre: benne találtam Afrikát, Amerikát, Ausztráliát, Ázsiát... Többre nem is voltam kíváncsi.”

Már akkor is páratlan nyelvtudására gondolva lapja, amelynél ezidőtájt újságíróskodott, 1939-ben kiküldte Argentínába, hogy tudósítson a délszláv kivándorlók életéről. Közben kitört a világháború, ő kinnrekedt, a néhány hétből tizenöt év lett. Itthon maradt családtagjai közül pedig

többen is a Holocaust áldozatai lettek. Megmászta a földrész legmagasabb csúcsát, az erről az újáról írt hatalmas sikerű könyvét – *Vihar az Aconcaguán* – Mexikóban azóta is tankönyvként használják a hegymászók. Az összes dél- és közép-amerikai ország bejárása után 1954-ben visszaérkezett hazájába és Belgrádban telepedett le. De nem sokáig! Két év múlva következett Ázsia, majd Ausztrália, Afrika. Indiában eszperantista megfigyelő az UNESCO ülésén, Kínában tolmács, Nepálban a király vendége, a Szaharában egy karavánnal keres fel több oázist. Részt vett krokodilvadászaton, járt emberevők között, lakott jurtában a mongolok földjén és volt jógi; tanította eszperantóra Vinoba Bhavét, Gandhi tanítványát.

Végül 1927-ben kinevezték a szabadkai múzeum igazgatójává, s 1976-ig itt ténykedett, amikor is nyugdíjba ment. A várostól lakást kapott, ennek szobáiba került híres gyűjteménye, összesen hétszázhatvan darab néprajzi tárgy. Eleinte ugyan mindent gyűjtött, amit útjain megszerezni tudott, később belátta, hogy ez képtelenség. Szabadka sétálóutcájában, a Borisa Kidricán levő egykori lakásában már „csak” sapkák és kalapok, aztán maszkok, s végül hangszerek találhatók. Igaz, a világ minden tájáról.

Dísztelenül egyszerű sírján Szabadkán a bajai temetőben nevén s a születés és halálozás évszámán kívül mindössze az eszperantisták zöld csillaga látható...

Magyar Nemzet, 1989. október 12. (240. szám)

„Az időtlen, örök Ázsia” tudósa, Felvinczi Takács Zoltán

A művészettörténész, szakíró és egyetemi tanár *Felvinczi Takács Zoltán* mindenekelőtt azzal írta be nevét kultúránk történetébe, hogy Hopp Ferenc hagyatékából létrehozta, majd három évtizeden át gyarapította és igazgatta a budapesti Kelet-Ázsiai Művészeti Múzeumot. Pályájának állomásait, tudományos munkásságát áttekintve földijét, *László Gyula* professzort kell idéznünk, aki szerint „nem pusztán foglalkozása s hivatása volt a Kelet-kutatás, hanem: életeleme”.

Mint a magyar kultúra és tudomány oly sok más jelesce, ő is Erdélyből származott. Kővár vidékének korábbi székhelyén, Nagysomkúton született 1880. április 7-én (abban a helységben tehát, ahol 58 évvel később a tragikus sorsú költő-virtuóz, *Szilágyi Domokos* is meglátta a napvilágot.) Édesapja *Takács Sándor* orvosi praxist folytatott, aki fiának nevelésére igen nagy gonddal ügyelt. A Kelet iránti lelkesedés ugyan már gyermekkorában fellobbant benne, mégis, bizonyos kitérő után kanyarodott csak helyes irányba az útja. A máramarosszigeti jogakadémián folytatott tanulmányai közben – itt tett államvizsgát 1901-ben – festeni is tanult *Hollósy Simon* keze alatt. Münchenben és Berlinben is hallgatott ilyen jellegű stúdiumok után 1904-ben Budapesten szerez művészettörténeti doktorátust. A következő évtől az Országos Képtárban, a Szépművészeti Múzeumban s a Történelmi Képcsarnokban dolgozott. Közben elérkezett az 1907-es év, amikor Kelet iránti, eddig is meglévő érdeklődése végre tág teret kapott. Mint *Buddha útján a Távol-Keleten* (Révai Kiadó, Bp., 1938.) című könyvének bevezetőjében írja „nagy vággyá csak akkor fejlődött a vonzalom, amikor Vay Péter gróf átadta Japánban szerzett gyűjteményét az országos Magyar Szépművészeti Múzeumnak és ott én kaptam megbízást annak feldolgozására.” A régi német mesterek művészetével való foglalatosságot – melynek egyik bizonyítéka 1909-ben Dürrerről megjelent könyve – teljesen abbahagyta, miként tudományos pályájának kezdetén a festéssel is felhagyott. (Látáskultúrája azonban minden írásán észlelhető: a festő szeme a hétköznapi ember előtt egyébként rejtve maradó részleteket is észlel, s ez elevenné, szemléletessé teszi műveit.) Ebben az időszakban mind többet időzik *Hopp Ferenc*, a híres pesti látszerész öt világméretű útjáról hazahozott, mesés gazdagságú keleti magángyűjteményének tárgyai között. A tulajdonosnak szakértelmével jelentős segítségére van, s így Hopp 1919 szeptemberében bekövetkezett halála után az immár állami intézménnyé lett *Kelet-Ázsiai*

Művészeti Múzeum élére Felvinczi Takács Zoltán kerül. (A múzeum a látogatók előtt majd csak 1923. május 28-án nyitja meg kapuit, s még ebben az évben megjelenik *A Hopp Ferenc Kelet-Ázsiai Múzeum* című kis könyve.)

Egyetemi oktatói munkáját 1925-ben Pécssett kezdi meg (előbb magán- majd rendkívüli tanár) „Kelet-Ázsia művelődéstörténete, különös tekintettel a művészet történetére” című előadásorozatával. Később (1939-ben) *Hómann Bálint* a szegedi egyetem művészettörténeti tanszéke nyilvános rendes tanárává nevezi ki, majd 1940–46 között visszatér szülőföldjére, s a kolozsvári magyar egyetemen tanít. Ekkor írja *Egy múzeum születése* című dolgozatát, mely a híres, *Reményik Sándor fő- és Vársárhelyi Z. Emil* szerkesztő jegyezte kolozsvári PÁSZTORTÜZ című folyóirat 1941. szeptember 15-i számában jelenik meg. Hoppról és gyűjteményéről többek között ezt olvashatjuk itt: „Érdeklődése kiterjedt mindenre, amit a földgolyón a természet és az ember alkotott. Múzeuma ennélfogva megtelt a keleti és nyugati népek legkülönbözőbb használati és művészeti tárgyaival, fegyvereivel, ékszereivel, a világ különböző tájairól való állati és növényi készítményekkel, ásványokkal, tengeri csigákkal, kagylókkal, korállokkal, bajó- és épületmintákkal stb. Selymek, gyöngyök, kosarak, gyékények fokozták a felhalmozott tárgyak festői együttesének színhatását.”

Tudományos publikációi – melyeknek száma meghaladja a százat hazai és külföldi folyóiratokban egyaránt megjelennek. Így a *Tudán* meg a *Távol-Kelet* címűekben, a *Kőrösi Csoma Archívumban*, továbbá az *Ost asiatische Zeitschrift*, a *Jahrbuch für Asiatische Kunst* és más lapok oldalain. A *Pester Lloyd*, valamint a lipcsei *Der Cicerone* művészeti kritikusa ként ugyancsak gyakorta jelentkezik.

Kolozsvárról az ismert történelmi események nyomán 1946 szeptemberében végleg hazaköltözik Budapestre, s azon nyomban megbízást kap a Hopp Ferenc Múzeum ismételt vezetésére. E feladatkört 1948 ig látja el. Szegedi előadásait is folytatja az egyetemen egészen 1950 ig, amikor 70. évében, negyvennégy évi állami szolgálat után nyugalomba vonul.

Vissza kell azonban kanyarodnunk az 1935-ös évhez, amikor november 21-én elindul tizenhárom hónapos, Indiát, Japánt, Kínát és Koreát érintő útjára. Ennek történetét írta meg a korábban már említett *Buddha útján a Távol-Keleten* című kétkötetes művében. Az útra egy japán érdekltségű Kelet-kutatási célra Budapesten létrehozott alapítvány jóvoltából, továbbá *Stein Aurél* Japánban tett ajánlásai és *Germanus Gyula* indiai egyetemi kapcsolatai révén kerül sor. Így aztán Felvinczi Takács Zoltán,

• aki cleddig Londonba, Párizsba, Berlinbe, Stockholmba és más európai városokba, azok múzeumaiba és kiállításaira járt megnézni a Távol-Kelet művészetének csodáit, végre a helyszínre is eljuthatott! Tőle hihetően hangzik könyvében a kicsit szabadkozó sor: „nem időszerű kérdések vonzották a Távol-Keletre, hanem az időtlen, örök Ázsia.” Életének célja ezzel beteljesedett, végre a tárgyak, a művek születési, keletkezési helyén állhatott szemben velük, velük, amelyeket képről már oly jól ismert!

Említsük még meg, hogy itthon résztvett a Kőrösi Csoma Társaság és a Magyar Nippon Társaság alapításában. Hogy – főleg kolozsvári professzorsága idején – sokat foglalkozott az erdélyi örmény művészettel is, lévén édesanyja örmény származású. Hogy 1944-ben Budapesten angolul jelent meg *Some premises of Islamic ornamental System* című könyve. Hogy legidőtállóbb összegzése Kelet művészetéről a *Barát-Ébner-Takács: A művészetek története* című, 1926-ban megjelent társszerzős könyvben (és külön nyomtatásban is) olvasható. Hogy *László Gyula* szerint „e művében mint a régi és új keleti művészet polihisztora megmutatta bámulatra méltó lexikális és átfogó tudását s mélyen együttérző szeretetét.”

Amiért pedig Felvinczi Takács Zoltán alakját és munkásságát most elevenítettük fel, annak oka a megemlékezést előhívó évforduló! *Huszonöt évvel ezelőtt, 1964. december 4-én hunyt el Budapesten; szeretett műzeumban, kedves tárgyai között érte az elmúlás.*

Dátum, 1989. december 4. (183. szám)

Domokos Pál Péter születésnapjához köszöntése

A különféle népek illő tisztelettel köszöntik születésnapjukon azon legkiválóbb fiaikat, akikről már életükben bebizonyosodott, hogy sokat és hasznosat tettek; hogy olyan művet alkottak, melyet nem kezdhet ki a pusztító idő. Így vagyunk ezzel mi, magyarok is. Így vagyunk most, amikor határainkon innen és túl, felekezeti hovatartozástól függetlenül, a szeretet, a tisztelet, a nagybecsülés és a hála hangján köszöntjük *dr. Domokos Pál Pétert*, aki 87. születésnapjához érkezett. S szokásunk ugyan nem lehet közöttünk járó ember tömjénezése – úgy érezzük –, egy kimagaslóan nemes példákban ugyancsak szükdődők, már-már szegénycs korban vétek lenne elmulasztani a főhajtást egy egész közösségre kisugárzó, a másokért élt élet legnemesebb példáját adó nagy alkotó előtt.

Másokért élt élet! Ismételjük meg, hangsúlyozzuk ki e szavakat. Mert Domokos Pál Pétert soha nem hajtotta egyéni dicsőség utáni vágy, nem remélt jutalmakat. Egy közösség, a moldvai magyarság megmaradása, fennmaradása volt az a cél, melynek minden napját és annak minden pillanatát szentelte immár több, jóval több mint fél évszázada! A legkeletibb – s tegyük hozzá! –, egyben a legkeletesebb, a legmostohább körülmények közé kényszerült magyarok megmentésére fordította minden idejét. Sokszor, nagyon sokszor magára maradtan, mindenkitől elhagyva, vagy észre sem véve, egyedül. Ebben az elhagyatottságban, ebben az elfeledettségben talált egymásra a tíz- és százeczer, anyanyelvétől, iskoláitól, szellemi vezetőitől megfosztott, kényszerű beolvadásra ítélt moldvai magyarság és Domokos Pál Péter. Aki nem csüggedt az érettük való küzdelemben. Akinek sokszor azért kellett harcolnia, hogy legalább mi ne felejtszünk el róluk. A körülmények gyakorta voltak olyanok a moldvai magyarság vidékein, hogy a tevőleges, gyakorlati segítség teljesen ellehetetlenült. Arrafelé az élet gyakorta volt moccanástalanul mostoha!

Domokos Pál Péter, ha csak tehette, felkereste őket; megismerte szokásaikat, lejegyezte énekeit, mindent megtett, olykor többet is, mint amit megtehetett. *Nem hagyta magára a legkeletibb magyarokat!* S ha fizikailag nem lehetett is állandóan velük, lelkiileg mindig ott volt. Pusztinán és Lészpeden, Klézsén s a Tatros völgyében. Neki köszönhető, kizárólag és egyedül neki, hogy népünk látóköréből nem estek ki végleg védencei, hogy idők múltán példája követőkre talált, hogy az utóbbi évtizedben megsokasodtak az újságcikkek és megszáporodtak a kutatók, hogy a közfgyelem kiterjed e keleti magyarokra is.

„Ő valóságos vándorapostol módjára járta be a moldvai falvakat és gyűjtötte az ottan élő magyarságra vonatkozó társadalmi és néprajzi anyagot” – írta róla Szabó T. Attila professzor, az erdélyi magyar tudomány másik óriása, ugyancsak „egyszemélyes intézmény”. (Ezen a tájon sohasem mentek ritkaságszámba a kiemelkedő egyéni teljesítmények, a magányos, nagy alkotók, akik egymaguk hoztak létre más – szerencsésebb sorsú – népcsoportnál egész kutatóintézeteket igénylő műveket. A *Magyar Encyclopédiát* létrehozó Apácai Csere János, az *angol-tibeti szótárt* készítő Körösi Csoma Sándor, s az *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár* alkotója: Szabó T. Attila mellé sorolható a moldvai magyarság kutatásának elindítója, s eddigi legnagyobbja: Domokos Pál Péter is.)

Mindig vonzották az olyan feladatok, melyeknek hosszú időn át nem akadt elvégzőjük. Így jelent meg *Hangszeres magyar tánczene a XVIII. században*, meg az „... édes Hazámnak akartam szolgálni” című könyve. Így a *Bartók Béla kapcsolata a moldvai csángómagyarokkal*, a Rajeczky Benjáminnal közösen írt *Csángó népzene* és a leghíresebb, *A moldvai magyarság*, melynek ötödik, átdolgozott kiadása nemrég jelent meg. S e korántsem teljes felsorolás végén említsük meg a legújabbat, az idei könyvhéten a pultokra került *A moldvai csángó magyarok* címűt, melyet *Csoma Gergely* társaságában írt.

Az 1901. június 28-án született Domokos Pál Péter egészen fiatalon fogadta meg, hogy a legkeletibb magyarok létezését, ismeretét nem engedje végleg kihullani nemzetünk tudatából. Bebizonyította, hogy egyetlen ember is milyen sokat tehet. Amikor most, születésnapján tisztelettel köszöntjük, Schopenhauer gondolata jut ezért eszünkbe: „Ha valaki egész nap sietvén este megérkezik, meg lehet elégedve.”*

Reformátusok Lapja, 1988. június 19. (25. szám)

* Domokos Pál Péter életének 91. évében, 1992. február 18-án elhunyt.

Jancsó Benedek – a mi időnkben

– Emlékezés a jogos magyar önvédelem egyik
„tündöklő szellemére” –

A népek és nemzetek békés, harmonikus egymás mellett élése megvalósítandó *célként* szép és támogatást igénylő elgondolás, *gyakorlatként* azonban aligha több mint egy tetszelős és színes álom. Évezredek történetének tanúsága legalábbis ez utóbbi megállapítást látszik alátámasztani.

Nem volt ez másként soha románok és magyarok együtt, egymás mellett és egymás között élésének évszázadai alatt sem. Sokkal több volt a szembenállás mint a szövetkezés a múltban, de a gyakorlatban ma sincs másként, amikor pedig oly sok szép szó hangzik a pusztába kiáltva magyarok és románok barátságáról.

Vajon miért?

Jancsó Benedek, – az a tudós, aki a román törekvéseket, célokat és gondolkodásmódot mindez ideig legtökéletesebben és legmélyebbre merülve ismerte meg, – a velünk szomszédos nép egyik klasszikusát idézve így fogalmazta meg ezt tömören és mellébeszélés nélkül.

„A románok érdekei a történelem egész folyamán ellentétesek voltak a magyarokéival – írta a világosi származású Slavici János a múlt század 70-es éveiben. – A mindennapi érdekek köztök annyira ellentétesek, hogy a kibékülés lehetetlen. Emiatt Magyarországon a magyarok és románok sohasem is fognak egymással barátságban élni. A románok nemzeti ideálja a nemzeti egyesülés. A magyaroknak is megvan a maguk ideálja: a nagy és hatalmas Magyarország. Ez a kettő egymás mellett lehetetlen. A Kárpátok egyszerre nem lehetnek a románoké és a magyaroké is. A románok csak egyet kérnek, hogy Magyarország szétbomoljék s belőle ők is kivegyék a részüket.”

Mint tudjuk – hála a Trianont létrehozó nagyhatalmaknak! – kivették... Az Erdélyben az 1200-as években megjelenő románság az évszázadok során nem csupán többszörösen „túlszaporodta” a törökkel folytatott háborúkban (később az „egyikéztől”) megcsappant számú magyarságot, de számbeli fölényének biztos tudatában immáron a saját javát szolgáló ideológiát is fabrikált. Az Erdélybe beszivárgott románság kieszelte a dákorómán kontinuitás (folytonosság) elméletét. Ennek alapján követelte Erdély elszakadását Magyarországtól, s „ösi jussón” csatlakozását Rómániához. Magyarországon – az akkorin – mindez szinte senkit sem

érdekel. Jancsó Benedek így csaknem magányos óriásként vette fel a küzdelmet, s mai hasonlattal élve egyre másra lőtte fel jelző rakétáit: „Vigyázat, veszély van, készüljünk az önvédelemre, területtrabló készülődik a keleti végeken!” Intő szava azonban nem hullott termékeny talajra. Balga magyarjaink azt gondolták, hogy nem mélyen ülő, hanem csupán felületi a baj, hogy nem egy egész nép fenekedik ellenünk földünkre sóváróva, hanem néhány egyén ácsingózik erre, ki nem érdemel komoly figyelmet.

Jelző rakétákat emlegettünk az imént, de persze ezek könyvek voltak! Elképesztő tárgyismerettel, felülmúlhatatlan anyagfeltáró szorgalommal, lelkiismeretes és precízen megírt kiváló könyvek! Ám ha ez így van, akkor jogos a kérdés: hogyan lehetséges, hogy Jancsó Benedeknek nemhogy a műveit, de még a nevét sem ismerjük? (Tegyen próbát a Tisztelt Olvasó, s érdeklődjék környezetében még nem nyugdíjas ismerőseitől: vajh akad-e köztük csak egy is, ki hallotta Jancsó Benedek nevét?) Az elmúlt évtizedek kommunista rémuralma elvégezte a maga pusztító munkáját népünk lelkében is! A magyar szellemi önvédelem legnagyobbjainak még a hírét is kiégették a tudatból, tiltásokkal, félreneveléssel pedig elérték, hogy a fiatalabb korosztályok tudatába be sem kerüljenek. Négy évtized „internacionalistának” nevezelt maszlagát hirdelve örökös önkorbácsolásra, állandó büntudatra szoktatták ezt a népet, s ha valakiben egyáltalán felmerült volna a jogos önvédelem gondolata, csak úgy záporozott az illető felé a megbélyegzés, s az „nacionalista-sóviniszta-irredenta-fasiszta-brigantívá” minősített legott. Nekünk nem volt – és nincs! – igazunk semmiben! Romáinnak, szerbnek, horvátnak, szlováknak élni magyar uralom alatt az szörnyű elnyomás, az maga a pokol. De kompakt magyar népességű területeket román, szerb, horvát, szlovák uralom alá hajtani, s kényre, kedvre kiszolgáltatni az – egyéscsk szerint maga a paradicsom. *Amelyik magyarnak pedig ez nem tetszik: az fasiszta!* Mert a genocid magyargyűlölők nem hajlandók egyehlő mértékkel mérni. Ha két ember teszi ugyanazt, az nem ugyanaz. Jancsó Benedeknek a „nacionalista” tüzes lilimát égették a homlokára, s ez jó ok volt az agyonhallgatásra, arra, hogy egyetlen műve se jelenjen meg az ún. „internacionalisták” több mint négy évtizedes rémuralmá alatt...

Mindezek után feltehetjük a kérdést: ki is volt Jancsó Benedek? A Székelyföldön született, a háromszéki Gelencén, Jancsó István táblaíró és Kálnoky Zsuzsanna fiaként 1854. november 19-én. Gimnáziumi tanulmányait a székelység nevezetes iskolájában Csíksomlyón és Kolozsvárott végezte, míg az egyetemet a „kincses város”-ban kezdte el, s a császárvárosban, Bécsben fejezte be. Bölcsész doktorrá 1878-ban avatták, s

még ugyanezen év nyarán megkezdte a magyar nyelv- és irodalom oktatását a pancsovai állami főreáliskolában. Két évvel később az aradi főreálba, 1887-ben pedig Budapestre, a II. kerületi gimnáziumba helyezték.

Jancsó Benedek, akit a román kérdés kutatójaként illene elsősorban nyilvántartanunk, sem erre, sem a történelmi pályára nem készült céltudatosan. Szalai Béla megállapítása szerint „mint fiatal tanár a magyar irodalom története iránt érdeklődött, annak problémáit vizsgálta nagy elhílyedéssel és szorongalommal (legalaposabb Kölcsey életrajzunk szerzője), irodalmi társaság alapításában tevékenykedett, monográfiát szerkesztett.” Először Szenczi Molnár Albertről írt monográfiát (1878), majd az említett Kölcsey életrajz (1885) következett s ugyanebben az évben a Fábán Gábort bemutató zárta a sort. Az e körbe tartozó számtalan kisebb dolgozatát felsorolásuk terjedelmessége okán csupán megemlítjük. Az, hogy minden irodalomtörténeti érdeklődése és az oktatásban volt gyakorlati részvétele ellenére a román-kérdés vizsgálata felé fordult, minden bizonnyal ugyancsak az ifjúkorban eredeztethető, amikor leginkább fogékony a külvilág hatásaira az ifjú ember. Ismerve élete első két évtizedének színterét, cseppet sem csodálkozhatunk, hogy figyelme mindennél jobban összpontosult az országunkat fenyegető halálos veszedelem köré. Életének legfőbb törekvése: a románság részéről jövő, a magyarság teljes megsemmisítését céljául kitűző irtózatosszerű fenyegetés iránt felébreszteni kortársai figyelmét. Bevinni a köztudatba a fenyegetettség valós érzését. Miként maga írta, küzdeni akart „a román viszonyokban való állandó és kipusztíthatatlannak látszó tudatlanságunk ellen.” (Említsük meg eleink dicséretére, hogy a magyar közoktatásügyi vezetés által kiadott román olvasókönyv a dákoromán éleleletet sujkolta a tanulóknak. Már most fellésszük a kérdést, a jelen írás hamisítosan ócsároló „internacionalista” és „kozmpopolita” beállítottságú magyar falóknak: vajh elképzelhetőnek vélik-e, hogy a bármikori Románia területén a román által kiadott magyar nyelvű olvasókönyvben himnikus sorok zengjék a magyar „csodaszarvas” mondát?)

Jancsó Benedek a magyar nemzeti érdekek védelmét tűzte ki célul, ennél nagyobb bűn pedig – egyesek szerint – nem is követhető el. Azon derék hazánkfiai, akik képesek megszámlolni manapság, hogy a Magyar Televízióban hányszor hangzik el az az ártatlan szó, hogy „magyar” majd ezt követően a dőlőt merítten *magyarkodásnak* minősítik és ellélik... Nos ők hogyan lehíették képesek felfogni Jancsó Benedek nagyságát? (Érdekes persze, hogy egyetlen román sem ítélt el egyetlen másik román az alapon, hogy az *románkodna*, még akkor sem, ha a derék román esetleg lintselt Marosvásárhelyen. Egyetlen szlovák sem kapja

• meg egy másik szlováktól, hogy ő „szlovákkodik”, még ha táblákon követeli is a felvidéki magyarok átzsuppolását a Duna másik oldalára... Minő érdekes, hogy a „kodás” csak kizárólag a „magyarkodás” lehet, csak ekkor szíszzennek fel a honi kozmopoliták. Talán csak nem a VAE VICTIS, a jaj legyőzöttnek morálja ez, midőn hibás kizárólag az ötfelől is leszelelt ország patriotája lehet, miközben a területgyarapodók szép és jó magaviselete hibátlanságában maga a tökély?)

Jancsó a Bánffy-kormány alatt a miniszterelnökség nemzetiségi ügyosztályán tevékenykedett, 1907-től a kultuszminisztériumban dolgozott. Majd 1917–1919-ben a bukaresti osztrák-magyar parancsnokság politikai osztályán – mint nemzetiségügyi szakelőadó – végezte feladatait. Itt és ekkor hatalmas eredeti dokumentációt gyűjtött össze (mintegy ötezer irat), amely azonban később megsemmisült, s így feljegyzéseire hagyatkozva írta meg kiváló román-tárgyú munkáit.

Később a „Magyar Szemle” állandó munkatársa lett, s magas színvonalon művelte a történelmi publicisztikát. Amikor hatvan évvel ezelőtt, 1930. június 27-én Budapesten elhunyt, kortársai már felismerték Jancsó jelentőségét. Ekkor már tíz évnél is régebben megtörtént, hogy Magyarország „szétbomlasztott” s mindenki kivehette belőle a maga részét, amekkorát csak akart. Jancsó Benedek három évtizeden keresztül küzdött a hazai bűnös tudatlanság és nemtörődömség ellen, szorgalmazta az önvédelmet – mindhiába! Senki sem figyelt rá! Végül meg kellett érnie, hogy igaza lett, hogy jóslata bekövetkezett. Mint írta: „Az 1918 október végi összeomlás után bekövetkezett események a legfájdalmasabb igazságot szolgáltatták e három évtizedes eredménytelen és hiábavaló munkásságomnak. Cassandra gyötrelmes szerepe jutott osztályrészemül és szívettépő elégtételül.”

A halálát követő évben, 1931-ben az Erdélyi Férfiak Egyesülete „Jancsó Benedek Társasága” Emlékkönyvvel tisztelgett a kiváló férfiú, a jeles patrióta szellemisége, munkássága előtt. Az Asztalos Miklós szerkesztette könyvben leíratott a fogadkozás; emlékéit megőrizzük, munkáját folytatjuk.

Hogy mindez mennyire sikerülhetett, arra történt néhány utalás ezen az oldalakon...

HUNNIA, 1991. január 25. (15. szám)

Vasváry Ödön, az amerikai magyarok kutatója és krónikása

A Budapesten, 1977-ben megrendezett III. Anyanyelvi Konferencián az egyik legnagyobb amerikai magyarnak nevezte *Vasváry Ödön* amerikai magyar református lelképásztort chicagói lelkészársa, *Berecz Árpád*.

Vasváry Ödön 1888. október 18-án született Szegeden, a Mályás tér 19. számú házban. Édesanyja: Várad Veronika régi helybéli patricius családból származott, atyja: a bajor eredetű Wiblitzhauser János serfőző iparos volt. Ötéves csupán, amikor édesanyja fiatalon, váratlanul megözvegyül; két testvérével együtt megnehezedik a gyermekkoruk. A szegedi piarista gimnáziumban érettségizik 1907-ben, majd a temesvári katolikus szemináriumban hallgat teológiát. Nevét ekkor magyarosítja Vasváryra, mert mint megindokolta: „Nem akartam ezzel a lehetetlen bajor névvel végigjárni az életemet.” Már diákkorában gyakorta publikál; németből készült fordításai, de önálló írásai is szívesen látottak az újságok, folyóiratok hasábjain. Irodalmi ambícióit azután sem fékezi meg, hogy felszentelését követően a csanádi püspök Battonyára helyezi káplánnak, noha e ténykedését előljárói nem nézik jó szemmel. Büntetésül az egyházmegye legrosszabb káplániájára helyezik, Kisbecskerekre.

Hazamegye, s Szegedről levelet ír Balthazár Dezső debreceni református püspöknek. Leteszi a különbözeti vizsgát, s most már mint református segédlelkész egy apró Szabolcs megyei faluban, Gégényben végzi szolgálatát Vas Mihály esperes mellett. Itt kerül kezébe a Konvent felhívása, mely szerint az amerikai magyar reformátusok lelkészeket keresnek hitéletük erősítésére. Eredményesen pályázik, elnyerve az egyik lelkészi állást, s 1914 nyarán, huszonhat éves korában áthajózza az óceánt. Ekkor még úgy tűnik, hogy távozása mindössze két évre szól, ennyi ideig lesz segédlelkész Pittsburgban, Kalassay Sándor esperes mellett. Ám kitör a világháború. Hazatértében előbb ez akadályozza meg, később pedig (1916-ban) feleségül veszi Kalassay Sándor leányát, s családot alapít. A két évből végül hatvanhárom lett; Vasváry Ödön végleg Amerikában marad! Buffalo, Spring Dale magyarul a vidékein teljesít szolgálatot, majd Kalassay utódja lesz Pittsburgban, végül Cleveland következik. 1935-től nyugdíjazásáig (1957) az Amerikai Magyar Református Egyesület főtitkárviselője Washingtonban. Széles körű érdeklődése azonban szolgálatát sokirányúvá fejlesztette; a kicsiny gyülekezetek lelkigondozása mellett egy több százezres, távolba szakadt diaszpóra, az egész amerikai magyarság mindenésévé vált. Mint *Csillag András*, mű-

vének hazai kutatója írja: „Nemcsak lelkipásztor volt, hanem kezdetben nyaranta a kivándoroltak gyerekeit is tanította, a kinti magyarság kulturális életének élesztője, az amerikai magyarok történetének kutatója s egyben krónikása lett.”

Lázás munkába kezdett. A huszas évek elejétől több mint fél évszázadon át összegyűjtött mindent, ami magyar vonatkozású, s amit csak elérhetett. Kutatott közkönyvtárakban, Washingtonban a Kongresszusi könyvtárban, New Yorkban a Public Libraryben és a philadelphiai Historical Society pincéiben. Ezernél több cikket közölt, melyek nagyrészt a clevelandi *Szabadság*, az *Amerikai Magyar Népszava*, az *Amerikai Magyar Reformátusok Lapja*, a pittsburghi *Magyarság* és a washingtoni *Testvériség*, meg az *Új Magyar Út* című lapok oldalain jelentek meg. Az amerikai fővárosban, 1939-ben angolul (Lincoln's Hungarian Heroes) és magyarul is (Lincoln magyar hőseit) címen megjelent könyvében az észak-amerikai polgárháborúban harcolt honfitársaink életútjának lexikális feldolgozását adja. Ő találta meg Philadelphiában *Walter Gould* amerikai festőművész elveszettnek hitt magyar tárgyú portréit, melyeket a törökországi, 1849-es magyar emigránsokról készített. (Adományozás útján a washingtoni „Kossuth-ház” s így az ottani magyar reformátusok tulajdonába kerültek.)

Vasváry Ödön szülőföldjétől lélekből egyetlen másodpercre sem szakadt el. Többször is hazalátogatott és kutatásairól előadásokat tartott. Majd 1972. május 16-án adománylevelet nyújtott át hazánk washingtoni nagykövetségének, melyben az áll, hogy „az amerikai magyarság történetével foglalkozó, több száz kötetes adatgyűjteményemet, teljes magánkönyvtárrammal együtt, halálom után a Szeged városi Somogyi-könyvtárnak hagyományozom..., amely megnyitotta előttem, mint iskolás fiú előtt a könyvek titokzatos világát.” A gyűjtemény törzsanyaga ezután mikrofilmre került, a filmek pedig a New Brunswick székhelyű Amerikai Magyar Alapítványhoz jutottak.

Vasváry Ödön céltudatos és végtelen szorgalomtól áthatott, gazdag élete nyolcvankilencedik évében, 1977. július 12-én zárult le. A nagy donátor hagyatéka már ennek az évnek a végén, s a következő elején megérkezett Szegedre. Kutatható, olvasható, mindnyájunk rendelkezésére áll, úgy hívják, hogy „*Vasváry-gyűjtemény*”.

Reformátusok Lapja, 1988. november 13. (46. szám)

Egy jeles erdélyi bibliofil, a Téka-alapító gróf Teleki Sámuel

A marosvásárhelyi Teleki-Téka bejárata felett már ványtábla hirdeti az alapító – esendő valóságunkban még magasztosabbnak tűnő – gondolatát: MUSIS PATRIIS, GRATISQUE POSTERIS... vagyis „A haza múzsáinak és a hálás utókornak...” Az a férfiú, aki e gondolat jegyében, a közművelődés szolgálatára, költséget nem kímélve, önzetlenül és hazafias felbuzdulásban e bibliotékát létrehozta, jó emlékezetünkre méltán érdemes.

*

Teleki Sámuel *kettőszázötven évvel ezelőtt*, 1739. november 17-én született Marosvásárhely közelében, Gernyeszegen. Nagyapja Teleki Mihály (1634–1690) erdélyi kancellár, az 1685-ben grófi rangot kapott család vagyónának megalapozója. Mindössze kilencéves, amikor elveszti édesanyját, Petki Nagy Zsuzsannát, apja második feleségét. A Fejér megyei Celnán tölti gyermekéveit, a kor európai oktatási színvonalához képest meglehetősen elmaradott, hiányos neveletésben részesülve. Tizenöt évesen teljes árvaságra jut – kemény természetű, szigorú atya, Teleki Sándor 1754-ben meghal – s nyakába szakadva a birtok sok ügyes-bajos gondja, tanulmányai átmenetileg teljesen megszakadnak. Amikor húszéves lesz, Mária Terézia engedélyezi peregrinációját, s négyéves nyugat-európai körutat tesz, állandó tanulás közepén. Az 1759 novembere és 1763 novembere közötti út első, mintegy másfél éves állomása Svájc, jelesül *Basel*. Az eddig csak latinul beszélő ifjú itt sajátítja el a német és francia nyelvet, s az itteni egyetemen tanulva, kezdi értékelni a tudományt, a tudást. Útinaplója és levelei tanúsága szerint már ekkor megkezdli a *könyvgyűjtést*. Svájcot követően Hollandiában és Franciaországban időz, mindenütt vasszorgalommal próbálva pótolni ifjúkora mulasztásait, műveltségének – maga által is tapasztalt – hiányosságait. Külföldi tartózkodása alatt szép számú könyvet szerez be, melyeket hazahozva együtt van a Téka magva. Ekkor alakul ki tenni akarása, ekkor formálódik a későbbi tudományt pártoló felvilágosult főúr alakja. Útinaplójában mindez – szellemi fejlődése és könyvgyűjtővé válása – sokról sokra figyelemmel követhető.

Hazatérve sárdi birtokán telepszik le, tapasztalva az elmaradott, sivár viszonyokat. Erdélyt a „tudósok sírjának” nevezi. A külvilágtól való nagy elszigeteltségében kizárólag levelezés útján tarthatja a kapcsolatot.

Bánffi Ágnessel kötött jegyességét Bécs meghiúsítja, 1770-ben azonban feleségül veszi iktári Bethlen Zsuzsanna grófnőt (aki maga is könyvgyűjtő), s méltó élettársa lesz az ekkor már nagy műveltségű bibliofil Teleckinek. Házasságukból kilenc gyermek született, de csak hárman érték meg a felnőttkort. Sáromberkét, ahol ekkor él családjával, valóságos művelődési centrummá teszi. Itt szervezi meg könyveszerző hálózatát, innen kölcsönöz könyveket, s innen támogat, irányít több tudóst is. Hazája sorsa eddig is érdekeltte, most mind nagyobb igyekezettel próbál hasznára lenni! Tagja lesz az Erdélyi Mezőgazdasági Egyesületnek, kurátora a nagyenyedi kollégiumnak. Amikor 1767-ben a gyulafehérvári-nagyenyedi kollégium főgondnokává nevezik ki, bekapcsolódik a közoktatási reformok kidolgozásába. A közpályán is előrelép: királyi kamarás, majd küllői főispán (1774) és erdélyi főkormánybiztos tanácsos (1777). II. József belső titkos tanácsosa, királyi biztos a nagyváradi kerületben, főispáni helytartó, a hajdú kerület főkapitány-helyettese, Bihar vármegye főispánja, 1787-ben alkancellár (ekkor Bécsbe költözik). A magyar és erdélyi kancellária különválasztása (1791) után Teleki Sámuel erdélyi kancellár lesz. A közéleti pályán elért eme szép emelkedése ellenére élete igazi értelmé mindvégig a bibliofília maradt. Tisztartója 1799. április 24-én Marosvásárhelyen letette a Téka épületének alapkövét, s három évvel később – Széchenyi Ferenc alapításával egyazon évben – a Téka megnyílt a látogatók előtt. Katalógusát maga Teleki Sámuel állította össze, s *Bibliothecae Samuelis... Teleki de Szék... Catalogus* címmel 1796–1819 között négy kötetben Bécsben jelent meg latinul. Egy életen át nagy hozzáértéssel és anyagi áldozattal (800 000 forint) megteremtett hatalmas (36 000 kötet) könyvtárát a hazai tudományos élet aktív tényezőjévé kívánta tenni. Mi több, végrendeletében gondoskodott a Téka – halála utáni – gyarapítási és fenntartási költségeiről is. Teleki Sámuel 1822. augusztus 7-én, 83 éves korában hunyt el Bécsben; végakarátának megfelelően a sáromberki családi sírboltba helyezték végső nyugalomra, ugyanazon év szeptember 9-én. Az alapító élete véget ért, életműve pedig sorvadásnak indult. Mint egyik kései méltatója megállapította: „Az 1802-ben megnyílt Teleki-Téka, az alapító halálát követő évtizedekben könyvmúzeummá mumifikálódott.” S később? A kultúra messze sugárzó fellekvára, az emberi tudás és ismeret kiapadhatatlan tárháza jó ideje az idegenforgalmi látványosság szintjére degradálódott.

*

Ma pedig – különösen magyarországi látogató számára – egyszerűen megközelíthetetlen! Mi és ma mindössze annyit tehetünk, hogy Teleki

Sámuel a Széchenyi, Wesselényi, Festetich, Batthyány vagy Orbán Balázs és a hozzájuk hasonló főrangúak sorában tartjuk számon, s személyét és művét nem hagyjuk kizuhanni a magyar kultúra legnagyobb, legáldozatkészebb munkásainak Panteonjából, tisztelő emlékezetünkben. Nem ülve fel a több évtizedes hazug propagandának, amely minden főrendűt híg velcjúnek, Arisztidnak és Taszilónak próbált feltüntetni. Nem ülve fel annak az ördögi, totális uralomnak, amely a Teleki-Tékat hordozó földön ma is őrjögve pusztít, amelynek felróható az élet minőségének mindenre kiterjedő lezüllesztése, s ma, a XX. század végén a kultúra felszámolása, a tébolyult barbarizmus...

Dátum, 1989. november 25. (176. szám)

Száz éve született Balanyi György

Balanyi György piarista, történettudós, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja, a Szent István Akadémia igazgató-választmányi és a Történelmi Társulat választmányi tagja száz évvel ezelőtt, 1886. február 11-én született Kecskeméten. További életútját alapvetően befolyásolta, hogy a paraszti környezetben nevelkedő gyermek tehetségét a ferencesek időközben felfedezték, s az ő segítségükkel a kecskeméti piarista gimnázium diákja lett. Az érettségit követően a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem történelem-földrajz szakos hallgatója. Miután 1910-ben megszerzi a bölcsész doktorátust, Szegedre megy, s 1916-ig itt oktat. Majd ismét a főváros következik; 1916–43 között a budapesti piarista gimnázium tanára – 1935–41-ben az intézmény igazgatója is – az 1936-tól 43-ig terjedő időszakban egyúttal egyetemi magán-, majd nyilvános rendkívüli tanár. Fél évtizedre ekkor ismét elhagyja Budapestet, s 1943–48 között a kolozsvári tudományegyetemen egyetemes történelmet ad elő. Visszaköltözését követően nyugdíjazták, ideje jelentős részét a kutatói munkásság tölti ki. *„Az elméleti munka mellett évtizedeken át volt a magyar piarista rend tartományfőnökeinek tanácsosa, sőt egy ideig helyettese is; a ferences rend pedig 1961-ben »confrater« gyanánt ismerte magáénak”* – írja róla Medvigy Mihály *„Balanyi György emlékezete”* (Vigilia, 1963/6. szám) című írásában. Életének hetvennyolcadik évében, szívroham következtében hunyt el, 1963. május 4-én.

Történettudósként a középkori és legújabb kori egyetemes történet kutatója volt. E minőségében hatalmas életművet alkotott. Csaknem hatvan önálló művel és több mint kétszáz tanulmány, cikk megjelentetésével gazdagította a történettudományt. Nagy hangsúlyt fektetett az első világháború okainak feltárására és történetére. Nevéhez fűződik olyan jelentős művek megírása, mint a *„Világpolitika”* (Bp. 1918), *„A Balkán-probléma fejlődése* (Bp. 1920), és *„A római kérdés”* (Bp. 1929). Egyházi történetírói tevékenységét illetően találónak érezzük Medvigy Mihály megállapítását, aki szerint Balanyi György *„tudományos életműve jórészt két nagy szent tündöklő alakjának sugárzatában áll. Egyikük... Assisi Szent Ferenc, a másik pedig a barokk égboltozat máig világító csillaga: Kalazanci Szent József. A tudós irántuk való érdeklődésének tiszteletreméltóan emberi magyarázata volt. A magyar barátok, Szent Ferenc fiai emelték ki a tehetséges parasztfiúcskát a kecskeméti tanyavilág kilátástalanságából; utóbb pedig a Kalazanci Szent József alapította piarista rend adta meg számára a magasabb tanulmányok lehetőségét.”* A két mű, amelyre az utalás

történet: „Assisi Szent Ferenc” (Bp. 1927) és „Kalazanci Szent József élete” (Bp. 1941). De említsük meg „A szerzetesség története” (Bp. 1923) és a „Szerzetesrendek” (Bp. 1933) című önálló munkáit, valamint a szerkesztésében megjelent „Magyar piaristák a XIX. és XX. században” (Bp. 1942) és „A magyar piarista rendtartomány története” (Bp. 1943) című köteteket is. „A hetvenötéves Balanyi György” című írásában Íjjas Antal megállapította, hogy „Balanyi Györgynek, a magyar szerzetes-történetírónak az az érdeme és nagysága, hogy ezt az egyháziak alapította történettudományt a legmaibb eszközöket alkalmazva használja tündöklő művészetként, éppen félszázad óta a történetírás legkülönfélébb területein.”

Az 1948-tól 1963-ig (haláláig) terjedő másfél évtized során mintegy hetven publikációja jelent meg a Vigiliában. Köztük olyan jelentős írások, mint „A ferences történetírás Herodotosa”, amely Celánói Tamásról, Assisi Szent Ferenc első életrajzírójáról szól, vagy „Az utolsó nem olasz pápa” című, meg a Laczó Dezső piarista tanárról, a századforduló jeles geológusáról és paleológusáról készített „A Bakony szerelmese”. E lapban közölt megemlékezést Bíró Vencel piarista történetíróról, a kegyesrend volt erdély főnökéről, itt köszöntötte a katolikus egyháztörténet élő klasszikusát, a hetvenéves Juhász Kálmánt. Érdeklődésének sokoldalúságát bizonyítja ugyanitt megjelent „A politechnikai oktatás múltjához” című írása, amely a lévai piarista algimnázium tanulóinak, kertészeti oktatásával foglalkozik a kiegyezés évében. A Vigilia közölte utolsó cikkét is, „Egyházi múltunk tartójáról” címmel, az 1963. évfolyam 5. számában.

Huber István Balanyi Györgyöt ábrázoló festménye – amely az egyik műkritikus véleménye szerint „finom erővel” sugározta „a tudóst, a szerzetest, a lélek és fegyelem emberét” – sajnos elpusztult a második világháborús bombázások során. De fennmaradt a költő-barát: Sík Sándor 1930-ban írt „Testvér” című költeménye, amelynek ajánlása Balanyi Györgynek szól. S most, amikor (legalább) gondolatban elhelyezzük a száz év született nagy tudós és tanár kecskeméti sírjára az emlékezés virágait, e vers utolsó szakaszával idézzük alakját:

„Ó be jól esik gondolni rád,
Te igaz ember és igaz barát,
Maurinus elme Szent Ferenc szívével!
Az Isten áldjon mind a két kezével!”

Új Ember, 1986. február 16. (7. szám)

Ráth-Végh István a csevegő kultúrtörténész

Idők során a magyar irodalomban is nagy népszerűsége tett szert az a könnyed, közvetlen és anekdotikus műfajú rövid próza, amely térben és időben csapongva mindig valamely kuriózumokat vesz célba, s melyet a francia *petit historie*-nak nevez. Egyik első hazai mestere *Tóth Béla* (1857–1907) a *Magyar ritkaságok* és *A magyar anekdotakincs* közkezdvelt szerzője volt. A kultúrtörténeti „csevegés” műfajának legnagyobb virtuóza, túlszárnyallhatatlan művésze azonban minden kétséget kizáróan *Ráth-Végh István* volt. Olyan – széles olvasói rétegek által ismert és kedvelt –, könyvek írója, mint *A pénz komédiája*, vagy *Az emberi butaság kultúrtörténete*, s a napokban ismét kiadott – először 1934-ben megjelent – *Magyar kuriózumok*.

Ráth-Végh István minden ízében budapesti volt. Édesanyja, *Végh Gizella* ugyan egy apró csallóközi faluból, Nemesócsáról származott (felmenői Jókaival, Thaly Kálmánnal, Vörösmartyval voltak rokon kapcsolatban) atyja, *Ráth Károly* pedig jórészt Németország első számú tanintézetében nevelkedett. Ő maga azonban nem csupán Pesten született, de a fővárosban élte le teljes – kilenc évtizedet elérő – hosszú életét, s ide költötték legszebb élményei is. Mint írta: „1870. november 23-án születtem a Váci utca és a Régiposta utca sarkán. Budapesten ennél beljebb születni nemigen lehet.” (Csak néhány házzal arrébb, ugyancsak a Váci utcában nyitotta meg az ország egyik legforgalmasabb könyvkereskedését 1857-ben nagybátyja, *Ráth Mór*...)

A jövődő író, az iskolában szorgalmas tanuló, aki a könyveket, az olvasást minden más elfoglaltságnál jobban szereti. Hiába azonban az irodalom iránti korán megnyilvánuló vonzódása, apja kívánságára a pesti egyetem jogi karának hallgatója lesz. Miután megszerzi a diplomáját, 1892-ben bírói pályára lép. Éveken keresztül tevékenykedik a fiatalok közötti köztisztelő álló bírójaként, mígnem 1921-ben átnyergel az ügyvédi foglalkozáshoz, melyet 1934-ig gyakorol. Közben állandó munkatársává szegődik az *Uránia* színháznak (ma az *Uránia* mozi található Rákóczi úti épületében), melyet a tudományok népszerűsítésére alapítottak. A gyakorló jogász e tudomány elméleti művelőjeként is jeleskedik: részt vesz a *Grecsák Károly* szerkesztette *Codex Hungaricus* (Élő törvények gyűjteménye), valamint különféle döntvénytárak összeállításában, s munkatársa volt a *Jogtudományi Közlönynek* is. A Nemzeti Színház bemutatta *A divat* című szatirikus játékát, s írt regényeket (Októberi rózsza, Ércmadár, Chére szívem). Ezek – noha bizonyos sikert elértek – egyér-

telművé tették Ráth-Végh István előtt, hogy nem széprónak született. Műfajt kellett váltania! S a harmincas évek felismeréseként rátalált igazi „terepére”, ahol a rá mindig is jellemző satirikus-humoros, a dolgok fonákját pompásan üstökön ragadni tudó, a minden rendű-rangú visszasságokat megcsipkedő stílusát jól érvényesíthette. Ez pedig a már említett, művelődéstörténeti kúriózumok világa! Óriási műveltsége, páráját ritkító olvasottsága, évtizedeken át folytatott „cédulázó”, az érdekességeket címszavakban rögzítő eljárása kimeríthetetlen kincsesbányául szolgált részére. E satirikus, mulattatva tanító könyvei a világ minden tájáról összegyűjtött történeteket fűznek össze tárgykörönként. Megírta *A szerelem regényes életrajzá-t* (1941) és *Az asszonyi hüüllenség történetét* (1943), *Két évtized babonái-t* (1955), s a *Mendemondák és történelmi hazugságok* (1957) című kötetét. A *Fekete króniká-t* (1958), a *Hatalom és pénz-t* (1964). Mindezt csak példaként említhetjük meg, hiszen e korban született műveinek száma meghaladja a húszat.

Ráth-Végh István egy ízben életének történetét *két*, csaknem tőmondatban írta meg. Majd szerényen hozzátette: „Nem hiszem, hogy olvasóimat érdekelnék egy íróasztal mellett eltöltött élet apró viszontagságai.” Hogy ebben mennyire tévedett, hogy olvasóit mennyire érdekelték sorának cseményei, hosszú életének történései és tanulságai, azt jól bizonyította második felesége, *Ráth-Végh Istvánné*, született *Zipernovszky Mária* – akit Török Jolán halála után, 1927-ben vett feleségül – könyve: a *Férjem története* (Gondolat Kiadó, Budapest 1970.)

Harminc évvel ezelőtt, 1959 decemberében hunyt el.

Heti Budapest, 1989. december 23. (42. szám)

Lakatos István zenetudós kilencvenéves

Kolozsvárott, a nevezetes Biasini-fogadó hajdani épülete mögött húzó-dó Gutinului utca egyik, – oldalával a Házsongárdi panteon kerítéséhez simuló, – emeletes családi háza valóságos zenei múzeum. Könyomatos kották és ódon hangszerek, becses kézirat-halmazok és megsárgult fényképek, időszakos zenei kiadványok, műsoros füzetek, plakátok, s megszámlálhatatlan egyedi zenei dokumentum fogadja itt a látogatót. Itt, e környezetben él és dolgozik Lakatos István, a romániai magyar zenetudósok korelnöke, aki most kilencvenéves.

Alsózorlencen (Zorlentu Mare) az egykori Karánsebes vármegyében született 1895. február 26-án. Balázsfalván és Kolozsvárott végzett iskolai tanulmányok után a budapesti Műegyetemen szerzett általános mérnöki oklevelet 1922-ben. Élete, munkája és alkotói tevékenysége ettől kezdve mindvégig Kolozsvárhoz kötődik. Itt volt városi mérnök (1952-ig) s hegedűtanár a híres Marianum zeneiskolában 1920–24 között, itt doktorált a román népdal és irodalom témakörében a helyi tudományegyetem filológiai karán 1945-ben, itt oktat 1949–54 között a Mezőgazdasági Főiskolán, s 1949-től nyugdíjazásáig (1963) a zenetörténet professzoraként a Művészeti Intézetben, majd a G. Dima Zeneművészeti Főiskolán. (Tanítványa volt pl. *Ruha* István a világhíru hegedűművész is.)

Mint nyolcvannyolc évesen, 1982-ben megjelent *Öreg ember kívánságai* c. visszaemlékezésében írta „Egész életemben kétirányú volt munkásságom: mint egykori városi mérnök éberem figyeltem a város képének alakulását, s ezzel egyidejűleg zenetörténészként aktívan dolgoztam Kolozsvár és általában Erdély zenei múltjának feltárásán. Kelemen Lajosnak (1877–1963) voltam öt évig tanítványa az unitárius kollégiumban és mint benntlakó diák Sándor János zenetanártól tanultam meg a kamara zenélést szeretni és becsülni. A későbbi években Seprődi János (1874–1923) a jeles zenetörténész terelte figyelmemet az erdélyi zenei múlt kutatása irányába.” Lakatos István a bukaresti Kriterion Kiadónál 1974-ben megjelent *Seprődi János válogatott zenei írásai és népzenei gyűjtése* című kötet Almási Istvánnal és Benkő Andrással közösen írt bevezető tanulmányában állít emléket mesterének, akinek bábáskodása mellett

még gyermekfővel – 16 évesen! – írt első zenei tárgyú írásai születtek. A huszas évektől rendszeresen megjelenő zenekritikái, zenei krónikái, könyvismertetései, zenetörténeti cikkei a Keleti Újság, Erdélyi Helikon, Pásztortűz, Esti Lap, Világosság, később az Előrc, Utunk, Igazság, Korunk, Muzica, Tribune című hazai és számtalan külföldi lapban láttak napvilágot. E körben publikált írásainak bibliográfiáját Benkő András állította össze, s ez 1911–1969 között 913, majd 1970–1979 között újabb 83 tételt tartalmaz.

Lakatos István a román zeneművészet köztiszteletben álló avatott ismerője, s a román-magyar zenei kapcsolatok elkötelezett híve és kutatója, amint azt sok egyéb mellett olyan úttörő jellegű munkái is bizonyítják, mint *A román zene fejlődéstörténete*, (1937) vagy a *Román-magyar zenei kapcsolatok a múltban*, (1957).

A Kritérion Kiadó 1971-ben adta ki (Csire József szerkesztésében) *Zenetörténeti írások* c. tanulmánykötetét, 1973-ban pedig ugyanitt, a népszerű Téka sorozatban jelent meg a *Kolozsvári magyar muzikusok emlékvilága* (Szemelvények a XIX. század zenei írásaiból) c. műve. Ez utóbbiban a város zenei életének olyan nagyjairól ír, mint Ruzitska György, Déryné, Brassai Sámuel, Bartalus István és Farkas Ödön. *A kolozsvári magyar zenés színpad (1792–1973)* című, a Kritérionnál 1977-ben megjelent könyve – mint alcíme jelzi – „Adatok az erdélyi magyar nyelvű színház történetéhez.”

A két világháború között elsősorban a kamarazenélés és zeneírás kötötte le Lakatos István figyelmét. Olyan kiváló, nemzetközileg is ismert muzikusokkal játszott együtt, mint Pongárcz Ádám és Rezik Károly, vagy vonósnégyeseinek tagjai (előbb Benedek Ernő, Holló Endre, Meiszt János, később Schul György, Holló Endre és Eichner Andor.) Emlékezetes fellépéseken népszerűsítve így a kamarazene klasszikus és romantikus alkotásait. Lakatos István hosszú élete során a nemzetközi zenei élet számtalan nagyságával állt – olykor baráti – kapcsolatban. Elég ha Bartók és Kodály, Alban Berg és Francesco Malipiero vagy George Enescu és David Ojsztrah nevét említtjük közülük, akik valamennyien személyes, jó esmerősei voltak. S mivel sok-sok tárgyi emléket őriz tőlük és másoktól, csak természetes, hogy az első erdélyi zenei kiállításokat is Lakatos István rendezte, jelentős részben saját gyűjteményének anyagából.

Munkássága elismerésként 1957-ben a Munkaérdemrend III. fokozatával tüntették ki, s említsük meg, hogy tagja a prágai Dvorák Társaságnak és az NSZK-beli Busch Zenetársaságnak.

A romániai zenei élet nagy öregje, a pátriarkai kort megért zenetudós híres anekdotázó. Jó kedélye, friss szelleme, no meg híres zeneszerzőkről és zenészekről szóló vidám történetei ma is gyakorta vonzzák köré a fiatalok társaságát. Olvasói, tisztelői és barátai nevében tizedik év-tizedének küszöbén köszöntjük Lakatos Istvánt, s kívánunk jó egészséget, további töretlen munkakedvet.*

Magyar Nemzet, 1985. február 25.

* Lakatos István 1989. szeptember 22-én, életének 94. évében hunyt el; a házának kerítésén túli Házsongárdi temetőben helyezték örök nyugalomra szeptember 26-án. A „Magyar Nemzet” 1989. október 9-i számában megjelent „Búcsú a magyar zenetudomány nesztorától, Lakatos Istvántól” című nekrológból emlékeztem meg öreg barátomról.

Múltunk ismerője és ismertetője:

Rexa Dezső

Nevét nem őrzi utca vagy tér, igaz, nem épített díszes palotákat, hidakat, színházakat, nem létesített gyárat vagy üzemet. Alakját mégis érdemes felidézni, mert Rexa Dezső, ez a leváltarak sápadt csendjébe visszahúzódó, örökké kereső-kutató frástudó, fővárosunk történetének, múltjának nem csupán egyik legjobb ismerője, de számtalan publikációja révén népszerűsítője is volt.

Rexa Dezső, a Nyitra megyei Csejteről elszármazott köznemesi család sarjaként Pesten született 1872. február 28-án, és szülővárosában hunyt el 1964 novemberében, *huszonöt évvel ezelőtt*. Itt végezte jogi és kereskedelmi akadémiai tanulmányait is, majd némi újságírói pályakitérő után kenyerét mindvégig levéltárosként kereste. Közszolgálatát 1902-ben kezdte meg Alsókubinban, ahol Árva vármegye levéltárnoka és a Csaplovics-könyvtár vezetője volt. (Meleg barátság fűzte itt a legnagyobb szlovák költőhöz, *Pavel Országh Hviezdoslavhoz*, aki elkötelezett hirdetője volt a két nép közeledésének.) Pályája következő állomása Székesfehérváron, ahol Fejér vármegye levéltárát kezelte, végül a harmadik, s e téren utolsó szakasz 1919. november 1-jétől 1937. szeptember 30-ig tartott, s ezt már Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye főlevéltárnokaként dolgozta végig.

Az életregény írója

Csillogástól nem kísért, váratlan, nagy fordulatokban nem bővelkedő életútja azért mégsem volt eseménytelen. Mert végül is annak számított minden megjelent írása, nagyszámú cikkén és tanulmányán túl főleg könyvvei megjelenése a boltok polcain. Rexa Dezső, Pest-Buda múltjának kiváló ismerője rendkívül szerzetágozó alkotói munkát végzett. Irodalom- és kultúrtörténész ugyanúgy volt, mint nyelvész vagy műfordító. Széptörőként pedig minden műfajban otthonosan mozgott. Jól mutatja ezt néhány kötetének említése; elbeszélései *Katalin* címmel 1895-ben, *Az életregény* című nagyepikai alkotása 1898-ban, *A modern ember* című színdarabja 1923-ban jelent meg. Sokat fordított – főleg latinból, németből és franciából, s nevéhez fűződnek kiemelkedő írónk kevésbé ismert vagy éppen feledésnek indult művei – így Fáy, Gvadányi, Kazinczy, Petőfi – sajtó alá rendezése, új kiadása.

A fővárosunk múltja iránti érdeklődést nagy műértéssel és kiváló ízléssel válogatott régi képek, metszetek közreadásával, ízes nyelven megírt kísérőszövegekkel, remek anekdoták felidézésével próbálta felkeltetni. A *Nemzeti Színház megnyitásának története* 1927-ben jelent meg, a *Tabán* című könyve 1934-ben, míg 1940-ben kettő is, a *Margitsziget* meg a *Százesztendős pest-budai képeskönyvetske*. Megannyi szebbnél szebb, régóta könyvritkaságszámba menő remeklés! S a sor folytatható a háború után is: *Képeskönyv képek nélkül a régi Pestről* (1947) vagy *101 kép a régi Pest-Budáról* (1959) című műveivel, hiszen mondanivalója kiapadhatatlan forrásként buzogva tört elő. (*Pletykázó házak* címen írt kéziratát például az értetlen kiadók sorra visszaadták.) S hogy miként alkotott? Egyik találó jellemzését idézzük:

„... nem a levéltáros vagy a történész, hanem inkább a szépíró szemével nézte a múltat. A kuriózumok, a nemzeti színhátszás kezdetei és a múlt századi Pest ragadták meg képzeletét. A múltat propagálta a jelenben, a múlt század romantikus hangulatát kívánta számunkra élővé és utólag széppé varázsolni.” Szellemesen jegyezte meg *Szalatnai Rezső*, hogy Rexa „a múltban élt, melyet személyesen ismert”.

Régi metszetek között

Akiknek nagyon hosszú élet engedélyeztetik, azokat többnyire aggasztóanként őrzi meg az emlékezet. Rexa Dezső csaknem egy évszázadot, kilencvenhárom évet élt! Idős korában is naponta odaült vén íróasztalához, kezében hatalmas lupével, s elsárgult iratokat, régi metszeteket firkészt. Kedélyét a kor nem tette tönkre; vidáman, mosolygósan, meglehetősen élt, ahogyan csak az igazán bölcsök tudnak...

Heti Budapest, 1989. november 18. (37. szám)

FELTALÁLÓK, MŰSZAKI LÁNGELMÉK

Csonka János, a porlasztó feltalálója

A nagyvilágban működő megszámlálhatatlan mennyiségű benzinmotoron ma, csaknem egy évszázaddal szabadalmaztatása után is olyan porlasztó van, melynek alapgondolata két zseniális magyar feltalálóhoz, *Bánki Donáthoz* és *Csonka Jánoshoz* fűződik.

Csonka János – akit a jeles műszaki alkotókat adó dinasztia „alapítója”-ként tartunk számon – Szegeden született, 1852. január 12-én. Hetedik gyermeke volt *Tsonka Vincének* a jó hírű helybéli gépészkovácsnak, akinek műhelyében még magas szintű technológiát igénylő orvosi műszerek is készültek. Az elemi és középiskolai tanulmányait – a ma Jugoszláviához tartozó – Versecen végezte, ahol a német mellett a latin nyelvet is megismerte, melynek később igen nagy hasznát látta. Az édesapja műhelyében elsajátított szakmai ismereteit a szegedi vasúti főműhelyben, később a MÁV budapesti fűtőházában vállalt munka során érvényesítette. Miután megtanult franciául is, 1874-ben hosszabb külföldi tanulmányútra indult. A bécsi államvasutak alkalmazottjaként nemcsak technikai továbbképzésre fektetett súlyt, de fejlesztette természettudományos és általános műveltségét is, szabad idejében könyvtárakat, múzeumokat, kiállításokat látogatott. Zürichben az Escher Wyss vállalatnál, Párizsban a Journaux-Leblond gyárban nyer alkalmazást, majd Londont és az angol ipari központokat is felkereste.

Külföldön figyelt fel arra, hogy az új igényekkel a gőzgépek fejlődése sehogysen állja a versenyt, hogy másfajta hajtómotorokra lenne szükség. Helyesen ismerte fel, hogy a jövő az ekkor még kezdetleges robbanómotoroké. Mint világlátott, nyelvismerettel rendelkező szakember – 32 pályázó közül! – elnyerte a budapesti műegyetem tanműhelyének művezetői állását. Itt kezdte meg működését 1877 februárjában, s két évvel később, 1879-ben itt készítette el a külföldi mintához képest továbbfejlesztett, első magyar gyártmányú petróleummotort. Ezt a petróleumgáz, azaz kettős üzemanyagú motor elkészítése követte. Megismerte Bánki Donátot, s ettől kezdve közösen készítették el motorkonstrukcióikat. Együttműködésük legjelentősebb alkotása a *karburátor*, azaz *porlasztó* volt, melyet 1893. február 11-én szabadalmaztattak, s mely végül is hódító újjára indította a benzinmotort.

Nevéhez fűződik a Magyar Posta levélbegyűjtő triciklijének kifejlesztése, a postai csomagkihordó tehergépkocsi elkészítése és az első magyar gyártmányú személygépkocsi megtervezése és 1905-ben történt

megépítése is. Alkotó fantáziájának köszönhető az első hazai kompresszoros motor, de az első tűzoltó-, csónak- és sínautómotor is, s ő alkalmazta először kedvenc területén – a motorgyártásban – a vezérelt szívószelepet, a nagyfeszültségű mágnesgyufát. (Mindezt azt követően, hogy Bánkival közösen elkészítették a gőzkalapácsot és az automatikus csőgyújtással dolgozó motort.)

Csonka János fél évszázadot meghaladó, eredményekben bővelkedő tevékenység után 1925-ben vonult nyugdíjba, de szinte halála pillanatáig dolgozott kis házi műhelyében, amelyből később a nevét viselő gépgyár terebélyesedett ki. Utolsó szabadalmát 84 éves korában jelentette be. A valaha élt egyik legnagyobb magyar feltaláló, Csonka János – akinek családjából még több tehetséges és eredeti műszaki elme került ki – ötven évvel ezelőtt, 1939. október 27-én hunyt el.

Dátum, 1989. november 1. (155. szám)

Az iparfejlesztő Gánz Ábrahám

A múlt század harmincas, negyvenes éveiben rohamos fejlődésnek induló magyar ipar bőségesen kínált érvényesülési lehetőségeket jól képzett iparosoknak, munkásoknak, műszaki szakembereknek. Élve az alkalommal, szép számmal érkeztek hozzánk külföldről is szerencsét próbáló, mindenféle rendű-rangú vállalkozók, akik közül többen is eredményesen illeszkedtek be a magyar gazdaságba, s vívtak ki jó csengést nekünk. Ilyen vállalkozó volt a sokgyermekes vidéki kántortanító fiaként, a svájci Unter Embachban 1814. november 6-án – 175 évvel ezelőtt – született Ganz Ábrahám is.

A munkát egészen fiatalon megismerte: előbb az ácsmesterséget, majd a vasöntő ismereteket sajátította el Zürichben. A kor jó szokása szerint ezután országról országra vándorolva igyekezett szakmai ismereteit a gyakorlatban is elmélyíteni. Már bejárta a német, francia, osztrák és olasz vasöntődéket, amikor 1814 augusztusában megérkezett Pestre. Útja itt a Széchenyi István kezdeményezésére megvalósult Pesti Hengermalomhoz vezetett. Néhány társával menten hozzákezdett a korszerű és jól felszerelt malom gőzgépeinek és egyéb gépi berendezéseinek felszereléséhez. A következő év tavaszán az itt létesített szerelóműhely mellé öntödét is létesítettek. Építését és berendezését a fiatal svájci, Ganz elképzelései szerint végezték.

A Hengermalom szerelési munkálataira érkezett ifjú szakember tartózkodási ideje egyre inkább meghosszabbodott. Így érkezett el az 1844-es év, amikor saját öntödét létesített Budán. Sikeres vállalkozásának történetében az 1853-as év jelentett új fejezetet, amikor kidolgozta és alkalmazni kezdte a vasúti kocsikerekek kéregöntésű gyártását. Az ez időig kizárólag Amerikában alkalmazott eljárást állandóan tökéletesítette, technológiai megoldásait szabadalmaztatta. (Eredményeit jól szemléltetik az alábbi számok: 1866-ig 86 074 darab kéregöntésű kereket adott el 59 vasúttársaságnak, 1867. november 23-án pedig elkészült a százczredik darab is.) Megvásárolt egy, a vasúti váltók szivcsúcsainak gyártására szolgáló, általa továbbfejlesztett angol szabadalmat, ezzel is bővítve kéregöntésű termékeinek választékát. Állandó műszaki fejlesztések közepe tette malomipari öntvényekkel és öntöttvas hídszerkezetekkel is kiegészítette termékkörét.

Szinte emberfeletti munkát végzett, hiszen a kereskedelmi és adminisztratív feladatokat is hosszú időn át egymaga látta el, noha a kiegyezés

évében már csaknem négyszáz dolgozót foglalkoztatott. Az állandó, megfeszített munka idegrendszerét kikezdte, a verseny az örökös izgalmak belső tartalékait felőrölték. Sikereinek csúcán, néhány héttel a százczredik kéregöntésű kerék elkészülte apropóján tartott ünnepség után, meghasonlott lelkiállapotban eldobta magától az életet. Ganz Ábrahám, a magyarrá lett svájci vállalkozó, Buda és Pest köztiszteletben álló polgára 1867. december 15-én elhunyt.

A magyar ipar fellendítésében múlhatatlan érdemeket szerzett kiváló ember gyármányai az 1855. majd az 1867. évi párizsi, és az 1862-es londoni világkiállításokon is díjakat nyertek.

Születésének évfordulóján tisztelettel emlékezünk Ganz Ábrahámra, Pest díszpolgárára, a magyar ipar jó hírnevénck munkására.

Heti Budapest, 1989. november 4. (35. szám)

Gábor Áron, a székely ágyúöntő

Ameddig csak elért az emlékezet, a háromszéki Berecken lakozó Gábor család minden nemzedékének fi-tagjai gyalogrendű határőrként adták a szolgálatot. Így volt az Gábor József esetében is, ki a mezőváros tanácsosa volt, miként fia, István is, aki a főjegyzőségig vitte. Gábor István és Hosszú Judit házassága bővelkedett gyermekáldásban, hiszen a *százhetvenöt évvel ezelőtt*, 1814. november 27-én született Áront meg két fiú, Imre és Dénes, valamint két leány, Julianna és Anna követte.

Gábor Áron az alsóbb osztályokat valószínűleg Berecken végezte, míg a középiskolát a ferencesek Kézdivásárhely melletti Kantán működő iskolájában kezdte, s az oktató atyák híres csiksomlyói gimnáziumában folytatta. A fúrás-saragás csinját-bínját apja mellett elsajátító fiú itt ördögös masinákat szerkeszt – tűzifát felhúzó csigasort, tüzet oltó vízpuskát –, s ezzel nagy tekintélyre tesz szert társai között! Jó tanulmányi eredményei miatt tanárai is szeretik, ám minden hiába, a székely sorsnak be kellett teljesednie! Megválik az iskolától (1831-ben), s a 2. székely gyalogezredben megkezdli szolgálatát. Feladatait oly kiválóan látja el, hogy hamarosan Gyulafehérvárra, majd Pestre, végül a császárvárosba kerül, mindenütt a tüzérségi ismeretek mind tökéletesebb ellátása céljából! (Ebből is látható, hogy – miként már Orbán Balázs, a Székelyföld leírója is helyesen észrevételezte – „nem áll, hogy Gábor Áron minden tudományos képzettséget nélkülözött volna.” Ellenkezőleg: Bécsben nemcsak a Genie Corps felsőbb műszaki előadásait hallgatta, de német tüzérségi szakkönyveket is beszerezett és tanulmányozott. Így aztán, mikor gyalogszerrel elindult hazafelé, az ágyúk készítésének és irányzásának tudományát is elsajátította már.) Miután 1842-ben alpattantyús, később káplár lett, 1843 és 45 között még az öccsére rótt katonai penzumot is maga teljesítette. Tizenöt évi katonáskodás után 1845-ben leszerelt, s hozzálátott, hogy tanult mesterségét, az asztalosságot is hasznosítsa. Az utókorra maradt számlák szerint koporsót, fakresztet, szekrényt, festett tékát, íróasztalt készített. Ha nem Erdélyt vagy Moldvát járja, mindenütt hasznosítani igyekezőn ezermester képességeit, akkor Imre öccse házában lakik, aki Dénessel együtt gazdálkodik.

Így peregnék a napok, mígnem feleségül veszi Velcsuj Jusztiniát s így megállapodottá válik körülötte az élet. E vidékiesen csendes napok futásába robbannak be a párizsi, majd a pesti forradalmi események hírei, a kolozsvári országgyűlés eseményeiről szóló híradások. Puchner császári generális az osztrák parancsnokság fennhatóságának elismerését kö-

veteli Erdély népétől, miközben összeszedik és elszállítják a fegyvereket.

1848 novemberét mutatja a naptár, mindenütt az osztrák csapatok diktálják a módot, egyedül Háromszék szabad! Össze is ül Sepsiszentgyörgyön a megyegyűlés e hónap 12. napján, hogy döntsön: harc vagy behódolás. A nyomasztó hangulatban kezdődő gyűlést Nagy Ferenc gidófalvi református lelkipásztor próbálja lelkesítő szavaival oldottá tenni, de hiába. Sokak véleményét fogalmazza meg Háromszék kormánybiztosa, Berde Mózes, amikor kijelenti, hogy a lelkesedés szép, de ágyúk nélkül, amivel harcolni tudnának, nem ér semmit sem.

Ekkor történt, hogy az idáig csendben meghúzódva a hátsó sorok egyikében ülő és figyelő Gábor Áron felállt, s emelt hangon kiáltotta legendás szavait: *„Lészen ágyú!”* S a figyelmet eképpen magára vonva így folytatta: *„Uraim! Semmi mást nem kérek, mint felhatalmazást, hogy a fülei vashámorhoz utazhassak s ott dolgozhassak, s ha mához két hétre Sepsiszentgyörgy piacán 6 ágyú nem lesz felállítva, s ha azokkal a próbálövésnél célt nem találok, akkor én magam állok 10 lépésnyire az ágyú elibe céltáblának.”* Az első ágyút a Magyarhermány melletti Bódvaj vaskohójában Kiss János sepsiszentgyörgyi harangöntővel együtt készítette. S 11 nap múltán Gábor Áron bemutatott 5 ágyút; a november 23-i gyűlés az ellenállás mellett döntött! Nemsokára Hídvégnél, Aldobolynál, Hermánynál dörögtek az ágyúk, gyilkos tüzet szórva a betolakodó császáriakra. Kézdivásárhelyt ugyancsak beindult az ágyúgyártás, itt Gábor Áron útmutatásai szerint Thuróczi Mózes rézöntő vezetésével születtek a fegyverek.

Az ellenállás lelke, a tüzéség megszervezője volt, akit Kossuth tüzerhadnaggyá, Bem őrnaggyá léptetett elő.

Torjáról salétrom, Kovásznáról kén érkezett, Szacsvay János esztelneki birtokos puskaport, Jancsó Miklós gyutacsot készített. Thuróczi műhelyében 90 ágyút öntöttek, Udvarhelyszéken 125, Marosozséken 93, Udvarhelyszéken 14, Aranyosozséken 25 ágyú öntetett. Gábor Áron és az egész Székelyföld népe hősi küzdelmet folytatott. Nem rajtuk – hanem a cár seregcivel kialakult sokszoros túlerőn – múlt, hogy harcuknak el kellett buknia. Az 1849. július 2-i ütközet a cári és a székely hadak között tragikus véget ért. Az Uzon és Kökös vidékén felállított ágyúkat Gábor Áron maga irányította. Már két lovat kilőttek alóla, amikor ő magát is eltalálta egy halfontos ágyúgolyó, bal karját leszakítva és bal oldalát összeroncsolva. Holtan esett le a lóról. Előbb Uzonban, majd Eresztvényben temették el.

Miközben örök nyugalomra helyezték, s folyt a temetési szertartás, az ágyúk szakadatlanul dörögtek. Semsey százados útegei viszonzták az oroszok ágyútüzét.

Sírjára idővel egyszerű sírkő, köré léckerítés került. Bajtársai, de a Székelyföld egész népe még évtizedekkel később is kegyelettel őrizte Gábor Áron emlékezetét. Ez többek között szép, s egyre szépülő legendák formájában, de abban is megnyilvánult, hogy a sírja előtt székérrrel vagy gyalogosan elhaladó férfinép főbelijét tisztelettel megemelte...

...Mi pedig, e kicsinyke haza magyarjai utcákat és tereket neveztünk el a székely hősről, s nincs olyan nemzedék, amelynek tagjai ne ismernék a lelkesítő, mégis torokszorító éneket: „Gábor Áron rézágyúja fel van virágozva, indulnak már a tüzérek messze a csatába...”

A főváros budai oldalán pedig – közel az 1956-os forradalmunk történelmi eseményeit megért Bem-szoborhoz –, az Öntödei Múzeum előtti sétányon mellszobra látható.

Ugyancsak Budán áll az 1980. november 27-én felavatott, Vadász György építész és Kiss Sándor szobrász közös alkotásaként készült emlékműve. A hámort idéző talapzaton Gábor Áron domborműve, felül pedig egy törött, fél ágyúgolyó.

Szánegyen éve halt hősi halált!
Még harmincöt évet sem élt...

Dátum, 1989. november 27. (177. szám)

Asboth Oszkár emlékezete

A helikopter feltalálója, Asboth Oszkár az Arad megyei Pankotán született 1891. március 31-én és *harminc évvel ezelőtt*, 1960. február 27-én hunyt el Budapesten. Abból az Asboth családból származott, melynek két tagja is hírnévre tett szert az 1848–49-es szabadságharcban: Sándor azzal, hogy áruzó lett, bátyja Lajos pedig, ki bátorságával tábornokságig vitte azzal, hogy csaknem ő is október hatodika áldozatai közé került.

Asboth Oszkár középiskoláit Aradon végezte, s érdeklődése már ekkor az aviatika felé fordult, Blériot, a Wright fivérek s más híres repülők példája nyomán. Első ifjú próbálkozásai kötéllel motorkerékpárhoz kötött és így vontatott motor nélküli modellekből álltak. Majd 1909–13 között Aradon, Szabadkán és Wiener Neustadtban repülőgéppéptéssel kísérletezett; utóbbi város repülőterén az általa készített önműködő stabilizátort is kipróbálták. A világháború idején a fischamendi repülőgépgyárba vezényelték katonai szolgálatra, s ugyanitt hamarosan megbízást kapott a császári és királyi Légcsavarkísérleti Intézet megszervezésére és vezetésére. Munkáját sikeresen végezte, s megalkotta az ún. Asboth-emelőcsavart. Az 1918-as év során Kármán Tódor és Asboth Oszkár egymástól függetlenül végzett repülési kísérleteket Budapesten, az „eseménydús” idők azonban nem kedveztek a tudományos kutatásnak, s némi szünet állt be a munka menetében. A háború után Asboth újult erővel látott a gépépítéshez, s *37 éves korában technikatörténeti eseményt vitt véghez!* A helyszín Kúspeszt határában a Cséri-telep volt. A *Nagy magyar feltalálók* című könyv szerint „A világon az első helikopter az 1928. szeptember 9-én felszállt Asboth-féle emelőcsavaros gép volt. Függetlenül és vízszintesen egyformán manőverezett.” A Határ út közelében fekvő személtelap a sikeres felszállás révén került be így a technika történetébe. Asboth családtagjain és néhány munkatársán – mint *Seres István* mérnök és *Hosszú István* szerelő – alig volt szemtanúja a nagy eseménynek. Az AH1 jelzésű gép pilótaülésén *Vígh Mihály* ült, s kormányozta a képen látható szerkezetet a „magasba”. A következő években Asboth megépíti második, harmadik és negyedik helikopterét is, melyek csupán annyiban különböztek egymástól, hogy más és más elrendezést kaptak a stabilizáló felületek, s egyre inkább egyszerűsödött az egész konstrukció. E gépeknek két darab, egymással ellentétesen forgó és egymás alatt elhelyezett 4,35 méter átmérőjű, fából készült emelőcsavarja volt. Az AH3 és AH4 jelűekkel 20–30 méter magasságú, három méteres másodpercenkénti sebességű függőleges repüléseket, s több megszakítatlan

egyhelyben lebegést, előre-hátra és oldalra manőverezést sikerült végrehajtani.

A hivatalos magyar körök – sajnos! – meglehetősen közönnel szemlélték Asboth kísérleteit, s még csekély érdeklődést sem mutattak gépei iránt. Nem így az angolok, akik 1933-ban Londonba hívták. Itt nem várt akadályba ütközött, mivel a spanyol rivális, a Cierva-gépek gyártója hegyet-völgyet megmozgatott munkájának akadályozására. Ezután Berlinben és Aachenben német támogatás mellett folytatta munkáját, ám itt tudományos vitákba bonyolódott, s eredményeit szakmai féltékenységek is hátráltatták. Visszatért Londonba, s megalapította az „Asboth Helicopters Ltd”-t; helikoptercinek kizárólagos gyártását azonban hamarosan a Blackburn Aircraft szerezte meg. Ezután Franciaországba ment és itt is elkészült egy gépe, az AH 4/a jelű. Kálváriája mindezzel nem ért véget: Berlin, London s újra Berlin következett. Kitért az újabb világháború, s ő egy darabig Németországban rekedt. Hazatérte után nyugalmasabb idők következtek.

Szaktanácsadója lett az Újításokat Kivitelező Vállalatnak, publikált (*Az első helikopter* című könyve 1956-ban jelent meg), megépítette a légcsavaros hajót, mely kavicsal megrakottan az újlaki parttól az Árpád-hídig fuvarozott.

Megkapta a Paul Tissandier-díjat, melyet a technika legkiválóbb alkotóinak ítélnek oda. Kitüntették a Magyar Repülő Szövetség díszoklevelével és a Gépipari Tudományos Egyesület oklevelével. E megkéscve jött elismerések betetőzése volt a Kossuth-díj, melyet 1960. március 15-én vehetett volna át. Február elején tudta meg a hírt, de hiába, sorsa másképp alakult. Szívbántalmakkal a Rókus kórházba szállították, ahol a gondos orvosi kezelés ellenére február 27-én elhunyt.

Az egykori Éva utca, ahol a helikopter megtalálója családjával lakott, ma Asboth Oszkár nevét viseli.

Dátum, 1990. február 27. (7. szám)

A holdradar kifejlesztője, Bay Zoltán kilencvenéves

Bay Zoltán, az Egyesült Államokban élő világhírű fizikus jeles dátumához érkezett: ma kilencvenéves! Noha negyvenkét éve, hogy elhagyta Magyarországot – 1948 tavaszán, Rákosi rémuralmának legelején – személye és munkássága ismert itthon is. A pátriárkákéval vetekedő kora ellenére évek óta rendszeresen hazajár, s előadásait mindig renkvüli érdeklődés kíséri. A Gondolat Kiadó 1988-ban jelentette meg *Válogatott tanulmányok* című kötetét, a Csokonai–Püski közös kiadásban 1990-ben napvilágot látott *Az élet erősebb* című könyvében pedig a háború, s a háborút követő évek dokumentumait rögzíti 1948-ig, amikor is – szinte a politikai rendőrség keze közül menekülve – előbb Ausztriában, onnan pedig Amerikába emigrált. Az Egyesült Izzó (Tungsram) teljes gépparkjának, műszereinek barbár leszerelése és a Szovjetunióba szállítása; az 1945 utáni politikai csatározások, a Moszkvából irányított MKP tevékenysége, választási csalásai; a politikai rendőrség garázdálkodásai állnak a mű középpontjában.

Bay Zoltán Gyulavári községben született 1900. július 24-én. Apja református lelkész volt, s ezt a hivatást választotta testvére is. A híres debreceni kollégiumban érettségizett. Legjobb barátja itt a későbbi költő, Szabó Lőrinc, aki a Tücsökzenében, *Az első tízperc* című versben így örököltette meg találkozásukat:

„... Első tízpercben a
nagy udvaron, ahol a fiúkat
bámultam, árván, vad játékkukat,
jött valaki, s halkán, objektíven
így szólt hozzám: „Ha nem játszol te sem,
ne nézzük együtt a többieket?”
Megörültem. Kezeltünk. „A neved?”
„Bay Zoltán.” Szép arcra, szeme volt.
Az első barát? Magányom oszolt.”

A budapesti tudományegyetem matematika-fizika szakán folytatott tanulmányai után az elméleti fizika tanszéken lett tanársegéd, majd 1926-ban ösztöndíjjal Berlinbe ment kísérleteket végezni. A szegedi egyetem neves elméleti fizika tanárának Orvay Rudolfnak, a fővárosba helyezésekor, 1930-ban tanszékre Bay Zoltánt nevezték ki. Innen 1936-ban az Egyesült Izzó hívta újpesti kutatólaboratóriumának élére. Itt, az ország legjobban felszerelt laboratóriumában olyan fizikusokkal dolgozhatott

együtt, mint Bródy Imre, a kriptonégő feltalálója. 1938-tól tíz éven át a budapesti Műegyetem professzora. Az Egyesült Izzó igazgatója, Aschner Lipót több százezer pengőt adott az atomfizikai tanszék megszervezésére, melynek vezetőjévé Bay Zoltánt nevezték ki.

A nevéhez fűződő legnagyobb itthoni tudományos eredmény kétségtelenül a nevezetes Hold-kísérlet volt. Évekig tartó munka eredményeként 1946. február 6-án sikerült az általuk készített berendezéssel úgy sugározni radarhullámokat a Holdra, hogy az onnan visszaérkező jeleket teljes biztonsággal fogni is tudták. Bay Zoltánt az MTA 1938-ban levelező, 1945-ben rendes taggává választotta. Székszögfalójában is a Hold-radaros kísérleteket ismertette.

1948-ban a George Washington Egyetem meghívására kutatásait az Egyesült Államokban folytatta, ahol 1955-től az Amerikai Szabványügyi Hivatal fizikusa.

Kilencvenedik születésnapján tisztelettel és szeretettel köszöntjük Bay Zoltánt, a kiváló tudóst és jeles humanistát.*

Pesti Hírlap, 1990. július 24. (85. szám)

* Bay Zoltán 1992. októberében Washingtonban elhunyt. Kívánságának megfelelően hamvait hazahozták és szülőfalujában Gyulaváriban helyezték örök nyugalomra 1993. április 10-én.

Bodor Péter és a zenélő kút

Amint a sajtó múlt év végén hírlül adta, „több évtizedes hallgatás után ismét megszólalt a Margitszigeten az újjávarázsolt zenélő kút”. Ünneplés felavatására december 21-én, szombaton délután került sor, a karácsonyi ünnepekre készülő fővárosaik nagy örömeire.

A margitszigeti zenélő kút épülete a múlt század elején marosvásárhelyen felállított – és 1911-ben lebontott – eredeti élethű mása. A Fővárosi Közmunkák Tanácsa építtette 1935–36-ban, a vásárhelyi kút fennmaradt leírásai és ábrái alapján, *Jankó Gyula* mérnöki közreműködésével.

Az eredeti kút Bodor Péter készítette zenélő szerkezetéről azonban – sajnos – semmiféle információ nem maradt fenn; máig sem tudjuk, hogy miként működött és mit játszott. A margitszigeti kút felépültekor ezért elektromos orgonát helyeztek a belsejébe, s pénzbedobás ellenében az „zenélt”. A második világháború idején a kút megsérült, teljesen elnémult, s az azóta eltelt négy évtized alatt kitartóan hallgatott. Több sikertelen próbálkozás után a Budapesti Városszépítő Egyesület kezdeményezése most végre sikerre vezetett. Az Idegenforgalmi Alap anyagi támogatásával a felújításra fordított mintegy kétfélmillió forintnak és az Árpád hidat kibővítő vállalatok szocialista brigádjai sok-sok társadalmi munkájának köszönhetően ismét zenél a kút. Belsejébe számítógép vezérelte elektronikus szintetizátor került, mely minden egész órákor hat percen keresztül, félóránként három percig játssza a fülbemászó muzsikát. Mégpedig éjjel-nappal folyamatosan. *Gábor György* zenetörténész választása nyomán a felcsendülő dallamok *Bengráf József* XVIII. században komponált *Magyar Táncok* című művéből valók.

Most, hogy olyan hosszú szünet után fővárosunk e nevezetessége ismét „rendeltetészerűen” üzemel, talán nem felesleges felidézni az őskút zenélő szerkezetét alkotó székely ezermester romantikus alakját.

Bodor Péter 1788. június 22-én született Erdőszentgyörgyön, a helyi református lelkész fiaként. Már gyermekkorában kitűnt kezűgyessége, a szülői házban szekeret, ekét, malmot fabrikált, a marosvásárhelyi kollégiumban pedig, hol az alsóbb osztályokat végezte, időmérő szerkezeteket készített. A kollégiumból nyugtalan természetétől ösztökélve megszökött, s előbb kertészetet tanult, majd 1806-ban a bécsi politechnikum növendéke lett. Az asztalos, órás, kertész és lakatos mesterségek avatott mestereként éveken keresztül külföldön bolyongott, s csak 1815-ben tért haza, mikoris felajánlotta szolgálatait Marosvásárhely városának. Több eredeti gépet, így szökökutakat, önműködő guzsalyt, vízvezetéke-

ket, malmokat szerkeszt. Elkészítette a városnak – tisztán fából, vasszegek nélkül – a nyolc méter széles és hatvanhárom méter hosszú, a Maroson átívelő és róla elnevezett Bodor hidat. Legismertebb alkotása azonban a város piacterén a magisztrátus által 1810 körül emeltetett, ovális kőfal alapzatú, bádognakulolás kút zenélő szerkezettel való felszerelése volt. Az úgynevezett Bodor-kút eredetileg kizárólagosan vízszolgáltatás céljára készült: a köröndalakú falazatból kiágazó négy csövén keresztül ontotta a *Borsos Tamás* építette vásárhelyi várban levő forrás levezetett vizét. Bodor mechanikájáról *Szász Béla* – az 1912-ben Szentgyörgyi Dénes szerkesztésében megjelent *Maros-Vásárhely lexikon* 65. oldalán – így ír: „A zenélő szerkezet készítésének és beállításának idejéről emlékeink hézagosak, annyi bizonyos, hogy 1816-ban már működésben volt, s nemcsak erdélyiek jártak csodájára és nemcsak a magyar földrajzi tankönyvek, hanem a Maros-Vásárhelyen megfordult idegen utazók is megemlékeztek róla, mint ritkaságszámba menő nagy nevezetességről. A jegyenékkal körülvett kútnál, amint borosnyai Lukács János verseskönyvéből, a *Régi és Új Marosvásárhely*-ből tudjuk, mai nyelven valóságos korzó folyt, s amikor a szerkezet zenélni kezdett, még a szomszédos falvakba is elhallatszott éjnek idején muzsikájának harsogása.”

S ha a víz ereje által hajtott szerkezetről sokat nem is tudunk, annyit legalább megőriztek a régi híradások, hogy naponta négyszer, hat-hat óránként zenélt Bodor Péter szerkezete. Idők során a kút erősen megromlásra, a zenélő szerkezet pedig tönkrement. Egy ideig még sokan reménykedtek majdani helyreállításán, ám mint tudjuk, ebből semmi sem lett. Így ír erről *Szász Béla* már említett írásában: „1836-ban a díszkutat egy nagy vihar megrongálta, elpusztult a kupolán díszlett Apollo-szobor, s valószínűleg ekkor ment tönkre Bodor Péter zenéje is, melyet sok ideig a régi városháza padlásán őriztek. Fel akarták küldeni annak idején az ezredéves kiállításra, de akkor már elkallódott, csak roncsokat és szöveget találtak belőle. A Telcki-nemzettség levéltárában fennmaradt *Mikolai István* táblai írások kitűnő pontossággal festett és rajzolt képsorozata a régi Vásárhelyről, ezen látható a Bodor-kút külsejének és szerkezetének képmása (1821-ből), s erről szakértők véleménye szerint talán lehetne némileg rekonstruálni az elkallódott és legendás homályba burkolt gépezetet.” Ezzel szemben az történt, hogy a város színházal építőtérre, s az alaposan megrongálódott Bodor-kutat emiatt 1911 őszén teljesen leromboltatja.

Bodor Péter életrajzán – bármilyen sokoldalú tehetsége volt is – végül folt esett. Képességeit a pénzhamisítás terén is próbára tette, ám rajtakapták, elítélték, s évekig raboskodott a szamosújvári börtönben. Kiszá-

badulása után székely közössége részéről megvetés és szégyen várt rá, munkát alig kapott, részeges, züllött csavargó lett belőle. A hajdani dicsőség múltán búskomorságba esett, s visszavonultan tengette életét. (Utolsó éveiben néhány református templom orgonájának elkészítése volt össz ténykedése.)

Bodor Péter félresiklott élete Kolozsvárott, 1849. augusztus 17-én ért véget, nagy nyomorúságában megváltás volt számára a halál. Itt is temették el, sírja azonban ismeretlen.

Magyar Nemzet, 1986. február 28. (50. szám)

UTÓHANG

A jelen kötetben *hatvan* rövidebb-hosszabb írás szerepel, ugyanennyi magyar alkotó génuszról. Születésnap-i köszöntő vagy évfordulós megemlékezés éppen úgy megtalálható az írások között mint könyvismertetés vagy nekrológ. Első megjelenésük az alábbi napi- és hetilapokhoz, valamint folyóiratokhoz kötődik: Confessio, Dátum, Élet és Irodalom, Heti Budapest, Honismeret, Hunnia, Magyar Nemzet, Pesti Hírlap, Pest Megyei Hírlap, Reformátusok Lapja, Theológiai Szemle, Új Ember.

Válaszolnom kell még a Tisztelt Olvasó természetesen adódó kérdésére: miért éppen ők és miért nem mások szerepelnek a kötetben, hiszen a magyar „tündöklő szellemek” száma jóval több mint hatvan... Melyek is voltak hát a válogatás szempontjai?

Kizárólag már megjelent írásokból válogattam: kéziratban maradt cikkek nem jöttek szóba. Figyelmet fordítottam arra is, hogy klasszikusok, általánosan elfogadott nagyságok éppen úgy szerepeljenek ezeken az oldalakon, mint kevésbé ismertek, illetve feledésbe menő, a megtartó emlékezetből méltatlanul kieső kiválóságaink. Országhatárokon belül tevékenykedők ugyanúgy, mint a környező országokban, esetleg a nagyvilág valamely diaszporájában élők, akik hazánktól távol szolgáltak rá a kiváló, a nagyot alkotó, a „tündöklő” szellem minősítésre. Meghatározó volt végül a rendelkezésre álló terjedelem.

Bízom benne, hogy később újabb kötetek követik majd e mostani válogatást, s így újabb alkotó génuszaink bemutatására is sor kerül majd. Valamennyiünk épülésére.

P. G.

TARTALOMJEGYZÉK

Kunsszabó Ferenc: Előszó	7
--------------------------------	---

ÍRÓK, KÖLTŐK, SZÍNÉSZEK

Mikes Lajos szerkesztő, „A doktor úr”	11
Bánatból reményt (Szilágyi Domokosról)	13
Százötven éve született Tolnai Lajos	15
Böloni Sándor, a küldetéses ember	23
Ferdinandy György és – Karib tengeri – világa	25
Bevezető sorok Szitnyai Zoltán írásai elé	27
A mélyről jött költő (Gellért Sándor)	32
„A múlton épül az, s az emlékezeten (Tompá Mihályról)	34
A körbetekintő „visszanéző” (Herceg János nyolcvanéves)	36
Bözödi György halálára	38
Kelcmen László, a magyar színhátság úttörője	40

KÖNYVEK ÉS ÍRÓK

A nemzetiségi jog kiskatéja (Mikó Imre és könyve)	45
Zarándokút Dardzsilingbe (Jakabos Ödön és könyve)	52
Megpróbáltatások könyve (Albert Gábor és könyve)	57
Őrzők (Cs. Szabó László és esszéi)	63
„Erdélyi Fiatalok” (Szerkesztette: László Dezső)	66
Venczel József önismereti tanulmányai	68

KÉPZŐ- ÉS ÉPÍTŐMŰVÉSZEK

A kolozsvári képrő (Cseh Gusztávról)	73
A Csallóköz festője (Tallós-Prohászka István)	79
Esteban Fekete fametszetei	81
Petry Béla (USA) rajzai	83
Plugor Sándor születésnapjára	85
Nógrád és Gömör festője, Bacskai Béla	87
Főhajtás Gy. Szabó Béla emléke előtt	90
Dr. Csorba Tibor életműve	94
Buday György nyolcvanadik születésnapjára	96
Az „erdélyi Brueghel” Károni dője (Incze János)	102
Amerigo Tot, a szobrász	104

Aki a régi Pesti Hírlap palotáját építette, Korb Flóris Nándor	106
Az Országház építője: Steindl Imre	108
Schulek Frigyes emlékezete	110
A késő eklektika mestere, Alpár Ignác építész	112
A színes fametszés művésze (Domján József)	115

TUDÓSOK, PAPOK, TANÁROK

Dr. Blaskovics József hetvenöt éves	121
„A bujdosók történetirója” (Karácson Imre)	125
A sokoldalú Benkő József	127
Hopp, a múzeumalapító	130
Gróf Mikó Imre, „Erdély Széchenyije”	132
Szabó T. Attila halálára	135
Árva Bethlen Kata papja, Bod Péter	137
A kezdet és a vég – Bécsben (gróf Széchenyi Istvánról)	141
Emlékezés Horányi Elekre	144
Emlékezés egy hídléptőre: dr. Bitay Árpádra	146
A Márton Áron Emlékérem kitüntetettje: Bíró Géza Lucian	150
Székely Tibor, a világotatózó nyelvész	152
„Az időtlen, örök Ázsia” tudósa, Felvinczi Takács Zoltán	154
Domokos Pál Péter születésnapjának köszöntése	157
Jancsó Benedek – a mi időnkben	159
Vasváry Ödön, az amerikai magyarok kutatója és krónikása	163
Egy jeles erdélyi bibliofil, a Téka-alapító gróf Teleki Sámuel	165
Száz éve született Balany György	168
Ráth-Végh István, a csevegő kultúrtörténész	170
Lakatos István zenetudós kilencvenéves	172
Múltunk ismerője és ismertetője: Rexa Dezső	175

FELTALÁLÓK, MŰSZAKI LÁNGELMÉK

Csonka János, a porlasztó feltalálója	179
Az iparfejlesztő Ganz Ábrahám	181
Gábor Áron, a székely ágyúöntő	183
Asboth Oszkár emlékezete	186
A hokdradar kifejlesztője, Bay Zoltán	188
Bodor Péter és a zenélő kút	190
Utóhang	193
Tartalomjegyzék	194